
UC-NRLF
$B 173 463

BIDRAG TILL KÄNNEDOM

OM

ARBETAREFÖRHÅLLANDEN

VID

SVENSKA BERGVERK OCH BRUK

I ÄLDRE TID

TILL OMKRING ÅR 1720

AF

EMIL SOMMARIN.

LUND 1908
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

BIDRAG TILL KÄNNEDOM

OM

ARBETAREFÖRHÅLLANDEN

VID

SVENSKA BERGVERK OCH BRUK I ÄLDRE TID

TILL OMKRING ÅR 1720

AF

EMIL SOMMARIN.

AKADEMISK AFHANDLING

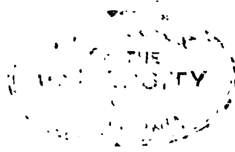
SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND
FÖR VINNANDE AF FILOSOFISK DOKTORSGRAD VID LUNDS UNIVERSITET
TILL OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLES Å AUDITORIET N:R VI
ONSDAGEN DEN 27 MAJ 1908 KL. 10 F. M.

LUND 1908
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

MIN FADERLIGE VÄN

ADJUNKTEN PER JOHNSSON

Innehållsförteckning.

Förord .... s. VII.
Inledning .... › XIII.

I.

Öfversikt af arbetareförhållanden vid svenska bergverk i äldre tid till omkring år 1575. s. 1.

A. *Bergverksarbetarnas fackliga och sociala ställning.* — Svenska bergverks äldsta driftsätt och organisation. — Arbetsgifvare och arbetare, arbetarnas indelning i olika klasser, arbetstider och arbetsprestationer, arbetsböter m. m. — Arbetarnas socialt-rättsliga ställning .... › 3.

B. *Bergverksarbetarnas ekonomiska ställning* .... › 24.

1. Bergverksarbetarnas ekonomiska ställning på 1300-talet .... › 24.
2. Den ekonomiska utvecklingens gynnsamhet för arbetsklassen under 1400-talet, särdeles under dess senare hälft .... › 42.
3. Arbetarnas ekonomiska ställning under de första årtiondena af Gustaf I:s regering. — De ekonomiska rubbningarna vid 1500-talets midt. — Osäkra löneförhållanden c. 1560—c. 1575 .... › 51.
   a. Förändringar i penningväsendet c. 1520—c. 1573 .... › 51.
   b. Förändringar i varupriser c. 1520—c. 1575 › 52.
   c. Förändringar i arbetslöner c. 1523—c. 1575 › 65.
4. Hufvudlinjerna i utvecklingen af bergverksarbetarnas ekonomiska ställning på 1300-, 1400- och 1500-talen .... › 75.

II.

Arbetareförhållanden vid svenska bergverk och bruk från omkring år 1575 till omkring år 1720. s. 77.

A. *Arbetarnas fackliga och sociala ställning.* — Bergverks- och bruksindustriens utveckling. — Den industriella organisationen; statsförmynderskapet; förlagslånen. — Arbetsgifvare och arbetare. — Arbetarelagstiftning ... » 79.

B. *Arbetarnas ekonomiska ställning* .... » 111.

a. Förändringar i penningväsendet 1576—1720 » 111.

b. Förändringar i varupriser c. 1576—c. 1720 ... » 116.

c. Förändringar i arbetslöner c. 1576—c. 1720 ... » 155.

FÖRORD.

Föreliggande afhandling är i dubbel bemärkelse ett förstlingsarbete: det är mitt första försök att i utförligare form inför den vetenskapliga kritiken framlägga en del af resultaten af de studier i den svenska industriella arbetsklassens historia, med hvilka jag sedan flera år sysslat, och det är på samma gång ett första arbete i ett ämne, som förr någon gång af skilda författare flyktigt berörts, men aldrig förut upptagits till systematisk behandling. Ur båda synpunkterna torde arbetet böra kunna påräkna öfverseende bland vetenskapsmän af de olika fack, som ämnet i större eller mindre grad tillhör, för de utan tvifvel talrika bristfälligheter, som vidlåda behandlingen.

Författaren har funnit det nödvändigt att utsträcka denna första behandling öfver tidsskeden, hvilkas längd torde vara ägnad att inge historikern af facket aprioriska betänkligheter med hänsyn till grundligheten och noggrannheten. För den historia, det här gäller, är årtiondet mera än året den tidsenhet, med hvilken man i allmänhet måste räkna, och de tidsskeden, mellan hvilka olikheter i utvecklingen kunna särskiljas, mätas i halfva och hela århundraden. I det industriella arbetets äldre historia finns ingen anledning att tala om ett revolutionsår, som i den

politiska historien, men väl anledning att tala om årtiondens uppsving och årtionden af tillbakagång eller förfall. Författaren har öfvervägt möjligheten och lämpligheten af att börja offentliggörandet af studierna i ämnet med en mera i detalj gående specialundersökning rörande arbetareförhållanden vid svenska bergverk och bruk under något visst kortare tidsskede eller med en undersökning rörande arbetareförhållanden vid ett visst bergverk eller bruk under ett längre skede i dess historia. För en första undersökning inom området för denna afhandling har författaren emellertid funnit båda de nämnda afgränsningarna omöjliga och olämpliga: omöjliga, emedan det för äldre tider på olika sätt bristfälliga eller ojämna materialet försvårar eller ej möjliggör en allsidig framställning rörande ett kortare tidsskedes eller ett särskildt industriellt verks arbetareförhållanden, och olämplig, emedan en dylik specialredogörelse knappast skulle kunna blifva fullt förståelig eller erhålla sin rätta värdesättning, så länge den allmännare öfverblicken öfver arbetareförhållandenas utveckling inom närmare eller aflägsnare tider och inom bergverksindustrien i gemen saknades. Först sedan en allmännare öfversikt är gifven, torde, med ledning af och anknytning till den, specialundersökningar lämpligen kunna göras. Genom dylika böra de konturer, som i denna första öfversiktliga behandling uppdragits, på mångfaldigt sätt kunna kompletteras, preciseras och beriktigas, tills möjligen af olika dylika specialundersökningar en totalbild af arbetareförhållandena vid svenska bergverk och bruk i denna äldre tid erhålles, mot hvilken den här utkastade teckningen ter sig som en bleknad pennritning.

Ett och annat af intresse hoppas författaren att afhandlingen skall erbjuda rättshistoriker, hvilkas uppmärksamhet ständigt synes mera än andra historikers ha varit riktad på arbets-

klassen, hvars rättsliga historia ju äfven i äldre tid varit af vida större teoretisk och praktisk betydelse än dess politiska historia.

Socialhistoriska och framför allt ekonomiskt-historiska synpunkter ha varit de ledande vid undersökningen. Specifikt ekonomiska deduktioner, hvilka den egentliga historieforskningen i allmänhet principiellt tager afstånd ifrån, tillmätas bland nationalekonomer med rätta en desto hufvudsakligare vikt. De statistiskt visserligen ofullständiga och ofullkomliga beräkningar af varupriser och arbetslöner, som här lagts till grund för bedömandet af arbetarnas ekonomiska ställning vid svenska bergverk och bruk i äldre tid, ha i möjligaste mån begränsats, för att ej allt för mycket tynga framställningen, och författaren har valt en medelväg mellan det rent statistiska och det historiskt resonnerande behandlingssättet, hvilken synts rekommendabel, då det gällt att finna grunder för bedömandet af arbetarnas ekonomi, hvilka mindre kunna vara matematiskt exakta, än ungefärligt riktiga och någorlunda pålitliga.

Hufvudsakligen och i första hand är afhandlingen afsedd att vara ett bidrag till den nationalekonomiska forskningen inom det viktiga område, som betecknas »den industriella arbetarefrågan». Äfven med hänsyn till svenska förhållanden kräfver denna fråga historisk belysning.

Författaren har bemödat sig att, med urskillning och koncentration efter förmåga, framlägga sakliga uppgifter, hvarvid ordet ofta lämnats åt källskrifternas upphofsmän eller nedskrifvare. Outgifna handlingar aftryckas i allmänhet med urkundernas stafning. Tyvärr har författaren för flera handlingar måst kontrollera citaten endast efter afskrifter. Från subjektiva reflektioner i en eller annan riktning utöfver de meddelade sakliga

uppgifterna har författaren strängt afhållit sig, ehuru rikt tillfälle till sådana funnits.

Då det är min afsikt att om möjligt under de närmaste åren fullfölja den öfversiktliga framställningen af arbetareförhållanden vid svenska bergverk och bruk upp till tiden omkring år 1850 och därvid komplettera undersökningarne rörande äldre tid intill år 1720 med nya bidrag, är jag alla och en hvar tacksam, som godhetsfullt meddelar mig upplysningar i ämnet eller vinkar och råd för ämnets fortsatta behandling.

Professor K. WICKSELL, *under hvars ledning jag bedrifvit mina studier i nationalekonomi, ber jag att vördsamt få tacka för det vänliga intresse, med hvilket han följt och äfven pådrifvit dessa undersökningar.*

Professor K. F. SÖDERWALL, *under hvars chefskap jag de senaste nio åren utfört mitt väsentligaste arbete på helt annat område än nationalekonomiens, har godhetsfullt genomsett den del af min framställning, som berör medeltiden, och jag begagnar här tillfället att tacka honom för all hans välvilja, som jag äfven för framtiden hoppas få påräkna.*

Lunds Universitetsbibliotek, dess chef och tjänstemän, stannar jag i största förbindelse till, äfvensom till vederbörande i Riksarkivet, Kammararkivet och vid Landsarkivet i Lund, för den tjänstvillighet, med hvilken dessa studier underlättats.

Slutligen är jag glad att till HERRAR FULLMÄKTIGE I JERNKONTORET *här kunna uttala min tacksamhet för beviljadt bidrag till denna afhandlings tryckning, och är det mig kärt att till Jernkontoret få öfverlämna begärda fyrahundra exemplar af trycket. I detta sammanhang ber jag äfven att få tacka med-*

lemmarna af REDAKTIONEN FÖR JERNKONTORETS ANNALER, *hvarvid jag närmast adresserar mig till Professor* WALFR. PETERSSON.

Biblioteksamanuensen Bert Möller har vänskapsfullt biträdt med korrekturläsningen.

Lund i maj 1908.

Förf.

Inledning.

Källorna, ur hvilka kännedom kan hämtas rörande arbetareförhållandena vid svenska bergverk och bruk före år 1720, äro för medeltiden få och föga gifvande, från och med Gustaf I:s tid något rikare, från och med 1600-talets början öfverflödande på uppgifter af allahanda slag. En öfversiktlig behandling af arbetareförhållandena inom denna industri under ifrågavarande tider försvåras både af det äldsta materialets bristfällighet och af det yngre materialets förbryllande öfverflöd. Svårigheterna torde lämpligast lösas genom ett någorlunda likformigt behandlingssätt, vid hvilket det torftigare materialet riktas med synpunkter, hämtade ur det rikare, i den mån dylik komplettering kan befinnas berättigad, och det öfverflödigt rika materialet tillgodogöres blott till de viktigare delar, uti hvilka man kan vänta sig återfinna motsvarigheterna till det, som inom det torftigare äldre stoffet, alltför strängt gallradt af förgänglighetens hårda hand, tydligare framträder som hufvudsakligt och typiskt.

Kongl. stadgar, förordningar, privilegier och resolutioner, angående justitien och hushållningen vid bergverken och bruken, utgifne år 1736 (citerad *Bergv.* 1) har, jämte i det följande utförligt citerade tryckta urkundssamlingar och bearbetningar, utgjort den ursprungliga grunden för denna undersökning af arbetareförhållanden i äldre tid vid svenska bergverk och bruk. Otryckta källor ha senare i stor utsträckning genomgåtts och delvis tillgodogjorts. Af de sistnämnda ha de viktigaste varit: i Kammararkivet: Bergverkshandlingar, Särskilda grufvor och bruk före 1620; i Riksarkivet: Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudböcker 1638—

1694, Relationer till Kungl. Maj:t, Kopieböcker (1600-talet), Sala grufvas aflöningsräkningar m. m. (1630—1690-talen), St. Kopparbergs räkenskaper och akter (1619—1694, 1658—1698) m. m. Äfven de otryckta källorna citeras utförligt.

Emedan arbetarnas ekonomiska och sociala förhållanden delvis ha sin motivering och finna sin förklaring i den industriella tekniken och den därpå byggda industriella organisationen och under olika tidskiften påverkas af tekniska och organisatoriska förändringar, utgår framställningen här från en kortfattad öfversikt af industriens ståndpunkt i äldsta tid och håller sedan i sikte teknikens utbildning. Därvid undvikes allt ingående på tekniska detaljer, och öfversikten begränsas att omfatta endast det mera väsentliga i fråga om industriell teknik och organisation, sådant som belyser den industriella grupperingen af arbetsgifvare och arbetstagare, med hänsyn äfven till begreppen företagare och förläggare samt till de viktigaste olika klasserna af arbetare.

Framställningen af arbetarnas ekonomiska förhållanden grundar sig i hufvudsak på uppgifter om arbetslöner. Vissa extra förmåner för arbetare vid sidan af de egentliga arbetslönerna tagas dock äfven i betraktande. För äldsta tid, då arbetslönerna till allra största delen synas ha varit reglerade in natura, beräknas reallönernas värde efter lönepersedlarnas priser. För senare tider, då arbetslönerna i allmänhet normerats till vissa penningbelopp, måste reallönerna härledas ur penninglönerna genom jämförelser med samtida varupriser. Då undersökningen af naturliga skäl endast kan åsyfta approximativt riktiga föreställningar om arbetarnas allmänna ekonomiska förhållanden, kan den tryggt baseras på ett ganska begränsadt material, förutsatt att det lilla material som användes är tillräckligt betydelsefullt för att kunna anses representera det i sitt slag typiska och hufvudsakliga och ej misstänkas vara undantagsmässigt och säreget. Materialet måste sålunda kritiskt väljas och det valdas värde diskuteras och motiveras. För att tillåta jämförelser mellan olika tiders ekonomiska förhållanden måste det använda materialet äfven väljas tillräckligt enhetligt och jämförelserna göras mellan arbetslöner, hvilkas jämförlighet är bevislig och äfven verkligen påvisas eller tydligt framgår af framställningen.

Bedömandet af ekonomiska förhållanden i äldre tid

kan endast ske medelst sammanställning af äldre värden med nutida i deras rätta relativitet. Relationen är på grund af äldre tiders olika mått-, vikt- och myntsystem tämligen svår att fastställa. Reservationerna vid beräkningarna måste därför i synnerhet för äldsta tid blifva ganska betydliga. Så mycket utförligare måste beräkningsresultatens sannolikhet stödjas med uppgifter, som ej bero af beräkningarna. För bedömandet af sannolikheten af äldre svenska arbetslöners beräknade valör jämföras bl. a. äfven utländska forskares uppgifter om samtida utländska arbetslöner. För underlättande af dylika jämförelser ha flera svenska arbetslöner reducerats på gram fint silfver såsom enhet, hvarvid räknats med det silfvervärde som gällde under 1800-talet före silfrets värdefall på 1870-talet.

Vid jämförelsen mellan olika tiders varupriser och mellan arbetslöner och varupriser har undersökningen, på grund af sin natur af en undersökning rörande arbetares förhållanden, begränsats till det fåtal varor, som i allmänhet utgjort arbetarnas nödvändigaste och vanligaste konsumtionsartiklar. Af dessa konsumtionsartiklar har brödsäden varit den ojämförligt viktigaste; därnäst kött, fläsk, smör, sill, fisk och salt; vidare vissa gröfre beklädnadsartiklar, vadmal, lärft, skor o. d. Varor, som ej ingingo i den vanliga arbetarbudgeten, måste i allmänhet lämnas ur räkningen, hur intressanta prisuppgifterna om dem än kunde vara för en allmännare prisstatistik. Vid jämförelsen mellan olika tiders reallöner och allmänna prisnivå ha de olika varupriserna medräknats efter olika kvantiteter i förhållande till de olika andelar de särskilda varorna ansetts relativt hafva i en normal arbetarbudget. En sådan arbetarbudget, som omfattar ett komplex af de viktigaste konsumtionsartiklarna, sammansatt efter proportionen af deras relativa vikt inom den allmänna konsumtionen, torde utgöra den bästa enhet, som med för äldre tider tillgängliga uppgifter kan erhållas, för anställande af jämförelser mellan olika tidsskeden i fråga om den allmänna prisnivån och penningens köpkraft [1]. De resultat, som erhållits genom dylika beräkningar på basis af äldre budgeter för svenska in-

---

[1] Se LAMPRECHT *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter* 2: 601 ff. (1885); jfr WIEBE *Zur Geschichte d. Preisrevolution des XVI u. XVII Jahrh:s* 173 (1895).

dustriarbetare, torde vara ägnade att gifva en någorlunda korrekt uppfattning af varuprisernas och penningvärdets fluktuationer i Sverige i äldre tid. En sammanställning af dessa fluktuationer med motsvarande växlingar i andra länder ger vid handen, huru intimt förändringarna på världsmarknaden i fråga om varupriser och penningvärde i själfva verket berörde svenska förhållanden, äfven under de äldsta här omhandlade tidsskedena, då Sverige låg i yttersta utkanten af den europeiska civilisationen.

Arbetarnas socialt-rättsliga ställning har i allmänhet endast kunnat upplysningsvis omnämnas, sådan den tett sig uppbyggd på de industriella och ekonomiska förhållandena. Dess allsidiga motivering och förklaring tillhör en allmännare utredning rörande hela arbetsklassens och de öfriga samhällsklassernas tekniska och ekonomiska funktioner i samhällslifvet och den därmed i sammanhang stående allmänna stånds- och klassindelningen under de olika historiska skedena, och faller sålunda utom ramen för föreliggande undersökning. Här meddelade upplysningar rörande arbetarnas socialt-rättsliga ställning ha därför ansetts kunna utan olägenhet lämnas i samband med redogörelsen för den industriella organisationen, ehuru de följdriktigast bort bilda tredje och sista kapitlet inom de olika afdelningar i framställningen, där den industriella organisationen innehållits i det första och de ekonomiska förhållandena i det andra.

De århundraden, genom hvilka framställningen sträcker sig, omfatta tvänne skeden i den svenska bergverks- och bruksrörelsens historia, hvilkas väsentliga olikheter utförligt karakteriseras. De voro äfven skilda af en mellantid, som gör gränsen mellan dem synnerligen markerad. Det har därför funnits lämpligt att behandla de båda skedena hvart för sig.

ÖFVERSIKT

AF

ARBETAREFÖRHÅLLANDEN VID SVENSKA BERGVERK

I ÄLDRE TID TILL OMKRING ÅR 1575

A.

Bergverksarbetarnas fackliga och sociala ställning.

Svenska bergverks äldsta driftsätt och organisation. — Arbetsgifvare och arbetare, arbetarnas indelning i olika klasser, arbetstider och arbetsprestationer, arbetsböter m. m. — Arbetarnas socialt-rättsliga ställning.

Sveriges äldsta bergverk upptogos i hufvudsak och i allmänhet på obygd mark eller s. k. allmänning, och rätten till malmfyndigheterna var därför i äldsta tid tämligen obestämd. Närmast torde den ha ansetts tillkomma den bygds allmoge, å hvars allmänning fyndigheterna anträffades, och därnäst torde kronan eller (regeringen såsom representant för) staten ha betraktats som rättsinnehafvare. Malmfyndigheterna torde sålunda tidigast ha betraktats såsom kollektiv tillhörighet[1]) för dem brukande menigheter hvar för sig under kronans hägn. De brukande menigheterna synas i vissa fall till mindre eller större del från början ha utgjorts af från utlandet inflyttade bergsmän, åt hvilka regeringen i kraft af sin regeringsmyndighet tillförsäkrat den kollektiva dispositionsrätten genom privilegier, delvis eller helt med maktmedvetet undanskjutande af

---

[1]) Hammarskjöld *Om grufregal* 7 (1891).

anspråk hos tidigare nyttjanderättsinnehafvare till allmänningarna[1].

En väsentligen tysk association, som regeringen i kraft af sin myndighet förlänat vidsträckta rättigheter, delvis på den kringboende bygdebefolkningens bekostnad, har bedrifvit den tidigaste verksamheten vid Sveriges utan tvifvel äldsta större bergverk, Stora Kopparberget, som troligen upptagits på 1200-talet[2]. Regenten eller någon honom närstående representant för regeringsmyndigheten har dock tidigt varit delägare i associationen; likaså kyrkan och jordägande (herremän och bönder) å bygden. Möjligen ha dessa icke-tyska delägare kommit med i associationen från början. Det ligger åtminstone nära till hands att antaga, att (en del af) priset för privilegierna utgjorts af anparter till regeringen i det startande företaget, och att jordägare erhållit andra andelar som en slags rekonciliatorisk ersättning för intrånget i deras rättigheter å allmänningarna[3]. De malmbrytningslägenheter i berget, som associationen öppnat, och de uppfordringsinrättningar m. m., som den anlagt, utnyttjades med samnyttjanderätt och underhöllos gemensamt af associationens intressenter, hvilkas rättigheter och skyldigheter knötos vid de hyttor för malmens smältning, hvilka vid grufvans upptagande uppbyggdes till ett antal, som beräknades efter den sannolika malmtillgången

[1] »Aber die Wurzel unseres späteren Bergrechts und der Bergbaufreiheit liegt nicht in diesem Märkerrecht... Auch die spätere Unterstellung des privaten Grundbesitzes unter die »Bergfreiheit» ist nur als Sonderrecht, als Privileg, als Ausfluss des Regals, nicht als Konsequenz des Märkerrechts zu verstehen». Schmoller *J. f. G. V. V.* N. F. 15: 680 (1891).

[2] Styffe *Skandinavien under unionstiden* 260 (1880).

[3] Hur ett medeltida bergverksföretag i början af 1500-talet startades, skildras på ett äfven för äldre förhållanden till en viss grad belysande sätt i bref till Sten Sture d. y. rörande den nya rymningen vid Salberget år 1516 (se *Diplomatarium dalekarlicum* 1: 224 ff.). Enligt denna skildring ledde konungens fogde röjningen och bortbrytningen af gråberget, som kräfde ett större antal folk och dragare. Bönder biträdde med dagsverken. Bland befolkningen vida omkring spordes ifver att få vara med i företaget, men uppoffringarna därvid kommo många att snart draga sig tillbaka. När företaget avancerat, så att omfattningen för den närmaste framtiden kunde beräknas, uppdelade fogden grufvan på 12 »par», af hvilka riksföreståndaren tillskrefs 4 1/2 och bönderna erhöllo 5, tolf om paret, medan de öfriga förbehöllos vissa stormän.

och ej kunde ökas utan associationens medgifvande. En hytta (med s. k. suluugn) hade två bälgar, och en full andel inom associationen benämndes därför ett »par» (bälgar). Redan i äldsta tid omtalas, jämte (helt) par, »fjärdingar» (eller fjärdedelar i par) och hälfter af fjärdingar[1]). Vid Kopparberget utgjorde i slutet af 1400-talet parens antal 24[2]); dessförinnan har antalet varit mindre[3]). Par och pardelar ha fördelats på de ursprungliga intressenterna i förhållande till deras erkända anspråk, allmännast grundade på insatser i grufupptagningsföretaget af arbete och kapital[4]). Intressent har haft att själf anlägga eller tillsammans med medintressenter deltaga i anläggningen af hytta eller hyttor, i den mån han tillerkändes rätt till eller i par, och han blef enskild ägare af eller delägare i de så uppbyggda hyttorna[5]). Hvarje par var likställdt med de öfriga i fråga om rättigheter och skyldigheter inom associationen. I första hand med afseende på åtkomst till malmbrytning i grufvan. Dess äldsta sänkningar hade stora dagöppningar, som tilläto malmens uppforsling efter enkla metoder, så länge djupet var ringa. Grufvan var indelad i flera s. k. roterum, d. v. s. rum för malmbrytning af ett par (eller en rote) åt gången. Dessa roterum skulle enligt kungl. bref af år 1360[6]) alla brukas turvis af de olika paren. Hvarje pars tur till arbete i roterummen bestämdes genom lottning med tärningskast, s. k. dobbel[7]). Hvarje par skulle full-

---

[1]) Åttondedel i hytta var samtidigt minsta tillåtna hyttedel vid Norbergs järnbergverk (se sid. 10).

[2]) Antalet ökades år 1506 från 24 till 28, men var under Gustaf I blott 20 med 4 (hel)fjärdingar på hvarje par och 4 s. k. fjärdeparter på hvarje fjärding, d. v. s. 320 fjärdeparter. CARLBERG *Historik ö. sv. bergv.* 121 (1879).

[3]) Möjligen står rådmännens antal, som var 14 (se sid. 9), i samband med ett ursprungligare antal å hyttorna.

[4]) Dylika rättsgrunder ha väl i allmänhet vid sidan af ofvan antydda hänsyn utgjort underlaget för bygdemäns medintressentskap. Kronans rätt torde väl äfven tidigt eller måhända från begynnelsen haft stöd i dess insatser i företaget genom anvisande af kronodagsverken eller prestationer i kol och ved af kronobönder och skattebönder eller genom tillskott af kapital.

[5]) Hytta betraktades, liksom odling å allmänning, såsom privat lösegendom. STYFFE *Grundregalerna* 46 (1860) o. HAMMARSKJÖLD a. a. 25.

[6]) CARLBERG a. a. 96.

[7]) ELVIUS *Disp.* 48 (1702) ger en beskrifning af dobblet på sin tid och sättet var utan tvifvel uråldrigt. Lottningen företogs

göra sitt skift i roterummet med bränning, brytning, bortrensning o. s. v.[1]). Hvarje par fick taga i roterummet så mycket malm det kunde under den tid det i tur och ordning hade rummet åt sig upplåtet. Parets framgång med malmbrytningen berodde på arbetarnas antal samt arbetsledningens och arbetarnas duglighet och energi[2]).

Den växlande brytningslyckan balanserades därigenom att den genom lottningen bestämda ordningen tvang hvart par i sin tur att bryta på både bättre och sämre rum. Slumpen har därför endast undantagsvis kunnat vålla större olikheter i fråga om malmutbytet för paren. Malmens förarbetande till råkoppar skötte hvart par för sig oberoende af de öfriga[3]). De mindre viktiga arbetsprocesserna vid

---

årligen före arbetsårets början, som enligt privilegierna af år 1347 (se sid. 9) räknades från den 8 jan. Vid lottningen tillkom första kastet med tärningarna, som voro tre, det första paret under det gångna året, och sedan kastades för hvart par. Det par, som fått högsta kastet, blef första par för det ingångna året o. s. v., paret som fått lägsta kast, blef sista. Om flera par gjort samma kast, fingo de bestämma ordningen sinsemellan genom nytt dobbel. Parens ordning för det ingångna året antecknades (i partalsboken).

[1]) ELVIUS a. a. 53—57 uppräknar följande operationer vid malmbrytningen:

byta fram grufved till gruföppningen och nedstörta den (på eftermiddagen); *tillmaka* veden vid malmväggen (kl. 6 på aftonen); *sticka på* den tillmakade veden med facklor (bortemot kl. 9 på aftonen); *släcka* och *rensa af* (på morgonen) för malmbrytningen; *bryta* (från kl. 6 på morgonen); *bära fram* eller *handla fram* den brutna malmen till korgstaden; *hissa upp* malmen. Bland »allmänna arbeten» för associationens gemensamma räkning nämnas: dikesgräfning, vattenösning, jordrymning, schaktsänkning m. fl.

[2]) »Många oförtrutne och härdiga arbetare, som ej försummade att lösbryta de heta och remnade klyftorna, afskräcktes ej af den öfver hufvudet hängande faran, fruktade ej för malmos, rök, damm af den nyligen nedbrunna veden, vunno så mycket mera lön för sin möda.» BERCH (o. GRAVE) *Malmens fördelning vid Stora Kopparberget* 4 (1783).

[3]) Antalet arbetande vid brytningen begränsades af roterummens utrymme. I slutet af 1600-talet anställdes 8 ordinarie grufdrängar pr par, utan tvifvel med hänsyn till detta utrymme, som ej synes ökadt förinnan. ELVIUS a. a. 53. Normalt torde ett roterum ha gett plats för brytning af 8 man.

[4]) PEDER MÅNSSON *Bergsbok* (i afskrift från slutet af 1500-talet) lämnar en utförlig beskrifning af den medeltida förarbetningen af kopparmalm: malmen sönderslogs; kallrostades; krossades efter kallrostningen (i bitar mindre än hönsägg); passerade sedan suluugnen (sulu- eller veckobruk) för att förvandlas till skär-

malmens sönderslagning före och efter kallrostningen samt själfva kallrostningen torde ha ombesörjts af bergsmännen och bergsmännens tjänstehjon af båda könen och af mer eller mindre tillfälligt anlitadt arbetsfolk, äfven kvinnor och sannolikt äfven minderåriga. Smältning och vändrostning sköttes af bergsmännen själfva eller af yrkeskunniga smältare och rostare. När brytningen och smältningen i äldre tid åtminstone periodvis, som äfven senare vid vissa bergverk, pågingo endast under kortare och olika tider på året, torde arbetskrafter ha turvis användts till skilda arbeten och därigenom varit behöfliga i vida mindre antal än vid i senare tid vanligt ihållande årsbruk [1]). Hvarje hytta utgjorde, oafsedt den nödvändiga kooperationen i fråga om grufvan, ett företag för sig. Hyttebrukare voro i allmänhet s. k. bergsmän. Kronans hyttor synas i regel ha förlänats, d. v. s. förpaktats, till bergsmän, och detsamma synes ha varit fallet med hyttor tillhörande adliga och andliga herremän, försåvidt herremännen ej själfva skött hyttorna som brukande bergsmän. Brukande bergsmän voro alla skyldiga att upprätthålla driften i föreskrifven ordning. Kronan uppbar för alla hyttor, som ej lydde under det adliga eller andliga frälset, afrad [2]). Afraden var (åtminstone redan på 1300-talet) fastställd till en viss årlig afgift pr par. Den synes ha utgjort tionde (af den genomsnittliga årsafkastningen [3]). I slutet af 1300-talet synes den ha utgjort 4 skeppund för paret [4]). Beskattningen förutsatte sålunda då en årlig

---

sten; skärstenen fördes till vändrostarna, där den brändes i (8 eller) flera (eller färre) eldar, hvarpå den krossades och åter inlades i suluugnen för att smältas till råkoppar.

[1]) Dessa antaganden bestyrkas af uppgifter om brukssättet i senare tid; jfr Elvius' å sid. 6 redan anförda upplysningar.

[2]) Afrad är den vanliga benämningen för jordlega af landbo till jordägande. Benämningen tyder på ett begrepp om kronans suveränitet med hänsyn till fyndigheterna (jfr s. 3).

[3]) Afraden benämnes växelvis tionde.

[4]) Enl. attest af den 12 mars 1395 (*Dipl. dalekarl.* 1: 51) uppbar kronan afrad med 4 skeppund koppar för paret: år 1392 af 4 1/2 par med 18 skpd; år 1393 af 4 1/2 par med 18 skpd; år 1394 af 4 3/4 par med 19 skpd; enligt attest af år 1395 af 3 3/4 par med 15 skpd. Enligt kvittobref af den 3 aug. 1406 (*Dipl. dalekarl.* 1: 67) har drottning Margareta sagda år låtit dalafogden utbetala 76 skpd koppar till tysk fordringsägare; antages denna koppar vara afradskoppar för året, utgående med 4 skpd för paret, representerar den 19 pars afrad. Genom reduktion år 1396 hade till kronan gjorts

tillverkning af 40 skeppund (160 ctr) pr par. Sannolikt har det faktiska utbytet varit något högre, på 1400-talet tidtals möjligen ganska mycket högre. Under 1400-talets sista år torde det ha nedgått på grund af driftens genom bl. a. politiska orsaker iråkade lägervall. Afraden sänktes 1506 från 3 till 2 skeppund [1]). Gustaf I fordrade ännu i början af 1530-talet 2 skeppund för paret, efter år 1543 i regel 4 skeppund [2]). Till kronan afradsskyldiga bergsmän beviljades mer eller mindre allmänt frihet från öfriga utskylder, särskildt skattefrihet för sina bergsmanshemman, s. k. bergsfrälse [3]). Ägande- eller andelsrätt till hytta var nämligen förenad med innehaf af jordegendom. Sådan åtföljde hyttan för att ge boningsplats åt hyttebrukaren-bergsmannen, bete och foder till för driften erforderliga dragare, samt, i synnerhet i denna äldre tid, äfven lifsmedel, och i möjligaste mån ved och kol till handteringen [4]). Jordbruk betraktades som ett nödvändigt ekonomiskt stöd för bergverkets idkare med hänsyn till ofta inträffande felslagningar af bergverkets årliga afkastning [5]). Allmänningsskogar och allmänningsvatten i omnejden utnyttjades under bergverksdriftens äldsta tid med den i fråga om allmänning vanliga friheten. De reserve-

---

afradsskyldiga alla frälsehyttor, med undantag för Västeråsbiskopens 2 par (*Dipl. dalekarl.* 1: 52 ff.).

[1]) *Dipl. dalekarl.* 1: 51, 54, 196 f. CARLBERG a. a. 141 beräknar tillverkningen till:

på 1200-talet i årligt medeltal	....	1,600 ctr
» 1300- » » » »	....	4,000 »
» 1400- » » » »	....	12,000 »
» 1500- » » » »	....	20,000 »

Den utvunna kopparen anses genomsnittligt representera en 70 ggr större vikt malm. *St. Kopparbergs bergslags aktiebol. 1347—1897, s. 12.*

[2]) CARLGREN *Om kronans regale i afs. på St. Kopparbergs kopparverk* 14 (1560).

[3]) »Vid Kopparberget går så till, att den bergsman, som äger och med flit idkar sin grufvedel, inga utlagor gör af sitt hemman, så länge han förmår uppehålla sitt grufarbete». *Bih. t. Jernk. annal.* 2: 23 (*i handl. fr.* 1652). — Dylik skattefrihet torde under medeltiden ha varit bruklig för bergsmän vid alla berg. Den medförde ej frihet från deltagande i extra gärder. HILDEBRAND *Sveriges medeltid* 1: 789.

[4]) BERCH *Om bergsmanshemman* 9 (1774).

[5]) »Både koppar- och järnbergsmannen . . hafver andra medel att hjälpa under med i sitt bushåll och . . behöfver (*icke alldeles*) lita på sin tillverkning». *Bih. t. Jernk. annal.* 2: 20 (*i handl. fr.* 1652).

rades uttryckligen för bergsbrukets behof genom Kristian I:s stadfästelse på kopparbergsmännens privilegier af år 1458: »Och vilja vi, att de skola nyttja alla allmänna skogar och strömmar, som de hafva nyttjat i vår förfaders konung Kristoffers tid» [1]). Den af åtkomsten till råmaterialet betingade associativa kooperationen nödvändiggjorde redan vid de äldsta bergverken sammanslutning under gemensam direktion af grufdriften och de allmänna arbetena. Privilegierna för St. Kopparberget af å 1347 [2]), som i inledningsorden angifvas såsom ersättning för äldre förlorade stadgar, och som med upprepade stadfästelser af följande regenter i hufvudsak gällde till i början af 1600-talet, gåfvo bergsmännen rätt att välja en dylik direktion af 14 bergsmän, s. k. rådmän, valda på lifstid. De skulle sammanträda hvar söndag för att samråda, särskildt till reglerande af bergverksarbetet för kommande vecka [3]). Två af rådmännen skulle utses till »bergmästare», och af dem skulle en i sänder ett år funktionera, bl. a. såsom »domare» vid månadstinget, som hölls första måndag i hvar månad eller närmast följande söckendag, hvilken domarefunktion sedan öfvergick på bergsfogden, som på 1400-talet därpå kom att öfvertaga bergmästarens samtliga funktioner, efter att dittills endast ha varit regeringsmyndighetens lokala representant [4]) för tillvaratagandet af dess intressen, administrativa och ekonomiska. En gruffogde öfvervakade som bergmästarens-bergsfogdens underordnade ordningen i grufvan; en grufskrifvare nämnes; likaså vid flera tillfällen kronans stigare, tekniskt bildade utlänningar, som ledde nya roterumsupptagningar o. d.

---

[1]) *Bergv.* 1:20.

[2]) *Diplomatarium svecanum* 5:686 ff. — I nysvensk öfversättning hos CARLBERG a. a. 94 ff.

[3]) Den fastställda veckoordningen kom sedermera att lysas i kyrkorna, hvaraf namnet »gruflysning». — ELVIUS a. a. meddelar en sådan gruflysning från år 1702, som börjar: Nästkommande måndag skall första paret . . bryta i Bandknippösten med 16 staklödjor (d. v. s. stafrum ved), fortfarande således ett par hvarje dag . . . Nästkommande tisdag skall trättonde paret . . komma i jordrymning i regeringsschaktet, uppkörandes på hvar fjärdepart 10 korgar jord, fortfarande ett par hvarje dag till vidare aflysning» o. s. v.

[4]) Sorterande under »fogden öfver bergen och Dalarna» (HILDEBRAND a. a. 734).

Ordningen vid Kopparbergets upptagande, organisation, drift och administration synes ha varit mönstret eller typiskt för ordningen i alla dessa afseenden vid andra bergverk. Främst blef detta fallet vid de i närheten upptagna kopparverken: Vika berg, som drefs på 1300- och 1400-talen, möjligen utan egen administration lydande under St. Kopparberget, och Garpenberg, som i slutet af 1300-talet lämnade biskopen i Vesterås rik inkomst och under slutet af 1400-talet hade egen bergsfogde [1]. St. Kopparbergs privilegier meddelades bergsmännen vid Åtvidaberg genom kungl. bref af år 1413 [2].

Norbergs järngrufvor torde ha upptagits på 1200-talet under liknande auspicier som dem vid Kopparbergets öppnande. Det utländska inflytandet synes dock vid järnbergen ha varit mindre mäktigt, de kringboende jordägarnas insats mera betydande. De ha vid järnbergen redan tidigt bildat ett svenskt bergsmansstånd, sannolikt med anor från den uråldriga järnhandterings idkare, hvilken var baserad på myrmalm. Konungens rätt synes äfven vid järnbergen från början ha varit större än vid Kopparberget [3]. Privilegierna för bergsmännen på Norberg af år 1354 [4] nämna en bergsfogde samt af denne utsedda 12 rådmän, hyttor, hvilkas antal ej fick ökas och i hvilka ingen bergsman fick äga mindre andel än en åttondedel o. s. v. Privilegierna för Norberg förklarades genom kungl. bref af år 1420 [5] giltiga för flera andra järnberg i Dalarna: Betsberg, det sedan s. k. Bispberg, Vikaberg, järnhyttorna på Silfberget, Tunabergs järngrufvor och Skinnskatteberg. Noraskogs järnberg i Närke synas ha börjat bearbetas i början af 1300-talet och äro sannolikt [6] afsedda i privilegierna för Västra berget af år 1340 [7], hvilka bl. a. omtala fogde och 12 rådmän. Lindesberg räknades vid midten af 1300-talet till Norbergs bergslag, men hade 1465 egen bergsfogde.

---

[1] HILDEBRAND a. a. 718 ff.
[2] *Bergv.* 1: 14.
[3] GEIJER I. 8: 228 (1838).
[4] *Dipl. dalekarl.* 1: 24 ff. — I nysvensk öfversättning hos CARLBERG a. a. 217 ff.
[5] *Bergv.* 1: 15 f.
[6] JOHANSSON *Noraskog* 3: 2 (1884).
[7] DENS. *Därs.* 3: 111 f. — I nysvensk öfversättning, *Därs.* 2: 66 (1882) och hos CARLBERG a. a. 243 ff.

Privilegierna för Västra berget sägas i inledningsorden affattade efter mönstret af äldre privilegier för Östra berget, med hvilket namn möjligen afsetts Godegårds bergslag i Östergötland. Värmlands järnberg tillerkändes 1413 samma privilegier som öfriga järnberg. Se för öfrigt HILDEBRAND a. a. 1: 718 ff. och CARLBERG a. a. (passim). Malmbrytningen vid järnbergen försiggick efter samma metoder, som tillämpades vid kopparbergen. Sänkningar upptogos dock i allmänhet flera och mindre [1]. Sannolikt förrättade bergsmännen brytningen rotevis i tur och ordning efter hyttedelar (eller »par») [2]. Malmen bearbetades vid hyttorna [3] och smedjorna [4] till s. k. osmundar, stycken af viss vikt, hvilken enligt privilegierna för Västra berget af år 1340 — som i detta stycke sägas tillämpliga för alla bergslager — såväl som Norbergs privilegier af år 1354 var fastställd sålunda, att 24 osmundar skulle väga ett pund. Enligt privilegierna 1340 skulle hvarje ny hytta gifva i tionde första året 750 osmundar och sedan 1,500 osmundar årligen, d. v. s. från och med andra året c. 3 skeppund pr hytta, hvilket motsvarar en årlig tillverkning pr hytta af c. 30 skeppund osmundsjärn [5]. Årliga järntillverkningen i

[1]) »Vid Norberg är så många järngrufvor att ingen kan dem rätt uträkna, ty där är allan marken full och ingendera är djup högre än 4 famnar.» CARLBERG a. a. 216 (*i handl. fr.* 1624). — Malmen lösbrändes med tillmakad ved och kunde sedan utbäras på bårar eller utköras med hästar. Brytningsmetoden var s. k. pallbrytning utan igensättning. »De utbrutna rummen stå således öppna och deras väggar stödjas af bergband (pelare), samt, där så är behöfligt, af mer eller mindre komplicerade förbyggnader af trä. På detta sätt har man sedan uråldriga tider förfarit.» G. NORDENSTRÖM i *Jernk. annal.* 1898, *s. 334.*

[2]) CARLBERG a. a. 240. »Brytningen skedde vintertiden .. och fortsattes allt efter behofvet för 2 à 3 år, hvarefter .. grufvorna fingo hvila, till dess malmförrådet tog slut.» *Därs.*

[3]) PEDER MÅNSSON a. a. beskrifver malmens förädling till osmundsjärn: den sönderslogs, inlades i ugnar af samma konstruktion som kopparugnarna; skärstenen sönderslogs och fördes till ässjorna.

[4]) I smedjorna inlades den sönderslagna skärstenen i eld, som underhölls med handbälgar; det erhållna järnet höggs till osmundar.

[5]) Västra bergets sannolikt högsta tillverkning, uppnådd år 1413, motsvarande tionden 20 läster à 12 skeppund (JOHANSSON a. a. 2: 73, 3: 3), skulle representera en tillverkning af c. 2,200 skeppund från c. 80 hyttor.

Sverige under tiden 1350—1500 är uppskattad till 20 à 30,000 skeppund [1]. Jämte den hyttorna pålagda tionden utgick i de järnproducerande landskapen de vanliga skatterna af hemmansägande bönder, hvilka i vederlag för andra persedlar hade rätt att lämna järn [2]. Bruksrörelsen nådde under den svenska bergshandteringens första skede ingen utveckling af betydenhet. Tackjärnstillverkning i masugn infördes i landet tidigast i slutet af 1300-talet. Först under de sista årtiondena af Gustaf I:s regering fick den nya järnframställningsmetoden något allmännare tilllämpning i de olika bergslagerna. Det gamla osmundssmidet dominerade dock fortfarande [3]. Hammarsmide torde ha förekommit på ett par ställen i bergslagen under senare hälften af 1400-talet. Under Gustaf I:s regering anlades på kronans initiativ ett flertal hammarsmedjor för stångjärnstillverkning af tackjärn. Resultatet af driften blef dock dåligt [4]. Stångjärnssmidet infördes först vid konungens egna järnverk. Hammarsmedjor anlades vid Vånga i Östergötland (med hytta vid Hällestad), vid Motala, vid Nora, vid Fällsbro, vid Gefle, vid Stockholm, uppå Värmlands berg, hvarifrån konungens stångjärn gick till Elfsborg att utföras. Andra nämnas anlagda af Stockholmsborgare i Åkerbo härad af Västmanland, vid Köping och Hedemora [5]. Särdeles genom den vidt spridda järnhandteringen, ehuru denna ännu drefs »snarare som en husslöjd än fabriksindustri» [6], blef bergshandteringen redan under sitt första skede näst jordbruket landets främsta näringsgren.

Öster Silfbergs grufva i Tuna socken har varit bearbetad före midten af 1300-talet [7]. Af de sparsamma upplysningarna i några få handlingar från 1400-talets båda sista och 1500-talets första årtionden [8] framgår, att organisationen varit likartad med den vid koppar- och järngrufvorna, med bergverket fördeladt på bergsmän efter par. Väster Silfbergs

---

[1]) Agardh o. Ljungberg *Stat.* 4: 163 (1863).
[2]) H. L. Rydin *i Skatteregl.-kom. bet. 1881—83,* 4: 25.
[3]) Hj. Braune *i Jernk. annal.* 1904.
[4]) M. B. Swederus *Därs.* 1905.
[5]) Geijer I. 8: 281 (1838).
[6]) Styffe *Bidr.* 4: cxxviii (1875).
[7]) Hildebrand a. a. 718.
[8]) Carlberg a. a. 15 ff.

grufvor i Norrberkes socken i Kopparbergs län anses något yngre än Östra Silfbergets. Upplysningar saknas utom för tiden 1549—1557[1]) o. följ. årtionden in på 1600-talet[2]), då bergverket återupptagits för kronans räkning, och räkenskaperna lämna en del upplysningar om ekonomiska förhållanden. Privilegierna för bergsmännen på Salberget af den 2 juli 1530[3]) bilda i alla väsentliga delar ett utförligt motstycke till Kopparbergsprivilegierna af 1347 och bära därmed vittne om, hur lik sig bergverkens organisation förblef under hela tidsskedet c. 1340 — c. 1575. Direktionen af bergverket sköttes af konungens fogde jämte sex af bergsmännen valda representanter. Silfrets betydelse för myntningen i riket har dock uppenbarligen tidigt gjort regeringen angelägen att försäkra sig om utbytet af tillverkningen. Därom vittnar redan en handling af 1489 rörande Öster Silfberget[4]). Salbergsprivilegierna af 1530 tillförsäkra bergsmännen deras rätt att välja sex rådmän och njuta bergsmäns vanliga fri- och rättigheter under det förbehållet att alla ämbetsmän vid grufvan skola tillsättas af konungen och all grufvans afkastning gå till myntmästaren[5]). Driftsättet öfverensstämde vid silfverbergen i hufvudsak med det vid koppar- och järnbergen[6]).

---

[1]) Kam.-ark., Silfver i Dalarne (V. Silfberg) 1549—1550 o. s. v.

[2]) Carlberg a. a.

[3]) *G. I:s reg.* 7:138 ff.

[4]) Carlberg a. a. s.

[5]) Ett register af år 1540 (Kam.-ark., Sala grufva 1540, I) »upåå bergsmens Skiffter som Brukning haffwa påå Sala bergh» upptager 12 skiften, af hvilka det första omfattade 1 bergsman med 1 1/2, 11 med 1, 5 med 1/2 och 4 med 1/4 andel hvardera, andra 11 med 1, 8 med 1/2, 4 med 1/4 andel o. s. v. Bergmästaren Hans Ranies relation till Bergskollegium af år 1711 uppgifver, »att deras (d. v. s. bergsmännens) smältugnar varit nästan till anseende som klensmeds härdar; samt att till bläster de sig betienat af smedjebälgor och handpustar», hvarför han anser, »att de förra tiders denna Bergslags smälthyttor och värk varit ett bonde-arbete». Forsselles *Sala Silfververk* 1 (1818).

Silfvertillverkningen i Sverige anses att döma efter lybeckska räkenskaper på 1400-talet ha växlat mellan 10,000 och 20,000 lödiga mark årligen. Under G. I:s regering nådde Salberget vissa år ensamt öfver den högsta af dessa siffror.

[6]) Peder Månsson a. a. beskrifver tillverkningssättet af silfver på följande sätt: den ur grufvan upptagna malmen vändrostades »i tio eldar» och bearbetades med hamrar mellan hvarje

Den industriella organisationen af Sveriges bergverk under bergverksindustriens första skede, sådan den i det föregående skildrats i sina hufvuddrag, var byggd på det lilla industriella verk, som den dåtida hyttan utgjorde. Hyttebrukaren bedref både malmbrytningen och malmförädlingen efter enkla metoder och i jämförelsevis ringa skala, hvilket ej hindrade, att de för råämnets erhållande koopererande hyttelagen på vissa orter tillsammans bildade stora bergverksföretag. Kronan synes ha varit industriens förnämste förlagsgifvare. Under dess hägn och i många fall sannolikt under dess lokala representanters öfverinseende eller ledning och ofta troligen äfven med dess understöd upptogs driften. Af kronan erhöllo de brukande bergsmännen sina privilegier och sina rättigheter att tillgodogöra sig de behöfliga naturaförmånerna (jord, vattendrag, skogar). Kronan ålade tidigt sina skattebönder att fullgöra sina prestationer till kronan medelst utgörande af kol och ved samt dagsverken till bergverken [1]). Kronan ansågo sig bergsmännen vid inträffande större svårigheter för driftens fortsättning ha rätt att lita till för erhållande af hjälp [2]). Kronan uppträder därför redan från äldsta tid som räntetagare. Andliga och adliga stormän dela under medeltiden tidtals i viss mån dess skyldigheter och rättigheter. De brukande bergsmännen tillförsäkrades af kronan innehaf och brukningsrätt till respektive brukningslotter under villkor af upprätthållande af driften i föreskrifven ordning. Tillvaron och iakttagandet af detta villkor ger vid handen, att brukaren ingalunda åtnjöt privat äganderätt till sin andel i bergverket i modern mening, utan snarare en till viss grad självständig och äfven ärftlig, men villkorlig besittnings-

---

eld, tills den var sönderslagen i stycken så stora som nötter, hvilka inlades i smältugnar; sofringen skedde på en bädd af aska af ben och vädurshorn inom en fyrkantig, knäshög tegelmur af 2 famns längd; bädden gjordes fast genom vattenbegjutning och sammanpackning med vätta händer; den torkades sedan genom påläggning af glöder; på dem lades sedan blyet, och elden uppblåstes med handbälgar och underhölls med torr ved, tills blyet afgått i röken eller i bädden, och en rest klart, hvitt silfver erhållits.

[1]) »Bonden skall utgöra kol och ved som han af ålder varit van». *Bergv.* 1: 63 (1627).

[2]) *G. I:s reg.* 24: 16 (1553).

rätt, som var förenad med arbetstvång och relativt hög afgäld [1]).

Den enkla bergverkstekniken, som möjliggjorde hvarje idkares mästerskap i dess olika grenar, och den därmed sammanhängande industriella organisationen, som förenade idkarne i en demokratiskt styrd association, baserad på medlemmarnes lika rätt, gjorde arbetsgifvarna till en korporation af yrkesbröder, bland hvilka konkurrensen hade sina naturliga skrankor i gränserna för en enskild persons förmåga att utföra det arbete, som mästerskapet medförde, och sina skråmässiga hinder i associationens intresse af medlemmarnas tillräckliga talrikhet och likställdhet. De begränsade konkurrensmöjligheterna tryggade den relativa ekonomiska jämvikten inom bergsmanskapet, hvars ekonomiska och sociala ståndpunkt föga höjde sig öfver borgerskapet i de medeltida små städerna, om hvars organisationer för handtverksindustriens män bergverksorganisationerna i mycket påminna.

Omkring år 1570 antages det dåtida Sverige (Svealand samt Götalands och Norrlands då svenska områden) ha haft en befolkning af omkring 530,000 invånare, af hvilken c. 4 % eller omkring 20,000 personer hade sin näring af bergsbruk. Större delen af denna bergslagsbefolkning deltog dock äfven på olika sätt i jordbruk och handtverk. »Bergsmän, som alls icke idkade jordbruk, förekommo väl hufvudsakligen endast å Vermlandsberg, vid Noraskoga och Lindesberg, i Lekebergslag samt invid Falu och Sala grufvor [2]).»

Privilegierna för Stora Kopparberget af år 1347 nämna bergsmännen, de s. k. *mästermännen* [3]), såsom arbetsgifvare vid berget. Om deras privilegierade särställning i

---

[1]) Det är detta uråldriga rättsförhållande, som Gustaf I med skärpa häfdar i sitt bekanta bref till bergsmännen vid Noraskog, som riktar sig mot bergsmäns försök att af sina andelar göra sig »arfslotter, lika som af deras egna hemman». *G. I:s reg.* 22: 124 (1551).

[2]) H. FORSSELL i *VittAH* 29: 62 (1884).

[3]) En tablå öfver kronans inkomst af grufvan år 1552 (se CARLGREN a. a. 14 f.) upptar 109 bergsmän med inalles 47 ½ fjärding (förutom kronans hytta). Om samtliga 80 fjärdingar (jfr. anm. 2 sid. 5 ofvan), af hvilka då ³/₈ voro ur bruk på grund af ras,

förhållande till den öfriga menigheten vittnar det förhållandet att denna nämnes allmoge i uttrycklig motsättning till dem.

Allmogen visar sig i privilegierna ha omfattat jordägande odalbönder, husmän samt äfven löst folk och legofolk. Folk ur alla dessa grupper har tagits i anspråk för arbetet vid bergverket, vid hvilket bönderna sannolikt redan, åtminstone delvis och tidtals, utgjort dem åliggande dagsverken samt husfolk, löst folk och legofolk varit pliktigt att taga tjänst och göra arbete.

Arbetsklassen vid berget har utgjorts af husmän, löst folk och legofolk.

Husmännen torde i äldsta tid ha bildat stamtruppen bland de fasta bergverksarbetarna. Privilegierna medgifva hvarje arbetsför och arbetsvillig man, som erbjuder sig till dagligt arbete vid berget, äfven om han är »lös man», rätt att röja, svedja och bygga på mark i grufvans grannskap utan skyldighet att erlägga arrende till jordäganden, och skulle nyodlingen tillhöra nyodlaren, med rätt för jordäganden att lösa odlingen med half lösen efter värdering och öfverenskommelse, därest nyodlare eller hans arfvinge ville afhända sig besittningen. Denna upplåtelse af fri jord torde på 1200- och 1300-talen ha skapat en talrik husmansklass vid berget. I den mån driften utvidgats, har dock tillgången på allmänningsjord i grufvans närhet minskats, ej blott genom inflyttandes bosättning, utan äfven genom utvidgad odling för den växande ortsbefolkningens behof, af arbetsklassen såväl som af bonde- och bergsmansstånd. Förmånen af fria husmanslotter har därför med tiden i allt ringare utsträckning kommit arbetarebefolkningen till godo och sannolikt redan på 1400-talet försvunnit. Antalet husmän af arbetsklassen[1]) har på samma gång

---

varit fördelade på proportionsvis lika många händer, skulle då c. 170 bergsmän funnit rum vid bergverket. Vid tiden omkring 1347, då möjligen ännu åttondedel var minsta tillåtna andel (jfr. anm. 1 sid. 5 ofvan), har antalet sannolikt varit mindre. En gissning på ett tal omkring hälften så stort som det anförda torde ha fog för sig och ge någon uppfattning om bergverksorganisationens omfång vid denna tid. Dalarne hade på 1360-talet 800 skattdragande bönder [se STYFFE *Bidr.* 1: c (1859)].

[1]) En förteckning af år 1642 [BERCH o. LUNDSTRÖM *Bergsfrälse* 43 ff. (1775)] upptar c. 120 olika täkter vid Kopparberget,

minskats genom att innehafvarna af äldre husmanslotter s. k. täkter, de sedan s. k. täktekarlarna, öfvergått ur arbetareklassen dels i skatteböndernas klass, såsom det framgår af en bestämmelse af år 1360 (se CARLBERG a. a. 98) om frihet från arbetsskyldigheten vid berget för f. d. bergverksarbetare, »som förmå bruka sitt eget och betala skatt som är jordegendom ålagd», dels i de brukande bergsmännens klass [1]. Lagstiftningen under Gustaf I [2]) tvingade husmännen, för så vidt sådana ännu funnos kvar skattefria på afgiftsfri jord, att öfvergå i de skattdragande brukarnas klass, d. v. s. i bergslagen blifva (s. k. nya) bergsmän, eller att taga lega. Då de äldre bergsmännen ej allt för gärna inom sin association, som i likhet med de samtida handtverksskråen synes ha haft en tendens att göra sig till en sluten korporation (hvilket begränsningen af hyttornas antal särskildt befordrade), upptogo nya medlemmar, utfärdade konungen uttryckliga förordnanden om fritt tillträde för nya bergsmän [3]).

Löst folk har tolererats vid berget af hänsyn till nödvändigheten af en arbetarereserv för tillfällen af ökadt behof af arbetskrafter. Privilegierna medgifva asylrätt vid berget för fredlöse från trakter utom bergslagen, med un-

---

hvilket tal möjligen kan gifva en, om ock ytterst osäker, föreställning om det ungefärliga (maximi)antalet gamla husmanslotter i grufvans grannskap.

[1]) Redan under medeltiden erhöllo täktekarlar och bönder stundom egen brukningsrätt vid berget under särskilda villkor såsom s. k. fordeles utbrukare. De upptogos sedan som (s. k. nya) bergsmän (se ofvan å denna sida); jfr J. LIDÉN (c. 1840) i *Inbj. t. årsexamen vid läroverket i Falun* 21 (1883). Öfvergången af täktekarlar till bergsmän och täktekarlsjord till bergsmansjord har gifvit anledning till den missuppfattningen, att den fria jordupplåtelsen ej varit afsedd för bergverksarbetare utan för bergsmän (CARLBERG a. a. 144 m. fl.) — Vid Freiberg i Sachsen försiggick öfvergången från bergsarbetare till bergsman stundom på så sätt, att bergverksarbetaren genom bergsmannens obestånd kom att arbeta längre tid utan att utfå lön och sedan godtgjordes för sin fordran med öfvertagande af bergsmansandel. SCHMOLLER *J. f. G. V. V.* N. F. 15: 687, 704 (1891).

[2]) WINROTH *Tjenstehjonsförhållandet* 60 (1878).

[3]) »Bergsbrukningen skall vara fri och öppen så väl för fattiga som för rika, och att alla obehindrade skola bruka kronans järnberg, som oss och kronan så mycken skatt och rättighet gifva vela, som de med vår bergsfogde utöfverenskomma kunna.» *G. I:s reg.* 22: 124 f. (1551).

dantag för vissa gröfre brottslingar, mördare, husbondes förrädare, uppenbara tjufvar och kvinnofridsbrytare. Arbetsförhet och arbetsvillighet utgjorde villkor för asylrättens åtnjutande, liksom för rätten till fri husmansjord för lös man. Såvidt legotjänst stod till buds och erbjöds, var lös person tjänstskyldig. Legotvånget var blott i denna mening villkorligt [1]). Lös person som saknade vederhäftig borgen och störde ordningen vid berget häktades. Antalet löst folk vid berget har växlat, hufvudsakligen väl med arbetstillgången, så att det ökats, då arbetstillgången minskades på grund af ofred, grufras o. s. v., medan det sannolikt varit försvinnande, då arbetet fortgick ostördt med full drift i växande skala.

Legofolket har utgjorts dels af vanliga legodrängar och pigor, hvilka bergsmännen i första hand behöfde för skötseln af det å bergsmanshemmanen drifna jordbruket, dels af för bergverksdriften lejda arbetare. Legoaftalen torde ha gällt helår eller halfår och legostämmorna varit de sedvanliga, från pingst till mårtensmässa och från mårtensmässa till pingst [2]). Kontrahent såsom arbetsgifvare vid legoaftalen har dels enskild bergsman varit, dels om ett par eller en hytta förenade bergsmän (för parets grufdrängar, smältare och väl äfven kolare) [3]). Efter arbetets olika kraf på yrkesskicklighet skiljas bergverksarbetarna i två klasser, med benämningar som äro grundade på klassernas olika aflöningsförhållanden. En arbetare af första klassen nämndes *utspisare*, d. v. s. statare [4]). Benämningen

---

[1]) WINROTH a. a. 53.

[2]) Magnus Erikssons landslag, som föreslogs till antagande år 1347, har dessa legotider, liksom yngre Vestmannalagen, medan Dalalagen har påsk och vinternatt, d. v. s. 14 oktober.

[3]) Bergsmanssöner ha delvis ersatt legodrängar och lejda bergverksarbetare. Minsta antalet ordinarie bergverksarbetare för hvarje par har väl varit 6 (utom kolare med biträden): 2 grufdrängar för brytningen och 2 man för afrensningen, smältare och hyttedräng. Bergsmannen beräknas därvid ha förrättat rostning m. m. Bergverket torde sålunda redan på 1300- och 1400-talen ha syssel satt ett eller annat hundratal arbetare.

[4]) J. LIDÉN a. a. 28. — Ordet utspisare är uppvisadt endast från privilegierna 1347, där det uppträder tre gånger, å sista stället (se anm. 3 sid. 19) uppenbarligen såsom felskrifning eller felläsning för annat ord, möjligen för ett ej belagdt fsv. *utriffuare* [jfr: *riffue vth kolamijlona*. *G. I:s reg.* 7: 139 (1530)]. SÖDERWALL *Ordb.* 2: 888 (1903) upptager, tydligen med stor tvekan, öfversättningen »person,

afser yrkesmän af alla slag, arbetande för hytta eller par (och ej för en enskild bergsman, jfr nedan) och aflönade genom sammanskott, utspisning, af hyttans bergsmän [1]. En arbetare af den andra löneklassen betecknas med orden »*den som arbetar för en man*» [2]. I samband med denna beteckning nämnes intet yrke, hvadan ej yrkeslärde arbetsbiträden [3] eller grofarbetare utan tvifvel åsyftas.

Privilegierna för Västra berget i Nerike [4] af 1340 innehålla samma bestämmelser om asylrätt som Kopparbergsprivilegierna. Dessa bestämmelser upprepas äfven i Salbergsprivilegierna 1530. Privilegierna för Norberg af år 1354 [5] innehålla liknande bestämmelser om löst folk och lega som dessa senare. Husmän skola enligt privilegierna 1354 för nyodling erlägga till jordäganden »half afrad och ej full afrad så som hittills hafver varit». Artiklar af år 1368 [6] gjorde sedan husmännen på Norberg »frie och frälse som deras landbor äro på kopparberget». En bestämmelse i privilegierna 1340 ger vid handen, att arbetarna äfven vid järnbergen fördelades i två hufvudgrupper (yrkesarbetare och grofarbetare): afgift till kronan skulle nämligen erläggas årligen af arbetare af vissa fack med 20 osmundar,

---

som matar en smälthärd med malm el. en mila med kol.» Då benämningen enligt privilegiernas egen upplysning kan beteckna bergverksarbetare af hvilken yrkesgren som hälst, »kolare, smältare eller af annat yrke», torde det dock få anses afgjordt, att den ej har att göra med de tekniska sidorna inom bergverksarbetet, utan syftar på aflöningsförhållanden (utspisning af lifsmedel bland bergverkets arbetare).

[1] Utspisningen, som för utspisarna var en arbetslön, liksom staten för en statare, har historiskt ursprungligen varit förlag för brukande bergsmän utgifvet af bergverkets förläggare. Jfr: »Die Unmöglichkeit für den arbeitenden Bergmann, jeden Sonn abend seine Erze zu verkaufen und so bar Geld zu erhalten, *(hat)* zu der Sitte geführt, ihm eine wöchentliche gleichmässige Kost auf Abrechnung aus seinen Erzverkäufen zu reichen. Aus dieser »Bergkost» entsteht der Lohn, der erst nach und nach für den, der keinen Anteil mehr hat, ein reiner Arbeitslohn wird». SCHMOLLER *J. f. G. V. V.* N. F. 15: 709 (1891).

[2] Beteckningen anger sannolikt arbetare i enskild bergsmans tjänst i motsättning till sådana arbetare, som voro fästa vid hyttan eller paret, hvari oftast flere bergsmän voro delägare.

[3] Kolare skulle enligt privilegierna ha »halffemte milvedshuggare, halftredje miltäckare och en utrifvare (?)» (se anm. 4 sid. 18).

[4] Se anm. 7 sid. 10 ofvan!

[5] Se anm. 4 sid. 10 ofvan!

[6] *Bergv.* 1: 12.

af andra arbetare med 10 osmundar; osmunden räknades = 1 penning. Arbetarna, som vid järnbergen, utöfver bergsmännens stadda tjänstefolk samt daglönare, företrädesvis synas ha varit osmundssmeder, torde i äldsta tid till stor del ha utgjorts af husmän, för hvilka öfvergången i de brukande bergsmännens klass varit möjlig och försiggått liksom vid Kopparberget. Såsom arbetare vid järnbergen nämnas utom smederna särskildt »förslagare» [1]), sannolikt de grofarbetare, som förrättade malmens sönderslagning före inläggningen i ugnen och skärstenens före inläggningen i ässjorna, samt »blåsare» vid blästrarna till smältugnarna.

Privilegierna för Salberget af år 1530 [2]) äro ställda till bergsmännen och allmogen, liksom privilegierna för Kopparberget af år 1347. Dessa privilegier och den samtida ordinantian för Salberget [3]) upptaga samma båda hufvudklasser af arbetare som privilegierna af år 1347: yrkeslärda arbetare samt grofarbetare, till stor del bestående af daglönare och löst folk. Räkenskaperna från Salberget under de följande årtiondena [4]) upptaga för arbetet i grufvan grufdrängar, gråbergskarlar, rymningskarlar och vindekörare, vidare kolare, för hyttebruket blåsare, smältare, drifvare, finerare samt tillfälligt arbetsfolk af båda könen.

Arbetarnas gruppering synes vid järnbergen och silfverbergen i allmänhet ha varit densamma som vid Kopparberget. Industriens enkla och likartade metoder möjliggjorde därför arbetarens öfvergång från arbete vid kopparberg till arbete vid järnberg eller silfverberg [5]). De ofta ringa afstånden mellan olika bergverk under-

---

[1]) HILDEBRAND a. a. 731 lämnar denna beteckning oförklarad, med reservationsvis uttalad hänvisning till »förslaggningen», som dock ej hade tillämpning i fråga om järnmalmerna. SÖDERWALL *Ordb.* 1: 303 ger *forslaghare* ingen förklaring, men upptar ordet *forslagh*, »ett slags hammare?» — Med afseende på här ofvan lämnad tolkning jfr anm. 3 o. 4 sid. 11.

[2]) *G. I:s reg.* 6: 188 ff. (1530).

[3]) *Därs.* 143 ff.

[4]) Kam.-ark., Sala grufva 1533--1537 o. s. v.

[5]) I denna äldre tid ägde arbetarna största möjliga »industriella afpassningsförmåga». STEFFEN i *Lorénska stift:ns skr.* 11: 10 (1895). I längderna öfver arbetsfolk från 1500- och 1600-talen nämnas vid Salberget stundom personer »från Norberg», vid Kopparberget personer från Salberget, Norberg o. s. v. Tidtals har ett bergverk rekvirerat arbetshjälp från ett annat.

lättade dylik öfvergång på tider, då afstånden eljest voro mera hinderliga än nu. Öfvergången måste hafva bidragit att jämna de ekonomiska villkoren för arbetarna på olika berg. »Bergen» i gemen utgjorde arbetsmarknaden för bergverksarbetarna. Bergslagen betraktas äfven som enhetligt område, då i privilegierna undantag från asylrätten stadgas för arbetare, som i en af bergslagerna förverkat densamma. Gustaf I:s mandat af år 1540[1], som ålade löst folk på landsbygden öfver hela riket att taga bondetjänst med heleller halfårs lega »eller ock att de drage upp åt kronans berg», bestyrker enhetligheten såsom arbetsmarknad för bergslagen. Denna förordning om löst folk måste ha åsyftat att göra tillgången på arbetsfolk vid bergverken, hvilken oftast synes ha varit otillräcklig och därför motiverat asylrätten, mera tillräcklig.

De tekniska arbetsprocesserna bestämde arbetarnas indelning i yrkesarbetare af olika yrken och icke yrkeslärde grofarbetare, samt låg tillika till grund för regleringen af arbetstiden och arbetsprestationen. Kopparbergsprivilegierna 1347 angifva arbetstiden närmare endast för s. k. berghuggare. Deras arbete skulle pågå från morgonen, »när det afrensats», till middag, d. v. s. till kl. 12, samt från medafton, d. v. s. kl. 6, till kväll »så dags som man går bort». Till grund för arbetsdygnets indelning i grufvan torde sålunda ha legat sextimmarsskiftet. Berghuggaren har förrättat malmbrytningen mellan kl. 6 f. m. och 12 middagen. Den brutna malmen torde ha bortforslats samt veden för tillmakningen nedstörtats och förts till schaktrummen mellan kl. 12 och 6 e. m., antagligen af handtlangarlag, som skiftat med berghuggarna. Efter kl. 6 e. m. torde tillmakningen ha skett och veden antändts, hvilka arbeten berghuggarna utfört. Afrensningen på morgonen, som sannolikt börjat kl. 3 f. m., då ju i allmänhet den medeltida arbetsdagen begynte, torde ha utförts af samma handtlangarlag, som arbetade kl. 12 till 6 e. m. Den faktiska normala arbetstiden i grufvan torde sålunda ha inskränkt sig till c. 9 timmar pr dygn, fördelade på ett skift om 6 timmar och ett om c. 3 timmar[2].

---

[1]) *G. I:s reg.* 13: 1 (1540).

[2]) Sextimmarsskiftet var det vanliga vid samtida tyska bergverk. SCHMOLLER *J. f. G. V. V.* N. F. 15: 684 (1891).

För bergverksindustriens andra skede anges en allmän 10-timmarsdag.

Arbetsprestationen normeras i privilegierna för smältare och kolare, hvilkas arbete kräfde ständig tillsyn och ej lätt medgaf bestämd afgränsning af arbetstiden. Smältare skulle smälta sex härdar i veckan, med bestämd malmkvantitet i hvarje härd. Kolaren skulle kola aderton korgar i veckan, af det rymdinnehåll som bergsfogden fastställde för berget. Bestämmelserna om viss arbetsprestation under viss tid ge lönerna för smältare och kolare närmast karaktären af stycklöner [1].

Lönerna utgingo efter löneberäkningssätten i privilegierna 1347 dels som tidlöner, beräknade för halfår eller helår, dels som stycklöner, beräknade efter smält malmkvantitet eller kolkvantitet. I senare fallet förutsattes dock, att prestationerna normalt kunde fullgöras under viss beräknad tid. Tidlöner torde därjämte ha tillämpats för mera tillfälligt anlitadt dagsverksfolk.

Löneformen — för så vidt begreppet löneform logiskt begränsas till de tre kategorierna: naturalön, penninglön, blandad natura- och penninglön [2] — var enligt Kopparbergsprivilegierna dels blandad natura- och penninglön (för yrkesmän och tjänstehjon), hvarvid dock penningelementet var så försvinnande, att lönen i hufvudsak fick karaktär af ren naturalön, dels ren naturalön (för yrkesbiträde). Sannolikt har redan i äldsta tid för mera tillfälligt användt folk därjämte förekommit dels ren penninglön (daglön på egen kost), dels blandad natura- och penninglön (daglön på bergsmans kost).

Utvecklingen synes redan på 1400-talet ha ledt till ökad användning af penninglöner [3]. På 1500-talet ha sådana konsekvent genomförts t. ex. vid Salberget. Lönernas reglering in natura under äldre tid gjorde det dock ännu under 1500-talet till regel, att arbetslönerna såsom post ibland driftskostnaderna i allmänhet och i hufvudsak beräk-

---

[1]) Dylik stycklön var bruklig i fråga om kolare vid samtida tyska bergverk. SCHMOLLER *Därs.* 690.

[2]) J. LEFFLER i *Ekonomiska samhällslifvet* 1: 415 (1894); jfr ZWIEDINECK-SÜDENHORST *Beiträge zur Lehre von den Lohnformen* (1904).

[3]) Se sid. 45 ff. nedan.

nades efter åtgången af kost- och beklädnadsmedel för arbetarna.

Privilegierna 1347 bestämma arbetsböter för bristande uppfyllelse i fråga om reglerna rörande arbetstid och arbetsprestation. Bötesbeloppen voro för försumlig berghuggare 2 öre (till den som försummelsen ådrog förlust), för smältare 4 öre, för kolare 3 öre (för hvarje kolstig som felade i det fastställda kolmåttet), Försummelser och förseelser i arbetet beifrades äfven vid Salberget på 1500-talet med straff (i kistan) och böter.

De olika privilegierna innehålla åtskilliga mer eller mindre likartade bestämmelser om stölder, som arbetare kunde begå af arbetsmaterial o. d., och därför gällande straff. För brott, som ej särskildt nämnas, tillämpades allmän lag [1].

Till säkerhet för den allmänna ordningen förbjuda Kopparbergsprivilegierna 1347 arbetarna att vid bergverket bära lifsfarligt vapen, annat än en knif till bruk vid måltiderna. Salbergsprivilegierna 1530 förbjuda grufdrängar och daglönare att »bära bara vapen till grufvan». Anstiftare eller ledare af oroligheter bland arbetsfolket var hemfallen under konungens dom enligt privilegierna 1347, som ge bergsmännen rätt att efter uppdrag af fogden med vapenmakt upprätthålla ordningen: »Händer det att folket ställer till upplopp, så att bergsdriften däraf tar skada, då må de af bergsmännen, som fogden därtill utser, bära vapen, tills de återställt ordningen bland folket och förmått en hvar att återgå till arbetet».

Den gruppering af arbetarna i en högre och en lägre klass, som den industriella tekniken gaf grund för och som den industriella organisationen tillämpade, hade socialt sin motsvarighet i den mindre rättslösa ställning en stadig arbetare eller tjänare intog i förhållande till lösa arbetare. Öfvergången från den sämre till den bättre ställda klassen underlättades af teknikens enkelhet, och den industriella organisationen lämnade äfven möjlighet för inträde från arbetsklassen i arbetsgifvareklassen.

---

[1]) Salbergsprivilegierna 1530 stadga bl. a.: »och afdömas alla saker, som ej här beröras . . efter lagboken som annorstädes i landet». *G. I:s reg.* 7: 141 (1530).

B.

Bergverksarbetarnas ekonomiska ställning.

1.

Bergverksarbetarnas ekonomiska ställning på 1300-talet.

Privilegierna för Kopparberget af år 1347 innehålla bl. a. utförliga bestämmelser om arbetslöner.

Dessa lönebestämmelsers vitsord om arbetarnas ekonomiska ställning vid tidpunkten för privilegiernas utfärdande måste af flera skäl anses fullgiltigt: privilegiernas hela affattningsform bevisar, att de innehålla fastställelser af vid bergverket tillämpad praxis, ej reformerande bestämmelser, hvilkas utförande och tillämpande i praktiken möjligen uteblifvit; lönesatserna antydas i öfverensstämmelse därmed hvarken som nedsättningar eller förhöjningar; privilegierna innehålla bestämmelser, som vittna om, att vikt lägges vid att genom förmånliga villkor draga arbetare till bergverket, och då en dylik afsikt otvifvelaktigt i högsta grad skulle motverkats genom införandet af arbetslöner lägre än de förut gängse, är det osannolikt, att lönesatserna anmärkningsvärdt kunna understiga de för tidpunkten normala; privilegierna gälla dock i första hand arbetsgifvarnas förmåner, och i betraktande däraf vore det orimligt att antaga, att lönesatserna anmärkningsvärdt öfverstege det normala; privilegierna reglera en bergverksorganisation, inom hvilken tillvaron och tillämpningen af normala

arbetslöner, hvilka enskilda arbetsgifvare ej fingo öfverskrida för att illojalt mot yrkesbröderna konkurrera om arbetskrafterna och ej underskrida för att med lika farlig illojalitet vinsta i jämförelse med yrkesbröderna, utgjorde en viktig princip.

Lönebestämmelsernas giltighet såsom vitsord om arbetarnas ekonomiska ställning sträcker sig utan tvifvel utöfver flera årtionden före den tidpunkt, då de utfärdades. Denna tidpunkt ligger nämligen vid slutet af en ekonomisk period med likformighet i myntväsendet på det sätt att förhållandet mellan mark penningar och mark lödigt silfver därunder var ungefär 5: 1. Denna period är att räkna från 1311 till 1354 (HILDEBRAND a. a. 1: 933) [1]. Dess slut sammanfaller med de rubbningar i näringslifvet, som blefvo en följd af den år 1350 i landet utbrutna digerdöden. De få och sporadiska uppgifterna om varupriser under dessa årtionden i 1300-talets första hälft visa i flera fall, att penningväsendets relativa beständighet motsvaras af relativ oföränderlighet i den normala prisnivån. Priset å jord höll sig äfven »ännu vid medlet af 1300-talet, ja till och med under de fredliga åren af konung Albrekts tid» [2]) någorlunda uppe vid den sedan 1100-talet vanliga prisnivån. Priserna å säd, nötkreatur, fläsk, smör m. m. [3]) visa ej häller under ifrågavarande årtionden anmärkningsvärdare förändringar.

Lönebestämmelserna torde äfven karakterisera arbetarnas ekonomiska ställning på 1360-talet, då jämvikt i de ekonomiska förhållandena efter rubbningarna genom digerdöden åter började inträda, och under de närmast därefter följande årtiondena [2]). Magnus Erikssons bref af 19 febr. 1360 [4]) betecknar bergverksdriftens reorganisation på grundvalen af de i 1347 års privilegier stadfästa principerna. Att därvid äfven privilegiernas arbetslöner kommo till förnyad tillämpning, och att gängse varupriser då möjliggjorde

---

[1]) Under en del af Magnus Erikssons regeringstid (1320- o. 1330-talen) steg penningemarkens värde något, men därefter blef 1: 5 det vanliga förhållandet mellan mark lödigt silfver och penningmark. Från hans sista regeringsår saknas uppgifter. H. HILDEBRAND i *Månadsbl.* 1887, s. 45.

[2]) STYFFE *Bidrag* 4: CXXV.

[3]) HILDEBRAND a. a. 957, 953, 955, 956 o. flerst.

[4]) CARLBERG a. a. 98.

en dylik tillämpning, skall i det följande göras sannolikt genom jämförelser med för åren 1365—1367 från annat håll bevarade löneuppgifter [1].

Privilegierna af år 1347 bestyrkas sålunda genom inre och yttre kriterier såsom relativt pålitliga vittnesbörd om arbetarnas ekonomiska ställning vid Kopparberget under 1300-talet. Detta bergverks förhållanden tjänade, såsom redan i det föregående påpekats, i väsentliga delar såsom mönster för öfriga verk. På goda grunder kan därför bergverksarbetarnas ställning vid Kopparberget på 1300-talet anses såsom i hufvudsak typisk för arbetarnas ställning inom den svenska bergsindustrien på denna tid [2].

Arbetslönerna för bergverkets arbetare angifvas i privilegierna af år 1347 för legostämma om halft år, delvis särskildt för vinterhalfår och särskildt för sommarhalfår. Arbetslönen skulle utgå dels in natura och dels i penningar, och naturalönen bestå dels af lifsmedel och dels af beklädnadsmedel.

Beklädnadsmedlen specificeras ej, utan angifvas till vissa penningvärden att utgå »af fatburen», d. v. s. af klädeshuset [3]) vid berget. För den skull inledas lönebestämmelserna med en taxa, som angifver penningvärdena för åtskilliga in- och utländska tyger från 4—1 öre pr aln, svenskt vadmal till 2 örtugar och därunder efter godheten, replärft af dubbel bredd till 1 ½ öre och svensk eller småländsk lärft till 5/12 öre, ett par skor till 1 öre [4]. Endast den här antagna praktiska betydelsen af taxan i förhållande till lönebestämmelserna synes kunna förklara dess plats. Såsom förteckning på vissa lagliga betalningsmedel i allmänhet vore den här obegripligt illa placerad [5].

Med hänsyn till arbetslöner skiljas bergverksarbetarna i två löneklasser: yrkesarbetare och icke yrkeslärda. Privilegierna stadga i arbetslön till

---

1) Se sid. 32 nedan.
2) Sid. 10.
3) HILDEBRAND a. a. 708.
4) Se äfven HILDEBRAND a. a. 709.
5) Prof. Söderwall erinrar mig, sedan detta redan nedskrifvits, att samma uppfattning af taxans betydelse och samband med arbetslönerna redan uttalats af AMIRA *Nordgermanisches Obligationenrecht* 1: 480 (1882).

yrkesman (»utspisare»):

kost:

för vecka:	1 spann korn	= för år:	52 spann korn;
» halfår:	1 lisp. smör	= » »	2 lisp. smör;
» »	1 » fläsk	= » »	2 » fläsk [1]);
» »	$2^1/_2$ » [2]) salt	= » »	5 » salt;
» vintern:	1 ko (till slakt?)	= » »	1 ko;
» »	1 tunna sill	= » »	1 tunna sill;

af fatburen:

för halfår:	16 örtugar	= för år:	1 mark 2 öre 2 ört.;
» »	1 mark	= » »	2 mark;

i reda penningar:

för halfår:	12 öre	= för år:	3 mark.

yrkesbiträde (»som arbetar för en man»):

kost:

för halfår:	13 spann mjöl	= för år:	26 spann mjöl;
» »	2 lisp. smör	= » »	4 lisp. smör;
» »	3 » fläsk	= » »	6 » fläsk;
» »	3 valar sill	= » »	6 valar sill;
» »	1 lisp. salt	= » »	2 lisp. salt;

af fatburen:

för halfår:	12 öre	= för år:	3 mark.

Värdet af dessa löneförmåner ge privilegierna ej hållpunkter för att bestämma. Men deras värde tjugo år efter privilegiernas utfärdande, då de genom digerdöden rubbade marknadsförhållandena haft något mera än ett årtionde att stadga sig, torde kunna

---

[1]) Fläsket kunde enligt taxan utbytas mot för halfår: $1^1/_2$ lisp. salt, rökt nötkött = för år: 3 lisp. nötkött.

[2]) Pund salt betecknar lispund. FALKMAN *Mått o. vikt* 1: 383 (1884). — Ett medeltida lispund har i allmänhet räknats hålla 20 markpund (se HILDEBRAND a. a. 763). Markpundet har betecknat samma viktenhet som det svenska skålpundet (se HILDEBRAND a. a. 762 f. och FALKMAN a. a. 45, 303 o. flerst.). Med hänsyn till medeltida vikters och vägningars bristande noggrannhet få de angifna kvantiteterna betraktas såsom blott ungefärliga, med vidsträckt latitud för möjlig under- eller öfvervikt. På skeppundet räknades sannolikt 20 lispund. HILDEBRAND a. a. 764.

någorlunda säkert beräknas, hufvudsakligen på grundvalen af de varuvärden, som ingå i bokslutet af april 1367 mellan hertigen af Mecklenburg och Raven von Barnekow öfver den senares förvaltning af Dalarna med söder därom belägna bergslag under de tio föregående månaderna. Varupriserna, som torde kunna betraktas som medelpriser för tiden juni 1366—april 1367, voro i detta bokslut:

1 läst råg	24	mark;
1 » korn	20	»
1 skeppund smör	12	»
1 » fläsk	6	»
1 oxe (rättare ko: »pecus»; se sid. 29 nedan)	1 1/2	»
1 får	2	öre;
1 fat järn	6	mark;
1 skeppund koppar	25	» [1]).

Sädespriserna torde kunna antagas motsvara de för tiden och orten normala [2]). I betraktande af de af rådande krigstillstånd i närliggande sädesproducerande landskap stegrade priserna är det dock sannolikt att prisen under fredliga medelgoda år ställde sig något lägre.

Styffe anser priset 24 mark för råg och 20 mark för korn »troligen mycket dyrt» [3]) och hänvisar till att ett pris 7 mark pr läst förekom 1356 och 10 mark pr läst 1388. Det förra priset betalte Magnus Eriksson för kyrkotionde, som han upphandlade af kyrkorna i vissa församlingar i Uppland [4]). Det senare priset betalte Sten Bosson biskopen i Strängnäs likaledes för upphandlad kyrkotionde [5]). Sannolikt äro dessa pris, med hänsyn till kontrahenterna, synnerligen låga. De gällde dessutom orter, där säden med visshet var billigare än i Dalarne. Hildebrand synes ock anse de i Raven Barnekows räkenskaper upptagna priserna »mera normala i de aflägsne Dalarna», i jämförelse med de samtida prisen om 40 mark pr läst råg och 25 mark pr läst korn, som Barnekow räkenskaper upptaga för det af krig hemsökta Södermanland. Hildebrands tabell för sädesprisen i Sverige på 1200- och 1300-talen upptager för 1300-talets midt flera belägg för priset 15 mark pr läst (marken beräknad 5 på 1 mark silfver) [6]). Det synes därför antagligt, att priset 20 mark pr läst korn bör kunna läggas till grund för beräkningarna af de i 1347 års privilegier stadgade löneförmånernas värde på 1360-talet, utan att i afsevärd grad förrycka beräkningsresultatets giltighet för normala förhållanden med hänsyn till sädespriserna vid Kopparberget. Om än prisen under fredliga medelgoda år ställde sig något lägre, förryckes ej beräkningen däraf

---

1) Styffe *Bidr. t. Skand:ns hist.* 1: xcix ff. o. 117.
2) Hildebrand a. a. 958.
3) Styffe *Bidr. t. Skand:ns hist.* 4: cxxiv.
4) *Riksarkivets pergamentsbref* 1: 80 f.
5) *Därs.* 2: 149.
6) Hildebrand a. a. 957 f.

alltför starkt, ty om t. ex. det lägre medelpriset varit 75 % af det i beräkningen medtagna, sänker det den uträknade yrkesmanslönens värde blott till 87 %, och yrkesbitrådeslönens värde blott till 89 %. För öfrigt torde de sannolikt låga kött- (ko-), salt- och sillpriser, som lagts till grund vid beräkningen, motväga ett eventuellt för högt beräknadt sädespris.

Smörpriset är angifvet exceptionellt högt. Magnus Erikssons landslag åsätter smör och fläsk ett gemensamt pris af 2 penningar pr mark(pund), hvilket gör 1 öre 2 örtugar eller 0,208 mark pr lispund. Gästgifvareförordningarna 1335 och 1344 åsätta smör och fläsk ett pris af 3 penningar pr mark [1], hvilket gör 2 öre 1 örtug 4 penningar eller 0,3125 mark pr lispund, medan priset i bokslutet 1367 gör 0,599 mark pr lispund. I de följande beräkningarna ingår sistnämnda pris, rundadt till 0,6 mark pr lispund. Om detta pris är något högt tilltaget, kan dock dess öfverskott blott i ringa grad förskjuta beräkningarna, och denna förskjutning neutraliseras sannolikt af det synnerligen låga fläskpriset.

Fläskpriset i bokslutet motsvarar 0,299 mark pr lispund. I betraktande af den vanliga relationen mellan fläsk- och smörpris och det senares höjd förefaller detta fläskpris anmärkningsvärdt lågt. Det rundas i det följande till 0,3.

En ko taxera privilegierna för Kopparberget af år 1347 till 12 öre, samma pris som landslagen stadgar och som betaltes för »pecus» enligt bokslutet 1367.

Salt kostade i Södermanland (Torshälla och Nyköping) åren 1365 och 1366 i regel 2 öre eller 2 öre 2 örtugar pr lispund [2], d. v. s. 0,25 à 0,33 mark. Ofreden i landskapet har sannolikt under ofvannämnda år stegrat saltpriserna. I Östergötland betaltes år 1409 [3]) en tunna salt med 3 mark, hvilket gör 0,1875 mark pr lispund, eller med reduktion till 1360-talets bättre mynt 0,13 mark pr lispund. Detta Östgötapris gällde dock större parti och var därför helt visst lägre än det samtida lispundspriset på samma plats. I Dalarna ha väl saltpriserna varit något högre än de normala östgötska och sörmländska. Vid följande beräkningar brukas priset 0,3 mark pr lispund.

Sillen betaltes i Södermanland åren 1365—1367 i regel med 3,5 mark pr tunna och 0,3333 mark pr val, stundom 4 mark tunnan och 0,375 à 0,4446 mark pr val [4], hvarföre i det följande räknas med 4 mark pr tunna för Dalarna, och 0,45 mark pr val [5].

I mynt och värden på 1360-talet utgjorde efter de nämnda priserna den sammanlagda årslönen för

---

[1]) HILDEBRAND Därs. 956.
[2]) STYFFE Därs. 79 ff.; jfr sid. 32 nedan.
[3]) HILDEBRAND a. a. 965.
[4]) HILDEBRAND a. a. 956; jfr sid. 32 nedan.
[5]) Med afseende på öfversättningen af privilegiernas 1347 »sillames» med tunna se FALKMAN a. a. 318.

yrkesman (utspisare):	*mark*
52 spann korn	9,6296
2 lisp. smör	1,2
2 » fläsk	0,6
5 » salt	1,5
1 ko	1,5
1 tunna sill	4
af fatburen	3,3333
i reda penningar	3
Summa	24,7629 mark.

I runda tal torde sålunda årslönen till yrkeslärd bergverksarbetare, utgående efter bestämmelserna i privilegierna 1347, omkring åren 1366—1367 kunna beräknas till *ett värde af 25 mark.*

Efter samma beräkningar utgjorde årslönen för

yrkesbiträde (»som arbetar för en man»):	*mark*
26 spann (korn)mjöl [1]	4,8148
4 lisp. smör	2,4
6 » fläsk	1,8
2 » salt	0,6
6 valar sill	2,7
af fatburen	3
Summa	15,3148 mark.

I runda tal torde sålunda årslönen till icke yrkeslärd arbetare (handtlangare) enligt privilegierna 1347 vid tiden omkring 1366—1367 ha haft *ett värde af omkring 15 mark.*

Södermannalagens handskrift B, som Schlyter anser »troligen skrifven ej långt efter år 1335» [2]) innehåller (Additamenta 7) [3]) utöfver hufvudhandskriften af år 1327, en bestämmelse

[1]) Spann mjöl (af korn) och spann korn betraktas som likvärdiga t. ex. i *G. I:s reg.* 18: 54 (1546). Måttet afser möjligen omald säd och beteckningen mjöl att leveransen skulle ske efter förmalningen.

[2]) *Södermannalagen* V; jfr KOCK *Fornsvensk ljudlära* 1: 317 f. (1882). Af sistnämnda förf. anförda skäl mot åsikten, att hskr. B skulle vara yngre än 1435 styrkas af tjänstefolkslönernas låghet i jämförelse med deras höjd vid 1400-talets midt (se sid. 43 nedan), Sannolikt stamma lönebestämmelserna från den år 1327 stadfästa lagredaktion, som hskr. B utgör en föga yngre uppteckning af. Se äfv. WESTMAN *Södermannalagens affattning* i *Nordiska studier* 89 ff (1904).

[3]) *Därs.* 192.

om tjänstefolks löner, hvilken sannolikt stadfästs 1327 och bör ha ägt giltighet vid 1300-talets midt. Enligt denna bestämmelse skall legodräng ha i lön från pingst till mårtensmässan 1 mark penningar, 2 par skor och ett par handskar, från mårten till pingst ½ mark penningar, 2 par skor och ett par handskar; legopiga pingst—mårten 3 öre penningar och ett par skor, mårten—pingst 5 örtugar och ett par skor [1]. »Hvilken dem dyrare lejer, böte 3 mark; taga de och mera i lön, böte sammaledes».

Penningelönen representerade c. 1366 för legodräng 52,6 gram fint silfver eller i vårt mynt c. 8,42 kronor, för legopiga 20,5 gram silfver eller i vårt mynt c. 3,28 kronor; men vid tiden för lönebestämmelsernas stadfästelse (omkring 1330) 63 respektive 25 gr. f. s.

Efter det medeltida myntsystemet var:

1 mark = 8 öre = 24 örtugar = 192 penningar;
1 öre = 3 örtugar = 24 penningar;
1 örtug = 8 penningar.

En mark penningar motsvarade åren 1366—1367, då penningmarken förhöll sig till en mark lödigt silfver som 6:1 [2], och under förutsättning att en lödig mark betecknar 16 lod rent silfver [3]) eller 210,616 gram [4], 35,103 gram fint silfver. Enligt 1873 års myntordning gälla 6,25 gr. silfver 1 krona. En mark penningar år 1366—1367 hade sålunda ett silfvervärde af 5,62 kronor.

De för tiden omkring 1366—1367 beräknade lönevärdena torde motsvara i gram fint silfver och i vårt mynt följande värden:

Yrkesman c. 870 gr. f. s.; c. 140 kronor i vårt mynt;

Yrkesbiträde c. 540 gr. f. s.; c. 87 kronor i vårt mynt.

Om man räknar 300 arbetsdagar pr år, motsvara årslönerna följande daglöner:

Yrkesman c. 2,9 gr. f. s.; motsvarande c. 47 öre i vårt mynt;

Yrkesbiträde c. 1,8 gr. f. s.; motsvarande c. 29 öre i vårt mynt.

De sålunda beräknade daglönerna skulle representera i medeltida mynt och värde omkring åren 1366—1367:

Daglönen till yrkesman 1,9 örtug; daglönen till yrkesbiträde 1,2 örtug.

---

[1]) Se äfven AMIRA *Nordgermanisches Obligationenrecht* 1: 643 (1882).

[2]) HILDEBRAND a. a. 933.

[3]) FALKMAN a. a. 341.

[4]) HILDEBRAND a. a. 759 f. o. FORSSELL a. a. 5.

Till pröfning af de gjorda beräkningarnas sannolikhet erbjuder sig en nära till hands liggande jämförelse uti samme Raven von Barnekows räkenskaper för Nyköpings slott af år 1365, hvilka innehålla uppgifter om följande faktiskt utbetalade arbetslöner bl. a.[1]:

Svennen Kyyt, som synes ha biträdt murare(mästare)n Nils, betalades för $^1/_2$ år efter 2 örtugar om dagen med 13 mark penningar, hvilket motsvarar 156 arbetsdagar på halfåret;

en viss Kytil erhöll $^1/_2$ öre om dagen och betalades med 10 mark på 2 öre när, d. v. s. 78 öre, hvilket äfvenledes motsvarar 156 arbetsdagar på halfåret;

en viss Magnus, »sandförare», erhöll likaledes $^1/_2$ öre om dagen;

en viss Kröpelin betalades efter 1 öre om dagen och erhöll 19 mark, hvilket motsvarar 152 arbetsdagar på halfåret;

bland öfriga arbetande uppgifvas tre särskilda personer ha betalats efter 1 öre pr dag och en efter 2 örtugar pr dag; i samband med de förra nämnes äfven en tegelslagare som erhållit 20 mark, hvilket motsvarar 1 öre om dagen för 160 dagar och sålunda något mer än 1 öre per dag, om han endast arbetat 156 eller 152 dagar.

Den lägsta af de i räkenskaperna upptagna daglöner, som synes ha utgått till ett par handtlangare, utgjorde $^1/_2$ öre om dagen, motsvarande[2] 2,19 gram fint silfver (för år om 300 arbetsdagar c. 660 gram), medan den närmast högre daglönen om 2 örtugar per dag motsvarade 2,925 gram fint silfver (för år om 300 arbetsdagar c. 880 gram), och den högsta arbetslönen om 1 öre per dag motsvarade 4,388 gram fint silfver (för år om 300 arbetsdagar c. 1,300 gram). Sistnämnda lön har tillkommit vissa yrkesmän vid byggnadsarbeten.

Jämförelsen synes ge vid handen, att handtlangare, som arbetade som vanlig daglönare vid Nyköpings slott, erhöll något högre betalning än icke yrkeslärdt arbetsbiträde vid Kopparberget: 2,19 gr. mot 1,8 gr. f. s. Den vanliga betalningen till yrkesmän vid Nyköping öfverensstämmer däremot med lönen till yrkesman vid Kopparberget: 2,925 mot 2,9 gr. Vissa byggnadsarbetare vid Nyköpings slott (murare, tegelslagare) synas ha haft högre betalning än de flesta andra yrkesarbetare. Den vid jämförelsen framträdande skillnaden till favör för daglönare i Nyköping i förhållande till lejda grofarbetare vid Kopparberget öfverensstämmer med daglönens allmänna tendens att ställa sig något högre än arbetslön till grofarbetare med permanent anställning. De beräknade värdena af arbetslöner vid Kopparberget på 1360-talet torde sålunda synnerligen väl bestyrkas af de faktiska arbetslönerna i Nyköping 1365. Därmed vinner äfven beräkningen af varupriserna en verifikation, så väl som de af konsumtionsvarorna sammanställda arbetarebudgeternas vittnesgillhet i fråga om penningvärdet.

I Tyskland beräknas dagsverkspriset under 1300-talets förra

---

[1]) STYFFE *Bidr.* 1: 98 ff.

[2]) På en lödig mark vid denna tid 6 mark penningar. STYFFE *Därs.* CII; jfr ofvan.

hälft ha stått vid 2,6 gr. f. s., stegradt på grund af särskilda lokala orsaker, bl. a. utvandring för kolonisation i öster och invandring från landsbygden till städerna. Under 1400-talets förra hälft anses samma daglön ha utgjort endast 1,89 gram silfver [1].

I Frankrike beräknas den genomsnittliga daglönen under århundradet före digerdöden till c. 4 gram. Under 1400-talets senare hälft anses den ha nedgått med 1/3 af silfvervärdet [2].

Den genomsnittliga normallönen till timmerman i England under åren 1263 till 1350 har beräknats till 65,45 grains om 0,0648 gram, d. v. s. 4,241 gram fint silfver om dagen [3].

Antages värdet af den till yrkesman utgående kosten ha utgjort 25 mark, och representerade de af fatburen utgående 3 mark 2 öre 2 örtugar erhållna beklädnadspersedlar, så undfick yrkesman vid Kopparberget vid midten af 1300-talet sin lön i följande proportioner:

kostpersedlar.........	c.	80 % [4];
beklädnadspersedlar	c.	10 1/2 %;
reda penningar......	c.	9 1/2 %;

yrkesbiträde, som erhöll c. 15 mark i kostpersedlar och 3 mark af fatburen, erhöll den i följande proportioner:

kostpersedlar	c.	83 % [4]);
beklädnadspersedlar	c.	17 %.

En uppskattning af de i 1347 års privilegier stadgade löneförmånerna i nutidens mynt och värden torde kunna

---

[1]) LAMPRECHT *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter* 2: 612—617 (1885).

[2]) D'AVENEL *Hist. économique de la propriété, des salaires* etc. 1: 15 (1894).

[3]) ROGERS *Agriculture and prices in England* 1: 325 (1866). Medeltalet hos ROGERS torde vara något för högt (se WIEBE *Zur Geschichte der Preisrevolution des* XVI *und* XVII *Jahrhunderts* 60 ff. (1895)).

[4]) »På en moderne arbejders udgiftskonto optager som bekendt födemidlerne den allerstörste plads, 60—80 %, og vi kan sikkert gå ud fra, at forholdet ikke var anderledes i tidligere dage. I middelalderen har desuden udgiften til bolig været aldeles forsvindende, og hvad de enkle vadmelsklæder angår, vare de billige eller gaves ofte af herren som en tillægslön. Hvis vi derfor kende födemidlernes pris, må vi have det væsenlige materiale til at bedömme de tjenende och arbejdende klassers stilling». K. FABRICIUS i *Antikv. tidskr. f. Sverige* XVII. 5: 60 (1905).

baseras på beräkningar af de i lönerna ingående lifsmedlens motsvarigheter i nutidens mått och pris.

Spannmålen. Den vanliga medeltida spannen utgjorde hälften af en svensk tunna [1]) sådan tunnan brukades såsom räknetunna under Gustaf I. Denna tunnas rymdinnehåll måste ha legat mellan 98 % af den ännu på 1800-talet brukade (56 kannors) strukna tunnan och 102 % af den vid samma tid brukliga (63 kannors) rågade tunnan (se FORSSELL a. a. 126). En tunna korn, rågadt mått, ansågs i slutet af 1800-talet väga i medeltal omkring 104 kg. (*Ekonomiska samhällslifvet* 1: 244 (1894)). En struken tunna korn torde kunna beräknas till en normalvikt af omkring 93 kg., motsvarande 63,5 kg. pr hektoliter (se *Sveriges land o. folk* 481). Vikten af 1500-talets tunna korn om två spann bör då ha legat mellan 91,23 och 106,08 kg., eller, med någon reduktion för sädens sämre vikt och rensning i äldre tid, mellan 90 och 105 kg. (En uppgift från 1629 tyder på 89,7 kg. vikt för struken tunna, se FORSSELL a. a. 126). Spannen har då vägt 45 à 52,5 kg. — Markegångspriset på korn växlade under senare hälften af 1800-talet mellan 10,06 (1886—1890) och 13,24 (1866—1870) kr. pr deciton och utgjorde under femårsperioden 1896—1900 i medeltal 11,66 kr. pr deciton (se *Sveriges land o. folk* 484) [2]).

---

[1]) Dalarnas speciella spannmålsmått var *trö*, som äfven förekommer i Dalalagen, enligt uppgift från 1500-talet = 1/3 spann, enligt uppgift från 1700-talet = 1/6 tunna (SÖDERWALL *Ordb.* 2: 678). *Spannen*, som nämnes i Dalalagen, anges af SCHLYTER i sak riktigt som ett målkärl, innehållande en half tunna.» Giltigheten af denna tolkning, som stödjes af FORSSELLS *Undersökning om det Svenska spannmålsmåttet* a. a. 113 ff., förusätter, att spannen var den i Sveaänderna allmänt brukliga Upplandsspannen, af hvilken två senare kommo att bestämma måttet för den svenska spannmålstunnan. I en taxa af privilegiernas 1347 officiella ursprung och natur vore det uppenbarligen orimligt att förutsätta någon annan mera tillfällig eller lokal betydelse af ordet spann. Riktigheten i sak af SCHLYTERS tolkning af ordet spann rubbas ej af att ett skäl, som han anför för sin tolkning, tydligen beror på en missuppfattning. Spannen, som utgjorde hälften af det mått, som blef den svenska spannmålstunnan, var ej därför hälften af en *thyn*, »rymdmått af en viss storlek (i allmänhet motsvarande sex spann)», som »förekommer i ÖGL, SML, VML, DalaL och träffas i urkunder från Östergötland, Småland, Södermanland, Uppland och Dalarna» (SÖDERWALL *Medeltida rättsuttryck* 15 f. (1906). Ohållbarheten af SCHLYTERS sammanställning af Dalalagens spann och thyn har påpekats af AMIRA a. a. 438; jfr äfven STYFFE *Grundregalerna* 62 ff. Till ett utförligare ingående på frågan om förhållandet mellan thyn och tunna saknas här anledning.

[2]) Yrkesbiträde vid Stora Kopparberget skulle enligt privilegierna 1347 efter ofvan antagna vikt pr spann ha erhållit 22,5 à 26,25 kg. eller 0,35 à 0,4 hl. korn pr vecka; yrkesman erhöll dub-

Nötkreatur. En ko ansågs på 1500-talet medelgod under förhållanden, som antyda en lefvande vikt af 3—400 skålpund (se FORSSELL i *VittAH* 29: 106 (1884)) eller 14—18 lisp. (se Därs. 108) [1]. Kreatursrasen torde under medeltiden ha varit af samma svaga slag, och mjölkkon ha företett »en skapnad, som i våra dagar skulle anses lagom för en årsgammal kalf af god herregårdsras» (se Därs. 111). I Upplandslagen 1296 anses den småvuxna fjällrasen åsyftad och denna var långt senare allmännast (se *Sveriges land o. folk* 501). Vid reduktionen för jämförelse med nutida förhållanden räknas med ett pris för lefvande vikt af 28 öre pr kg. (se Medd. fr. kommerskoll. afd. f. arbetsstat. 1906, s. 85).

Sill. Silltunnan rymde af ålder 48 kannor (se FALKMAN a. a. 1: 316 ff.). Medelvikten för en hektoliter sill beräknades för åren 1866—84 utgöra 87 kg. Vikten af en tunna salt sill (i äldre mening) torde sålunda kunna beräknas till c. 110 kg., och priset beräknas efter medelpris för svenska landsorten (under juli 1904 till dec. 1905) till 37 öre pr kg. (se Medd. etc. s. 101). Relationen mellan de medeltida prisen pr tunna och val torde ge fog för beräkning af c. 12 valar pr tunna, motsv. ett nutida medelpris af omkring 3,40 kr. pr val för salt sill (som betalades med 5 à 2 öre pr styck juli 1904 till dec. 1905, se Medd. 1906, s. 108).

Smör och *fläsk* beräknas efter medelpris pr kg. för svenska landsorten (under juli 1904 till dec. 1905, se Medd. 1906, s. 100—101).

De i 1347 års privilegiers lönetaxa upptagna lifsförnödenheterna torde enligt angifna beräkningsgrunder motsvara följande nutida kvantiteter och priser:

---

belt så mycket. En arbetarefamilj på 5 à 6 personer skulle med yrkesbiträdets lön kunnat förbruka lika mycket säd pr individ och vecka, som förbruket af säd (hvete, råg och öfriga säden) utgjorde pr individ i Sverige 1801—1820 (4,6 kg. pr individ och vecka), och med yrkesmans lön lika mycket säd pr individ och vecka, som förbruket utgjorde i Sverige 1891—1900 (8,6 kg.; jfr *Sveriges land o. folk* 474). — ROGERS a. a. 1: 289 antar för en samtida (»före digerdöden») småbrukarfamilj i England ett genomsnittsbehof af 0,31 hl. pr vecka (1 Winchester quarter à 2,81 hl. hvar nionde vecka), hvarvid dock spannmålen antages ha hufvudsakligen utgjorts af hvete (och 2 quarters — 5,6 hl. — årligen därutöfver anslås för maltkorn till brygd). — Sannolikt har skillnaden i förbrukningen af brödsäd inom de båda arbetareklasserna varit mindre betydlig, och det faktiska årsförbruket stått nära det för yrkesbiträde beräknade kvantum. Öfverskottet till yrkesarbetare torde dels innefatta korn till brygd af öl, af hvilket stora kvantiteter förtärdes vid bergen, såsom räkenskaperna för 1500- och 1600-talen bestyrka, dels torde det ha utbytts som betalningsmedel mot andra varor. G. I:s mandat af år 1546 (*Reg.* 18: 37) omnämner, att tröskemän föredrogo betalning i spannmål framför betalning i penningar och omsatte spannmålen med fördel i andra varor.

[1]) HUSS *Folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten 1540—1571* 100 (1902) beräknar »en lefvande vikt af 16 à 17 pd för ko».

Kosten för yrkesman:

23,4 à 27,3 deciton korn à 11,66 pr deciton	272,84 à 318,32	kr.;
c. 17 kg. smör à 1,90 pr kg.	32,30	»
c. 17 kg. fläsk à 1,06 » »	18,02	»
c. 42 $^{1}/_{2}$ kg. salt à 0,04 » »	1,70	»
c. 120 à 150 kg. (= 1 ko) à 0,25 pr kg.	33,60 à 42,00	»
c. 110 kg. salt sill à 0,37 pr kg.	40,70	»
Summa	399,16 à 453,04	kr.

Efter förut anställda beräkningar till 1347 års privilegier representerade samma lifsförnödenheter medeltida värden af c. 18,4296 mark, motsvarande 124,22 kronor.

Kosten för yrkesbiträde:

11,7 à 13,65 deciton korn à 11,66 pr deciton	136,42 à 159,16	kr.;
c. 34 kg. smör à 1,90 pr kg.	64,60	»
c. 51 kg. fläsk » 1,06 » »	54,06	»
c. 55 kg. sill » 0,37 » »	20,35	»
c. 17 kg. salt » 0,04 » »	0,68	»
Summa	276,11 à 298,85	kr.

Samma lifsförnödenheter representerade medeltida värden af 12,3148 mark, motsvarande 83 kronor. En jämförelse mellan de i lönerna ingående lifsmedlens penningvärde vid 1300-talets midt, uttryckt i nutida mynt, och deras penningvärde efter nutida priser ger vid handen, att de vid förstnämnda tidpunkt voro värda 3,2 eller 3,6 gånger mindre än i vår tid.

Den lista å fem à sex viktiga konsumtionsartiklar, som lagts till grund för jämförelsen, kan efter de i det föregående lämnade uppgifterna suppleras med varorna råg, får, järn, vadmal, svenskt lärft och skor [1]). I det följande skola priserna å dessa varor göras till föremål för ett öfvervägande med hänsyn till det inflytande de skulle kunnat ha på jämförelsen mellan medeltida och nutida varupriser, därest de ingått i budgeten efter 1347 års privilegier.

---

[1]) Sid. 26 ofvan.

Rågen var i Dalarna 1366—1367 en femtedel dyrare än korn; 52 spann råg torde sålunda ha kostat 11,5555 mark. En tunna korn, rågadt mått, ansågs i slutet af 1800-talet väga i medeltal omkring 118 kg. (*Ekon. samh.* 1: 244). En struken tunna råg torde kunna beräknas till en normalvikt af omkring 106,5 kg. (*Sveriges land o. folk* 481). Vikten af 1500-talets tunna korn om två spann bör då ha legat mellan 104,87 och 120,86 kg., eller med reduktion för sädens sämre vikt och rensning i äldre tid mellan 102 och 118 kg. Spannen har då vägt 51 à 59 kg. Markegångspriset på råg växlade under senare hälften af 1800-talet mellan 10,05 (1886—1890) och 14,65 (1866—1870) kr. pr deciton och utgjorde under femårsperioden 1896—1900 i medeltal 11,78 kr. pr deciton (se *Sv:s land o. folk* 484). 52 spann råg, som 1366—67 kostade 11,5555 mark eller i vår tids mynt 64,90 kr., torde sålunda motsvara c. 26,5 à 30,7 deciton à 11,78 kr. pr deciton eller ett nutida värde af 312,17 à 361,65 kr. En tunna råg gällde sålunda i slutet af 1800-talet 4,8 à 5,5 ggr mera än vid midten af 1300-talet.

Ett får kostade i Dalarna åren 1366—1367 i medeltal 2 öre. Samma pris stadgas ännu i taxan 1450 (se sid. 42 nedan). Efter förut gjorda beräkningar motsvara 2 öre för åren 1366—1367 omkring 1,40 kronor i nutida mynt. Året okt. 1904—sept. 1905 var medelpriset på får i Stockholm 17 kronor (se Medd. fr. kommerskoll. afd. f. arbetsstat. 1906, s. 85). Vid jämförelse bör hänsyn tagas till att djuren i äldre tid voro mindre. På 1500-talet skattas en fårkropp med rygg till omkring ett lispunds vikt, d. v. s. 8,5 kg. (se FORSSELL i *VittAH* 29: 112 (1884)), medan i vår tid ett fårs slaktvikt normalt räknas till 20 kg. (se KJERRULF *Köttbesiktn.* 55 (1896)). Medan sålunda relationstalet mellan priserna 1,40 kronor 1366 och 17 kronor omkring år 1900 utgör omkring 12, synes allt ge vid handen, att den verkliga prisrelationen bör betecknas med ett tal, som är mer än hälften mindre.

Ett fat järn värderades åren 1366—1367 till 6 mark, d. v. s. 33,72 kronor. Detta pris måste ha varit ett dyrtidspris (se HILDEBRAND a. a. 963). År 1389 kostade ett fat järn endast 3 mark (se Därs.) och detta pris öfverensstämde med de vanliga beräkningarna, då järn användes som betalningsmedel (se R. ÅKERMAN i *Jernk. annal.* 1896, s. 136). Normalpriset för järn på 1360-talet bör sålunda ha varit 3 mark eller 16,86 kronor för fat om 24 lispund. Då öfvergången från osmundssmide till tackjärnssmide genomfördes på 1600-talet, skedde ränteförvandlingen från osmunds- till tackjärn vanligen efter proportionen 4: 5 (JOHANSSON *Vederlaget* 1: 185 (1872)). Tackjärnspriset å smidestackjärn växlade under 1800-talets tre sista decennier mellan 4,50 kr. och 17 kronor pr 100 kg. och medelgodt pris kan därunder anses ha varit c. 10 kr. pr 100 kg. (se *Jernk. annal.* 1901, s. 124). Normalpriset för 1360-talet motsvarar ungefär 8,40 kr. för 100 kg. Ett medräknande af järnpriserna vid jämförelse mellan 1300-talets varupriser och priserna omkring år 1900 skulle sålunda snarast vara ägnadt att sänka relationstalet, som erhållits vid beräkningarna på grundvalen af arbetarebudgeten vid Kopparberget enligt privilegierna 1347.

Tolf alnar vadmal torde ha motsvarat 1 mark penningar åren 1366—1367, d. v. s. 5,62 kr. Vadmal torde sålunda på 1360-talet

ha kostat omkring 47 öre aln. Vadmal har numera kommit ur bruk inom arbetsklassen. De gröfre ylletyger, som i stället kommit till användning, tillverkas till större delen vid landets yllefabriker. Deras tillverkningar af »ylleväfnader, af ull allena eller blandade till större eller mindre del med lin, bomull eller andra ämnen utom silke», hade år 1905 ett genomsnittligt värde af 4,65 kr. pr kg.[1]), hvilken vikt af vanlig doffel motsvarar 2,8 alnar. En aln vanligt kostymtyg torde sålunda kunna beräknas år 1905 till c. 2 kr. i tillverkningsvärde, hvilket tillverkningsvärde konsumenter få betala c. 33 % högre. Den relationssiffra, som artikeln vadmal-ylletyg ger, torde sålunda snarast vara lägre än den genom arbetarebudgeten erhållna.

För en mark erhölls likaledes 1366—1367 19 $1/_5$ aln svenskt lärft, som sålunda på 1360-talet torde ha kostat omkring 30 öre pr aln. En aln oblekt domestik à 25 öre torde i den nutida konsumtionen närmast motsvara nämnda artikel. Relationssiffran blefve då för denna artikel 0,83.

Priset på ett par skor, 1 öre, motsvarade 0,70 kr. Ett par mansskor, svensk fabriks fabrikat, af billig och kurant sort (arbetsskodon) kostar numera 6 à 7 kr. Relationssiffran skulle af denna artikel drifvas i höjden.

Om de beräknade dagsverkspriserna i och för sig läggas till grund för en jämförelse mellan priserna omkring år 1360 och omkring år 1900, så torde daglönerna om 47 resp. 29 öre motsvara nutida daglöner om 2,50 à 2 kr. (manligt dagsverke i Svealand c. 1900, se *Sv:s land o. folk* 552 (1901)). En jämförelse på denna basis skulle sålunda tala för att priserna 1360 varit omkring 6 à 7 ggr lägre än i vår tid[2]).

[1]) *Bidr. t. Sv:s officiella statistik D. Fabriker och handtverk. Kommerskollegii underdåniga berättelse för år* 1905, s. 85.

[2]) En jämförelse mellan arbetslöner i äldre tid och motsvariga arbetslöner i nutiden förutsätter helt andra synpunkter på penningvärdet än en jämförelse mellan äldre och nutida varupriser. Ett närmare ingående på frågan om företrädet för en standard af varupriser framför en standard af arbetslöner vid bestämmandet af penningens köpkraft under olika tidsskeden skulle här föra för långt. Utförligt och ingående har denna fråga behandlats af C. M. WALSH *The fundamental problem in monetary science* (1903); jfr E. SOMMARIN i *Statsvetenskaplig tidskrift* 1908, s. 65 ff. Af teoretiska skäl, som WALSH utvecklat, har en standard af varupriser här lagts till grund för beräkningen af penningens köpkraft. Valet af varupriser har därvid begränsats till ett fåtal varor, som för arbetareklassen och folkets massa utgjort de viktigaste konsumtionsvarorna, och som därför representerat det ojämförligt öfvervägande inflytandet på förhållandet mellan varupriser och penningvärde, för så vidt detta bestämts af varupriserna. Detta urval af varor, sammanställda efter de proportioner, uti hvilka de ingått i arbetarebudgeten och haft relativ vikt i den allmänna konsumtionen, torde vara det teoretiskt riktiga, på samma gång som det utgör det enda praktiskt möjliga urval på tider, för hvilka indexnumbers för ett större varuantal ej kunna uppställas. Se LAMPRECHT a. a. 2: 601 ff.; jfr WIEBE a. a. 173.

Priserna å de anförda varorna m. m. torde sålunda i nutiden vara så många gånger högre än 1300-talets priser å samma eller motsvarande varor m. m., som följande relationstal angifva:

råg	4,8 à 5,5 ggr	salt	0,2 ggr
korn	5 à 5,9 »	vadmal	4 à 5 »
kött (af nötkreatur)	4 à 5 »	svenskt lärft	0,88 »
fläsk	5,8 »	skor	9 à 10 »
smör	4,8 »	järn	1 à 2 »
får	(»12») 6 »	dagsverkslön	6 à 7 »
salt sill	1,8 »		

Alla beräkningar i det föregående tala för, att penningens köpkraft vid Stora Kopparberget på 1360-talet sannolikt endast varit 3 à 4 gånger större än i vår tid. De i 1347 års privilegier fastställda lönerna skulle i så fall kunna anses motsvara följande moderna årsinkomster och daglöner:

yrkesman:	årslön	420 à 560 kr.;	daglön	1,40 à 1,70 kr.;
yrkesbiträde:	»	260 à 350 »	»	0,90 à 1,20 »

Varupriserna ha sannolikt varit något högre och penningens köpkraft något lägre i Dalarna på 1360-talet än i åtskilliga andra trakter i Sverige, dels emedan Dalarna behöfde från andra landskap upphandla större delen af sitt lifsmedelsbehof, dels emedan penningar sannolikt i detta industricentrum voro vanligare än på den öfriga landsbygden på dessa tider. Det är därför sannolikt, att penningens köpkraft i Sverige som helhet taget på 1360-talet varit något högre än i Dalarna, möjligen 4 à 5 ggr högre än i vår tid, och ej endast 3 à 4 ggr högre. På grund af de här anställda beräkningarnas ofullständighet och osäkerhet torde till och med medgifvande böra göras åt antaganden af en 5 à 6 ggr högre köpkraft (se s. 62 f. nedan). Däremot torde det vara uppenbart orimligt att antaga siffrorna 10 à 12 såsom uttryck för här ifrågavarande relationstal [1]).

D'Avenel a. a. 26 beräknar, att penningens köpkraft i Frankrike under halfseklet 1301—1350 varit 3 ½ ggr större, 1351—1375 blott 3, men 1376—1400 omkring 4 ggr större än år 1890. Om jämförelsen, i stället för med priserna under det enda året 1890, skett med medelpriserna under 1800-talet eller under dess senare hälft (såsom i fråga om sädespriserna ofvan), skulle siffran blifvit lägre. Föga högre tal än de D'Avenel anger för Frankrike kunna antagas för Tyskland och England (se Wiebe a. a. 180 och Schmoller *Grundriss* 622 (1904)).

---

[1]) Styffe *Skandinavien under unionstiden* xiv (1880) angifver, »att silfret under medeltiden i förhållande till alla andra varor stod i mycket högre pris än nu, att det omkring år 1450 gällde åtminstone 12 gånger så mycket samt under de följande 100 åren steg ännu högre».

Till löneförmånerna vid 1300-talets midt kom för arbetare, som tillika blefvo husmän, förmånen af afgiftsfri bostadslägenhet, som arbetare ägde rätt att själf förskaffa sig å gratis upplåten jord.

Marknadsordningen vid bergen hänvisade bergverksarbetarna på bergsmännen för erhållande af lifsförnödenheter och skärpte därigenom tjänstetvånget. Tillförseln till Kopparberget var genom privilegierna 1347 ordnad på så-

---

HILDEBRAND a. a. 995 lämnar frågan om penningens köpkraft oafgjord. STYFFES antagande omnämner han ej, och det torde vara berättigadt att i denna omständighet se ett vittnesbörd om, att H. betviflar riktigheten af S:s antagande eller åtminstone ansett grunderna för detsamma otillräckliga. Antydningar om dessa grunder, för så vidt de ej utgjorts af S:s allmänna intryck af medeltida förhållanden, af hvilka han var en så framstående kännare, torde man vara berättigad att se i S:s uttalanden i Inledning o. öfversikt till *Bidr.* 4 (1875). Han fäster sig där starkt vid priserna på jordegendom.

Priset på fastigheter föll starkt under 1400-talets senare hälft. Ännu vid midten af 1300-talet och under de fredliga åren af konung Albrekts regering höllo sig dessa priser uppe vid ungefär samma silfvervärden, som de haft under flere århundraden. Men under 1400 talets senare hälft synas de blott ha utgjort 75 eller 50 eller endast 33 % af priserna hundra år förut. »Grunden till detta förhållande», säger Styffe, »kan dock icke uteslutande vara att söka i de ädla metallernas dyrhet, utan har det troligen äfven haft andra orsaker, särdeles de långvariga krigen och inre oroligheter samt möjligen ock en minskning i folkmängden, som kunde hafva blifvit en följd dels af krigen, dels af flere farsoter». (*Bidr.* 4: CXXVI).

Det förefaller otvifvelaktigt, att S., trots reservationen om folkminskning, till en viss, och sannolikt i ganska hög, grad låtit sin uppfattning af penningens allmänna köpkraft bestämmas af jordpriserna. I så fall har han bildat sin uppfattning på delvis oriktiga grunder. LAMPRECHT a. a. 2: 617 tager vid behandling af den allmänna prisnivån och prisutvecklingen i det medeltida Tyskland hänsyn till, »dass der Grund und Boden einer besonderen Preisentwicklung infolge energischen Steigens der Grundrente folgte, so dass sein Preis für die hier vorgenommene Erörterung ausser Frage kommt»,

Priset på jord vid olika tidsepoker såsom mått för växlingarna i penningens köpkraft har endast af ett fåtal författare försökts och försvarats. Dess olämplighet för sådana ändamål springer alltför lätt i ögonen (WALSH a. a. 40): det påverkas af förändringar i folkmängd och folktäthet, af kulturframsteg, som göra det möjligt att afvinna jorden rikare produktsummor eller produktvärden, olika jordstyckens värde betingas ofta af förhållanden med hänsyn till godhet och läge, hvilka undandraga sig all kännedom. Därtill kommer, att jorden i äldre tider mycket mindre än i vår tid såldes och köptes, d. v. s. var marknadsvara.

dant sätt, att producenterna från den omgifvande lansdbygden och till torgdagarna kommande köpmän endast hade rätt att sälja en gros. Minuthandeln var förbehållen bergsmännen, som tillika själfva och genom sina tjänare ägde rätt till fri upphandling i närliggande städer. Ordningen vid Kopparberget torde att döma af Norbergsprivilegierna 1354 äfven i dessa hänseenden ha följts vid andra bergverk [1]. I den mån arbetslönerna voro fastställda till vissa kvantiteter in natura, kunde emellertid arbetsgifvarens leveransrätt endast bli skadlig för arbetarna, för det fall att underslef skedde i fråga om fastställda mått och vikter eller i fråga om de levererade varornas kvalitet. Däremot kunde ej arbetarnas rätt kringskäras genom stegrade prisberäkningar vid leveransen, såsom fallet blef på 1600-talet, när lönens penningvärde var fastställdt, och levererade varor afräknades på det i penningar fastställda lönebeloppet.

Ekonomiskt sedt synas 1300-talets bergverksarbetare ha varit tämligen gynnsamt ställda. Med 1300-talets lefnadsstandard torde de beräknade års- och daglönerna ha varit tämligen goda. Detta bestyrkes af utvecklingen under senare skeden i bergverksindustriens historia.

Vid den tid, då yrkesarbetare hade 25 mark och grofarbetare 15 mark i årslön, kan som ofvan angetts afkastningen af en hytta vid Kopparberget beräknas till 40 skpd pr år. En bergsman, som innehade en fjärding, hade då 10 skpd i bruttoinkomst. Däraf gingo 2 skpd till krono- och kyrkotionde. Räknas skeppundets värde till 25 mark [2], utgjorde den öfriga årsinkomsten 200 mark, af hvilka då samtliga arbetsomkostnader skulle gäldas. Då det förekom, att bergsman blott ägde half fjärding eller senare blott fjärdepart, finner man lätt, att afståndet mellan de bäst situerade arbetarna och de mindre arbetsgifvarna i ekonomiskt afseende måste ha varit obetydligt, och öfvergången därigenom från arbetsklassen till arbetsgifvareklassen ekonomiskt synnerligen väl möjlig.

---

[1]) »Ingen, som vid bergen är bosatt, utan mästermännen ensamt, må varor uppköpa för att utmångla och dyrare sälja dem», vid straff af böter, och varornas beslagtagande af fogden som för brutet gods.

[2]) Styffe *Bidr.* 1: xcix (*pris åren 1366—1367*).

2.

Den ekonomiska utvecklingens gynnsamhet för arbetsklassen under 1400-talet, särdeles under dess senare hälft.

Förändringen, i stort sedt, af arbetarnas ekonomiska ställning under 1400-talet, i synnerhet dess senare hälft, belyses framför allt af tvänne dokument: Karl Knutssons »Stadga om värdet på åtskilliga varor» af år 1450 [1]) och Privilegierna för Kopparberget af år 1499 [2]).

Stadgan af år 1450 utgör ett exempel på auktoritativ prisreglering, sådana regeringarna under medeltiden och äfven under de följande århundradena flerstädes i Europa ofta försökte dem. Vanligen hafva dylika prisregleringar föga värde för bedömandet af de praktiska prisförhållandena på de tider, förordningarna afse, emedan dessa faktiska priser sällan nämnas, medan de priser, som angifvas, endast kunna anses som uttryck för hvad den reglementerande myndigheten ansett önskvärdt. Stadgan af år 1450 synes dock fördelaktigt skilja sig från andra liknande, därigenom att den dels innehåller uppgift om den måttstock, efter hvilken prisnedsättningen i allmänhet tänktes genomförd, dels ger en upplysning om att de som för höga ansedda priserna voro baserade på det förut kurserande dåliga myntet, hvars halt man i hufvudsak kunnat konstatera. Med stöd af uppgifterna i dessa båda riktningar synes tillräckligt säker kännedom kunna vinnas om de varuprisers höjd, mot hvilka taxan är riktad, och hvilka måste ha varit gällande någon tid åren närmast före taxans tillkomst, d. v. s. närmast före år 1450.

Taxan synes afse en allmännare prisreduktion af 33 %. På tre ställen nämner den denna reduktionsskala: »all annur gærning gælde halfvo minna æn hon fora galt» . . »Hæst ok Hors gældi hær æfter halfwo minna huart sitt wærdh» . . »Alt arwodis Folk som sik later Lege Daxwærkom skal taka hær epter haluo minna æn the for toko».

Det är helt visst ingen tillfällighet, att samma reduktionsskala går igen omkring etthundra år senare i Gustaf I:s prisregleringar från 1540-talet [3]). Från dessas tid finnas uppgifter om såväl de faktiska priserna som de reducerade. För tiden 1450 får man nöja sig med att af de angifna reducerade priserna beräkna sig

---

[1]) *Biärköarätten* m. m., utg. af J. Hadorph (1687), *Bih. Gamla stadgar* s. 51.

[2]) Diplomatarium dalekarlicum 1: 168 o. *Bergv.* 1: 24 f.

[3]) Se sid. 54 nedan.

till de faktiska genom att antaga reduktionspriserna såsom betecknande ²/₃ af de verkliga. Det lider intet tvifvel, att de angifna varupriserna reducerats efter den norm, som angifves tillämplig för varor, hvilka taxan ej uppräknar eller åsätter pris.

»Skinnare skulu sælia Gerning sina æfter ty gammul ganger hafver warit, tha gode penningar gingo the som nu gaa» — i denna sats antydes en period med dåligt mynt, tiden för det tyska myntets herravälde på marknaden i landet, hvilket mynt var af ringare halt än det vanliga svenska och representerade 9 mark pr mark lödigt silfver [1]). Efter kontraktet med myntmästaren 1449 sökte kung Karl bringa inhemskt godt mynt i omlopp genom ökad svensk myntning, 8 mark penningar svarande mot lödig mark [2]), såsom årtiondena förut varit vanligt med svenskt mynt. Taxans af 1450 prisreduktion har sökt sänka priserna mer än i proportion till myntförbättringen. Helt visst har afsikten därmed varit att effektivare råda bot på bristen på omloppsmedel. Penningbrist hade man redan i 1400-talets andra årtionde klagat öfver [3]). Den hade utan tvifvel utgjort ett motiv för krafvet på skatternas nedsättning med en tredjedel under Engelbrekts tid. Penningbristen lyckades Karl ej afhjälpa med sin myntning. I följd af denna brist bör en sjunkning i varupriserna emellertid ha försiggått och taxan 1450 sålunda haft den ekonomiska utvecklingen för sig med hänsyn till varupriserna. Den åsyftade reduktionen af arbetslönerna torde däremot svårligen ha kunnat komma till tillämpning. Jordbrukets fortgående förkofran [4]) och industriens utveckling, som bidrog till starkare känning af penningbristen och till varuprisernas fall, medförde å andra sidan större efterfrågan efter arbetsfolk, samtidigt med att krigen, de inre oroligheterna och härjande pestsjukdomar åstadkommo folkminskning, [5]) — allt faktorer som måste medföra stegring af de reala arbetslönerna.

Taxan af 1450 upptar bl. a. följande varor och varupriser:

Reduceradt pris år 1450.

1 oxe (god o. gill)	4 mark sv. penn.	=	105	gr. f. s.
1 ko » » »	2 »	=	52,6	» »
1 gammalt får (l. bagge)	2 öre	=	6,57	» »

[1]) FORSSELL a. a. 89 (1872); jfr K. FABRICIUS a. a. 8 ff.

[2]) HILDEBRAND a. a. 850. — »I Sverige upptogs wittenmyntningen af den från Mecklenburg komne konung Albrekt — således på 1360-talet — och erhöllo de nya mynten ganska snart namnet örtugar: såsom örtugar fingo de värde af åtta svenska penningar. Från år 1478 slogos också halförtugar, äfven kallade fyrkar (fyrpenningar). Jämte dessa tvåsidiga mynt slogos äfven brakteater till en pennings värde». H. HILDEBRAND i *Månadsbl.* 1888, s. 15.

[3]) »För peninga trång skull galt en gijll oxa 12 öre och en gijll koo 6 öre» *(mot 12 öre i 1347 års privilegier).* O. PETRI *Kr.* 165 (c. 1540; *i uttalande om förhållanden under Erik XIII:s första regeringstid).*

[4]) STYFFE *Bidr.* 4: CXXVII.

[5]) *Därs.* CXXVI; jfr anm. å sid. 39 ofvan.

1 ungt får	1 öre	=	3,29	gr.	f. s.
1 lamm	2 örtug	=	2,18	»	»
1 oxsida (fullgod)	6 öre	=	19,74	»	»
1 kosida (gill)	3 öre	=	9,87	»	»
1 lisp. smör	2 öre	=	6,58	»	»
1 gås	1/2 öre	=	1,64	»	»
1 höns	3 penningar	=	0,41	»	»
1 hundrade järn	1/2 mark	=	13,16	»	»
1 aln engelskt (kläde)	6 öre	=	19,74	»	»
1 » vadmal	1/2 öre	=	1,64	»	»
1 » lärft (bästa)	1/2 öre	=	1,64	»	»
1 par skor	1 öre	=	3,29	»	»
1 års lön till för o. fulltagen dräng	3 mark (o. 4 par skor)	=	78,96	»	»
1 » » » legopiga	12 öre (o. 4 par skor)	=	39,48	»	»

Verkligt pris före 1450.

1 oxe (god o. gill)	6 mark t. penn.	=	140,412	gr.	f. s.
1 ko » » »	3 »	=	70,206	»	»
1 gammalt får (l. bagge)	3 öre	=	8,775	»	»
1 ungt får	1 1/2 öre	=	4,387	»	»
1 lamm	1 öre	=	2,925	»	»
1 oxsida (fullgod)	1 mark 1 öre	=	26,327	»	»
1 kosida (gill)	4 1/2 öre	=	13,163	»	»
1 lisp. smör	3 öre	=	8,775	»	»
1 gås	3/4 öre	=	2,19	»	»
1 höns	4 1/2 penningar	=	0,55	»	»
1 hundrade järn	6 öre	=	17,55	»	»
1 aln engelskt	1 mark 1 öre	=	26,327	»	»
1 » vadmal	3/4 öre	=	2,19	»	»
1 » lärft (bästa)	3/4 öre	=	2,19	»	»
1 par skor	1 1/2 öre	=	4,387	»	»
1 års lön till för o. fulltagen dräng	4 1/2 mark (o. skor)	=	105,309	»	»
1 » » » legopiga	2 mark 2 öre (o. skor)	=	52,654	»	»

Det till grund för tablån lagda antagandet, att de i taxan utsatta priserna utgöra 2/3 af förut gällande faktiska priser, torde låna något stöd af en uppgift om smörpris från år 1445: i det nämnda år förrättade arfskiftet mellan Bo Jonsson Grips arfvingar värderas 1 lisp. smör till 1 mark gutniska [1]), motsvarande 1/3 mark sv. penningar eller 2 2/3 öre, för taxans 2 öre.

Priset för oxe eller ko är i taxan anmärkningsvärdt högt, särdeles i jämförelse med priset för får. Tillägget om böter för stegring af oxpriset — »hwar dyrare sæl eller köper böte 3 Mark» — synes vittna om, att tiden verkligen laborerat med höga priser å nötkreatur.

Stadgan af år 1450 innehåller inga upplysningar om sädespriserna. Af de få uppgifterna från 1400-talet hos HILDEBRAND a. a. 959 synas dock priserna under goda år förete ungefär samma

[1]) Kam.-ark., Sandbergska saml. M. 2: 1149.

marksiffror som på 1300-talet, hvilket skulle betyda ett prisfall å säd i ungefär samma skala som sänkningen af penningmarkens silfverhalt [1].

Jämförelser mellan varupriserna på 1360-talet och här beräknade priser möjliggöras för följande varor:

	På 1360-talet	Före 1450	Efter 1450 års stadga
1 ko	12 öre = 52,65 gr.	3 mark = 70,2	2 mark = 52,6
1 får	2 » = 8,77 »	3 öre = 8,77	2 öre = 6,57
1 aln vadm.	2 ört. = 2,92 »	³/₄ » = 2,19	¹/₂ » = 1,64
1 par skor	1 öre = 4,39 »	1¹/₂ » = 4,39	1 » = 3,29

Legofolkslönerna vid midten af 1300-talet och vid midten af 1400-talet förhöllo sig på följande sätt:

Årslön i penningar på 1330-talet.

Till fulltagen legodräng 1¹/₂ mark = 63 gr.
» » legopiga 4²/₃ öre = 25 »

Före 1450.

Till fulltagen legodräng 4¹/₂ mark = 105,3 gr.
» » legopiga 2¹/₄ » = 52,65 »

Efter 1450 års stadga.

Till fulltagen legodräng 3 mark = 78,96 gr.
» » legopiga 12 öre = 39,48 »

---

[1] ROGERS a. a. 4: 292 har konstaterat, att spannmålspriserna i England på 1400-talet hållit sig vid samma nominella priser från c. 1261 till midten af 1500-talet, till trots af myntförsämringen, som med den svenska företer någorlunda parallellitet. WIEBE a. a. 64 påpekar som det egentliga skälet till denna stabilitet en stegring af silfvermyntet på 1400-talet, hvilken ROGERS med orätt lämnar ur räkningen. — Jfr med afseende på utvecklingen i Danmark H. M. VELSCHOW i *Nord. tidsskr.* (1829): »Alle de kornpriser, jeg kiender fra det følgende Tidsrum *(dvs. från tiden efter Valdemarerna)* lige indtil Reformationens Tider, ere meer eller mindre under dette Maal, og aftage i Almindelighed, jo nærmere man kommer den nyere Tid». FABRICIUS a. a. 71 anser spannmålspriserna i Danmark efter 1450 »fenomenalt låga» och påvisar en stigning mot 1400-talets slut. — Åren 1444—1469 gällde vid Åbo en spann råg 7 örtugar (Kam.-ark., Sandb. saml. M. 2: 1147), hvilket, då den finska spannen synes ha motsvarat 1 ³/₈ Upplandsspann och Åbomyntet räknats efter 10 mark penningar på lödig mark, motsvarar c. 3,34 gr. f. s. pr Upplandsspann, medan priset för sistnämnda kvantitet i Dalarna på 1360-talet varit c. 6,5 gr. f. s. Dispariteten torde förklaras af olika lokala förhållanden och af prisutvecklingen (jfr sid. 38 ofvan).

»Om näringarnes framsteg och det allmänna ekonomiska tillståndet (*under perioden 1470—1503*) äro underrättelserna torftiga, men det hvarom de lemna det mest slående bevis är den stora fattigdomen på penningar, som visar sig i de oerhördt låga prisen på alla naturprodukter» [1].

Att arbetslönerna ej följt den fallande tendensen under 1400-talets sista tid i samma grad som naturprodukterna, bestyrkes af det andra af de båda dokument, som i inledningsorden till detta kapitel nämndes. Detta dokument afser nämligen att genomföra en reduktion af arbetslöner på det sätt stadgan 1450 velat, men uppenbarligen ej kunnat göra tillämplig för de arbetare, som det andra dokumentet lagstiftar om.

Privilegierna för Kopparberget af år 1499 angifvas i inledningsorden utfärdade för att förbättra och trygga bergsmännens ställning och ha därför form af korrektiv mot bl. a. stegrade löneanspråk af arbetare. Detta privilegiernas korrektiva syfte framträder tydligt i slutbestämmelsen i den uti privilegierna fastställda lönetaxan: »Vidare i fråga om dagkarlar, tage 2 örtugar, som gammalt hafver varit. Vill någon taga mera, skall vår fogde ställa saken till rätta».

Textens hittills inkorrekta återgifning och svårbegriplighet torde göra behöfligt att här meddela den del som rör arbetarnas löner.

Texten

enl. *Dipl. dalekarl.* 1:170

Item om theres erffuedes folkx[1]) löön Först ath theres kolare skulu kola IIII mila för V lispund[2]) medh wthböringhen Item indakare nær ok fierran $\frac{1}{2}$ [3]) march Item om theres smeltare then szigh haffuer sielff kost rede omm Lögherdaghenn och smelta

[1]) Afradz folkomliga *Bergv.* 1:24.
[2]) IV milä förlispund *Därs.*
[3]) 1 mark *Därs.*

Öfversättning.

Vidare i fråga om deras arbetsfolks lön: först att deras kolare skola kola fjärde milan [1]) för 5 lispund [2]) med utkörning-

[1]) En kolare kunde sköta 4 milor samtidigt; jfr *VetAH* 19: 214 (1758).
[2]) D. v. s. 5 lispund järn eller 5 öre (osmund), medan inåkare erhöll 4 öre; jfr HILDEBRAND a. a. 765.

[1]) STYFFE *Bidr.* 4: CXXIV.

sik aa [1]) wikone för jt lispund, then bergxmannen föder ½ [2]) lispund Item inga lösninga smeltare schula gaa ostadde lengher än VII netter effter som lag inneholla, ok ey andra szom felthe [3]) æro til tiena, Item om theres smeder then forma kan slaa schall haffua III öra för hwer, för jt par belckhatter [4]) VI ora, för annat smide en ora Hanssz drengh ½ [5]) öre, Item belgmestere paa nyan wedh en marck paa gamblan VI öre, Item theres schreddere the szom söma heem thill bergxmennena, schula thaga helfftena mynne æn en skræddare szömar heem thill szin med szin eghin kost ok täring Och theres schomagere schola sömma III huder för jt lispund Skijnnara fälle ok aff szom skreddara ok skomakara göra Item om dagakarla thaghe II ortogher szom gammelth haffuer waridh Vill nokor meer thaga schall wor fougte retta ther wtöffuer Ock inghen haffue ther fredh wthann han dagligann dagx biuder szig till tjeniste wnder grufwona [6]).

[1]) sikää *Därs.;* rätt läsart bör vara sikna wikona; jfr: syknæ wiku *Priv.* 1347.

[2]) itt *Därs.*

[3]) felhe *Därs.;* rätt läsart bör vara: felethe; jfr. SÖDERWALL 1:247.

[4]) bolekhatt *Därs.*; rätt läsart torde vara: belchakar l.-tætter; jfr JOHANSSON *Noraskog* 2:138.

[5]) 1 *Därs.*

[6]) Dokumentet finnes äfven tryckt i *Nya Handlingar rörande Skandinaviens historia* 9: 38 ff. (1834).

en; vidare inåkare [1]) när och fjärran ½ mark: vidare i fråga om deras smältare, den sig håller själf kost, rede om lördagen och smälte sedan under söckenveckan för 1 lispund, den bergsmannen föder, för 1/2 lispund [2]). Vidare skola inga löskarlar-smältare gå ostadda längre än 7 dygn efter bestämmelsen som lagen innehåller, och ej häller andra som erhållit lejd till att tjäna [3]). Vidare i fråga om deras smeder: den formar kan slå, skall hafva 3 öre för hvar, för ett par bälghakar (l.-tättor?) 6 öre, för annat smide 1 öre, hans dräng 1/2 öre. Vidare bälgmakare på ny ved [4]) en mark, på gammal 6 öre [5]). Vidare deras skräddare, de som sy hemma hos bergsmännen, skola taga hälften mindre än en skräddare, som syr i sitt hem på egen kost och täring, och deras skomakare skola sy 3 hudar för ett lispund. Garfvare må ock slå af, som skräddare och skomakare göra. Vidare i fråga om dagkarlar: tage 2 örtug, som gammal sed har varit, vill någon taga mer, skall vår fogde ställa saken till rätta. Och ingen hafve där fred, utan för så vidt han dagligen erbjuder sig att göra tjänst vid grufvan.

[1]) Veden sades »inåkas» till en plats invid milans botten; jfr *VetAH* 19: 214 (1758).

[2]) Respektive 1 o. 1/2 öre (osmund).

[3]) Denna bestämmelse åsyftar tydligen asylrätten.

[4]) D. v. s. som äfven göra nya bälgramar.

[5]) En bälgmakare uppslog 1544 fyra bälgar och redde hudarna sannolikt på tillsammans 4 veckor, för 8 mark jfr JOHANSSON a. a. 136.

Privilegiernas affattning vittnar, förutom hvad deras tendens till en allmännare begränsning eller reduktion af arbetares löneanspråk beträffar, om att arbetareförhållandena vid denna tid af bergsmännen och regeringen synts kräfva åtgärder i tvenne riktningar. Först och främst inskärper stadgan strängt arbetstvång för vid grufvan tillgängligt folk. Denna omständighet utgör sannolikt ett indicium till, att tillgänglig arbetskraft behöfde så fullständigt som möjligt tagas i bruk, och det torde vara berättigadt att däraf sluta till att tillgången på arbetare var knapp. För det andra inskärper stadgan, att arbetare på bergsmans kost skall slå af halfva arbetslönen. Den benägenhet att värdera kosten till mindre än 50 % af sedvanlig lön på egen kost, som stadgan synes förutsätta hos skilda arbetare, måste betraktas som bevis på att kosten ansågs billig, och varupriserna för de viktigaste lifsförnödenheterna låga. Dessa allmänna slutsatser af privilegierna 1499 bestyrka för 1400-talets slut den ekonomiska utvecklingens gynnsamhet för arbetarna, hvilken stadgan af år 1450 redan utgjort symptom till.

Hur långt tillbaka i tiden de gamla förhållanden — »som gammalt hafver varit» — legat, som privilegierna referera till, torde svårligen kunna afgöras. Redan i betalningslistan af år 1365 förekommer dock daglönen 2 örtugar, likasom de daglöner om 1 öre och om $^1/_2$ öre, som privilegierna äfven upptaga. Lönetaxan i privilegierna 1499 innehåller [1]) bl. a. den bestämmelsen, att smed skall hafva »för annat smide», nämligen annat än sådant för hvilket stycklön angifvits, »1 öre, hans dräng $^1/_2$ öre», nämligen i daglön. Smältare tillerkännes samma daglön som smed, när smältaren arbetar på egen kost; däremot arbetade smältare, »den bergsmannen föder, för $^1/_2$ lispund», d. v. s. $^1/_2$ öre (osmund) om dagen. Sannolikt kan man antaga, att bestämmelsen om smältare på bergsmans kost tillämpats äfven för smed, för det eventuella fall att smed arbetade på bergsmans kost, och likaså att eventuellt använda smältardrängars lön stått i samma förhållande till smältarnas, som smedsdrängs till smeds. Då privilegierna af år 1347 likställa grufbrytare och grufhandtlangare med öfriga yrkesmän respektive yrkesbiträden, och denna likställdhet ännu tillämpas i början af 1500-talet [2]), torde det till och med vara berättigadt att antaga,

---

[1]) Se sid. 46 ofvan.
[2]) Se sidan 64 nedan.

att dessa arbetslöner varit allmänna normallöner för bergverkets yrkesmän och icke-yrkeslärde, och att de äfven legat till grund för beräkningen af kolares och deras biträdens stycklöner.

Enligt 1497 års, såväl som 1480 och 1488 års, myntordning gingo 11 1/8 mark af 1480 års örtugar på en mark fint silfver (se FORSSELL a. a. 21). Örtugen skulle hålla 0,78 gram fint silfver. Då en daglönares aflöning år 1499 fastställdes till 2 örtugar, utgjorde sålunda denna daglön 1,56 gram fint silfver eller omkring 25 öre (24,96) i vår tids mynt. Lönetaxans af 1499 lön till yrkesman om 1 öre motsvarade 2,34 gram fint silfver eller 38 öre, och lönen till yrkesbiträde om 1/2 öre motsvarade 1,17 gram fint silfver eller omkring 19 öre i vårt mynt pr dag. I förhållande till de år 1365 utbetalade daglönerna representera 1499 års löner till dagsverkare en nedgång i silfvervärde i samma grad som penningmarkens försämring eller med c. 46 %. Den lönereduktion som privilegierna af år 1499 afsågo att legalisera torde sannolikt också ha haft till syfte upprätthållandet eller återställandet af penningens köpkraft i förhållande till kroppsarbetet efter gammal proportion i trots af den alltjämt sjunkande silfverhalten i mynten.

I förhållande till de efter privilegierna af år 1347 beräknade lönerna till yrkesman och yrkesbiträde torde de i privilegierna af år 1499 fastställda lönesatser till motsvarande löneklasser bland arbetarna representera en lönereduktion för yrkesbiträde af omkring 35 %, för yrkesman omkring 20 %. Dessa reduktionssiffror torde beteckna den grad, i hvilken arbetslönerna år 1499 ansågos stegrade i förhållande till äldre tid.

Stegringen i arbetslöner synes, att döma af 1499 års privilegier, under 1400-talets senare hälft ha varit starkast för daglönare, för hvilka privilegierna föreslogo kraftigaste lönenedsättning, mindre stark för de vid bergverket fast anställda yrkesmän och yrkesbiträden. Den första af de båda sistnämnda arbetaregrupperna synes stegringen ha gjort sig i högre grad gällande inom, än inom den sista. Skillnaden i löner till yrkesmän och yrkesbiträden har därigenom blifvit något större än i äldre tid.

Förhållandet mellan daglönerna på 1360-talet och de daglöner, som privilegierna 1499 fastställde, framgår af följande tablå:

På 1360-talet:

Yrkesman	vid bergverk	2,9 gr. f. s.,	motsv.	47 öre (i vårt mynt)
Yrkesbiträde	» »	1,8 » » »	»	29 » » » »
Daglönare		2,19 » » »	»	35 » » » »

Enligt privilegierna 1499:

Yrkesman	vid bergverk	2,34 gr. f. s.,	motsv.	37 öre (i vårt mynt)
Yrkesbiträde	» »	1,17 » » »	»	19 » » » »
Daglönare		1,56 » » »	»	25 » » » »

Var penningens köpkraft vid Kopparberget på 1360-talet 4 ggr större än i vår tid, så borde den år 1499 ha varit 5 à 6 ggr större, för att 1499 års löner skulle representera samma nutida penningvärde som 1360-talets löner representerade.

En sådan stegring i penningens köpkraft synes utvecklingen af varupriserna under 1400-talets senare hälft, särskildt med hänsyn till spannmålspriserna, göra sannolik. Troligen har stegringen till och med varit något större.

Realiter har i så fall arbetarnas ekonomiska ställning under 1400-talets senare hälft varit gynnsammare än vid midten af 1300-talet.

Privilegierna för St. Kopparberget af år 1499 och stadgan af år 1450 utgöra vittnesbörd om, att Sverige erfarit verkningarna af den allmänna nedgång af arbetslöner och varupris och den motsvarande stegring af penningens köpkraft, som ägt rum i Tyskland, England, Frankrike m. fl. länder [1]) under 1400-talet och äfven fortgått under 1500-talets första årtionden. D'Avenel a. a. 1: 27 beräknar, att penningens köpkraft i Frankrike under åren 1451—1500 var mer än 40 % högre än under åren 1301—1350 (stegrad efter proportionen 3,5: 6). Arbetslönen för daglönare anser samme förf. (a. a. 1: 15) ha sjunkit endast 33 % mellan 1375 och 1475, hvarför en förbättring i daglönares ekonomiska ställning anses ha inträdt. Lamprecht (a. a. 618) antar, att i Tyskland den genomsnittliga daglönen under åren 1451—1500 stått 33 % lägre än under åren 1301—1350, men att sänkningen mer än uppvägts af stegring i penningens köpkraft. Rogers a. a. 4: 490 betraktar utvecklingen i England under 1400-talet som lika gynnsam för de kroppsarbetande klasserna (se äfven G. Steffen i *Lorénska stift:ns skr.* 11: 41).

Penningens köpkraft i Sverige har, att döma af de här behandlade båda dokumenten, under 1400-talets senare hälft stegrats i analogi med motsvarande stegring i utlandet. Om den på 1300-talet varit 4 à 5 (möjligen 5 à 6) gånger högre än i vår tid, torde dessa relationstal för 1400-talets slut böra antagas ha varit snarast 6 à 8.

Privilegierna af år 1499 synas vittna om en förskjutning i arbetarnas gruppering i den riktning, att användning-

[1]) Wiebe a. a. 106.

en af mer eller mindre tillfälligt anställda daglönare utvidgats, — och därför privilegierna försetts med bestämmelser om daglön, vid sidan af 1347 års privilegiers basering på halfårsberäkningar, — och yrkesmän allmännare användts på arbetsgifvarens kost. Detta torde förklaras af den minskade tillgången på arbetare af husmansklassen, sedan täkteinnehafvarna öfvergått i arbetsgifvarnas klass. Deras öfvergång måste ha inneburit en demokratisering af bergverksassociationerna. Och denna har nödvändiggjorts af de tekniska och ekonomiska förhållandenas förändring. Driftens utveckling fordrade, då bergsmannaorganisationen omöjliggjorde större kapitals samling på få enskilda händer, flera idkares deltagande däruti. Arbetskraftens knapphet och växande pris gjorde det till en besparing vid driften att öka bergsmännens antal och minska bergsmanslotternas storlek. Denna utveckling bestyrkes af genomförandet af fjärdepartsindelningen vid Kopparberget och 16-dels-andelsskapet vid järnbergen. För mindre arbetsgifvare låg det närmare tillhands än för större att föredraga arbetare på bergsmans kost framför arbetare på egen kost, och att inskränka bruket af lejda arbetare till det minsta möjliga, för att i nödfall anlita tillfälliga daglönare.

3.

Arbetarnas ekonomiska ställning under de första årtiondena af Gustaf I:s regering. — De ekonomiska rubbningarna vid 1500-talets midt. — Osäkra löneförhållanden c. 1560— c. 1575.

För bedömandet af bergverksarbetarnas ekonomiska ställning under årtiondena c. 1520—c. 1575 är det nödvändigt att ha en öfverblick af de starka förändringarna i myntväsendet och en närmare kännedom om prisförhållandenas utveckling.

a.

Förändringar i penningväsendet c. 1520—c. 1573.

Det svenska myntväsendets historia under »de första femtio åren af Vasahusets regering» har skildrats af Fors-

SELL i hans här redan flerstädes citerade arbete *Anteckningar om mynt* etc. (1872), som äfven (sidd. 90—91) innehåller en tablå öfver det svenska myntets olika värde under perioden 1449—1573, ur hvilken här må citeras:

Åren 1520—1526: 1 mark löd. = 19,19 mark sv. penn.; 1 mark = 10,968 gr. f. s. [1]).
» 1527—1535; 1 mark löd. = 24,50 mark sv. penn.; 1 mark = 8,776 gr. f. s.
» 1540—1561; 1 mark löd. = 35,00 mark sv. penn.; 1 mark = 6,018 gr. f. s. [2]).

Under sistnämnda period var 1 daler = 4,25 mark = 25,596 gr. f. s.

Från och med 1562 vidtager den hejdlösa myntförsämringen, som nådde kulmen i början af 1570-talet, och genom hvilken man på lödig mark kom att räkna 1563—68 c. 60 mark, 1568—1569 c. 70 mark, 1570 c. 110 mark och 1571—1573 öfver 200 mark penningar.

b.

Förändringar i varupriser c. 1520—c. 1575.

En omfattande och relativt pålitlig förteckning öfver gängse varupriser i början af Gustaf I:s regering innehåller den värdering eller markegångstaxa på åtskilliga inländska

---

[1]) Enligt det danska myntsystemet vid G. I:s tillträde till regeringen var:

1 mark =	16 skilling =	48 hvitar =	192 penningar
	1 » =	3 » =	12 »
		1 hvit =	4 »

HALLENBERG *Mynt o. varors värde under G. I.* 84 ff. (1798) har visat att mark danska penningar enligt det räknesätt, som vid denna tid tillämpades företrädesvis i Götaland, gällde 3/4 mark svenska örtugar, oberoende af myntets verkliga beskaffenhet.

[2]) »När därföre (näml. på grund af myntförsämringarna) priset steg i markvärdet, följde ej nödvändigt att varan blef dyrare, i jämförelse med det verkliga silfver, som myntet innehöll; men misstroendet för myntet öktes vid hvar ändring, som myntet till sitt inre värde undergick, och som icke länge kunde blifva okänd; hvilket misstroende värkade att de flesta varors pris äfven steg öfver dess förra värkliga värde». HALLENBERG a. a. 294 f.

och utländska varor, som konungen och rådet fastställde år 1523.

Markegångstaxan af år 1523 [1]) upptar bl. a. följande varor och varupriser:

1 lisp. smör	3/4 mark	=	8,232	gr. f. s.
1 » fläsk	1/2 »	=	5,484	» »
1 » lax	3/4 »	=	8,232	» »
1 tunna krampesill	3/4 »	=	8,232	» »
1 » strömming	6 »	=	65,808	» »
1 » torsk	5 »	=	54,84	» »
1 » (braxen o. annan) torr fisk	1/2 »	=	5,5	» »
1 gill oxe	5 »	=	54,84	» »
1 gill ko	2 »	=	21,936	» »
1 gammalt får	6 skillingar	=	3,085	» »
1 aln vadmal	1/4 mark	=	2,742	» »
1 lisp. salt	3/4 »	=	8,232	» »
1 » humle	1 »	=	10,968	» »
1 gödd gås	2 skillingar	=	1,028	» »
1 ogödd »	4 hvitar	=	0,684	» »
1 gillt höns	2 »	=	0,342	» »
1 par tvesulade skor	1/4 mark	=	2,742	» »

Taxans relativa pålitlighet såsom vittnesbörd om gällande normala priser år 1523 bestyrkes dels af samtida uppgifter ur andra källor [2]), dels af jämförligheten med de nedan på helt annat sätt härledda priserna för åren 1533—1534. Saltpriset synes dock ha varit ovanligt högt, liksom det under närmaste år ytterligare stigit [3]). Förteckningen öfver dessa varor och varupriser kan lämpligen kompletteras ur värderingen på 1526 års gärd i Uppland, Södermanland, Östergötland och Nerike [4]), som ha markegångstaxans af år 1523 priser för smör och kohudar, med priserna på råg och korn:

1 tunna råg	1 1/2 mark	=	16,464	gr. f. s.
1 » korn	1 3/8 »	=	15,094	» »

I juni 1533 försålde konungen spannmål lästetals till köpmän efter priser, som motsvarade 11/12 mark för 1 tunna råg och 5/8 mark för 1 tunna korn [5]).

I räkenskaperna för Uppsala gård 1537 räknas spann råg och spann korn till 6 öre [6]) d. v. s. 1 tunna råg eller korn 1 1/2 mark = 13,164 gr. f. s.

---

[1]) HALLENBERG a. a. 55 ff.
[2]) HALLENBERG a. a.
[3]) *Därs.* 108.
[4]) *Därs.* 102.
[5]) *Gustaf I:s reg.* 14: 229 (1533).
[6]) HALLENBERG a. a. 204 f.

Ännu 1542 kunde G. I. skrifva: »Vtti wår Regementz tijdh hafwer jw (: Gudh thess lof:) waritt gode Åhrswexter, både på ett och annet» [1].

Privilegierna för Salberget af år 1530 innehålla en bestämmelse om att köpmän, som torgförde varor (de båda torgdagarna onsdag och lördag), skulle erlägga en afgift af »sex penningar aff hwart mark wärde» [2].

De i kammararkivet bevarade handlingarna från Sala grufva 1533—1537 innehålla äfven räkenskaper för uppbörden af denna accis under åren 1533 o. följ. [3].

Köpmän namngifvas från Stockholm (de flesta och de med största och rikhaltigaste lager), Västerås, Uppsala, Enköping, Gäfle m. fl. orter. Accisbeloppen förutsätta i september följ. varupriser:

1 lisp. smör	1	m.	=	8,776	gr. f. s.	
1 » fläsk	3/4	»	=	6,597	»	»
1 » torrt kött	1/2	»	=	4,388	»	»
1 » lax	1	»	=	8,776	»	»
1 tunna lax	16	»	=	140,416	»	»
1 » sill	10 2/3	»	=	93,61	»	»
1 » strömming	6	»	=	52,656	»	»

[1]) *G. I:s reg.* 14: 398 (1542).

[2]) *G. I:s reg.* 7: 139 (1530). — Enligt instruktionen af år 1531 (*Därs.* 391) skulle fogden »tänka på att lägga någon skatt på de månglerskor där äro, de där uppköpa allt som kommer falt och åter mångla ut det åt bergsdrängarna till den dyraste penningen.»

[3]) Then första werdeerning Om qi mo genj (*dvs. Quasi modo geniti, söndagen den 20 april*) — under denna rubrik anföras bl. a. följ. varor, varuvärden och accisbelopp:

Spetzerj for V mch —— iiij öre vj d
spitzerj for X mch —— viij öre.

Annan verdeerningh szom skedde Loghrdaghen nesth ephter d(*ominica*) Penthecostæ (*som var den 1 juni, alltså lördagen den 7 juni*) — under denna rubrik anföras bl. a. följ. varor, varuvärden och accisbelopp:

j t:a strömingh .... siiss	ij öre op:t
j t:a sildh	x (= 9 1/2) öre
j t:a salth	iij ör' ix d
j skpd torth Kiött	iiij ör' vj d
iij lispd flesk	ij öre
1 t:a smör	xij ör'
fine kar for ij mch	ij öre.

Den tredje värderingen är daterad den 12 juni, den fjärde den 20 juli, den femte den 8 sept., den sjätte den 25 nov., den sjunde den 21 dec., den tionde den 26 febr. 1534 o. s. v.

1 tunna torsk	.... 6 m. =	52,656 gr. f. s.	
1 lisp. salt	.... 2 1/4 ö. =	2,47 » »	
1 tunna salt	.... 4 1/2 m. =	39,5 » »	
1 aln vadmal	.... 1 ö. =	1,097 » »	

Vid värderingen i november voro priserna på smör, fläsk, strömming, torsk, salt och vadmal oförändrade, medan sillen var 25 % billigare och laxen 12 1/2 % billigare. Därjämte torgfördes krampesill till följ. pris:

tunna krampesill .... 1 mark = 8,776 gr. f. s.

Den 21 dec. voro priserna på strömming och salt fortfarande oförändrade, priserna på sill och krampesill desamma som i nov., torsken ej noterad, men laxen var 8 1/3 %, fläsket och smöret nära 12 % billigare. Vadmalen noterades till dubbla priset, sannolikt beroende på skillnad i kvalitet.

I februari 1534 voro priserna på strömming, torsk, salt och vadmal desamma som i sept. och nov. 1533. Öfriga varor kostade då:

1 lisp. smör	.....................2/3 mark =	5,85 gr. f. s.	
1 » lax	.....................3/4 » =	6,597 » »	
1 tunna sill	.... 8 » =	70,208 » »	

Fläsk och krampesill äro ej noterade.

I juni 1533 kostade smöret pr lispund 1 mark, i juni 1534 endast 2/3 mark, hvilket sistnämnda pris gällde för fläsk i juni bägge dessa år. Laxen hade i juni 1534 samma pris som i nov. 1533; detsamma var förhållandet med sill, strömming och torsk. Däremot var saltet i juni 1534 c. 12 % billigare än i nov. 1533.

De ur accisräkenskaperna härledda prisuppgifterna från Salberget för åren 1533—1534 äro af intresse, dels emedan dessa uppenbarligen faktiska marknadspriser i stort sedt verifiera priserna i markegångstaxan 1523, dels emedan de visa, att priserna vid olika årstider för de flesta af dessa köpmansvaror växlade tämligen obetydligt, dels emedan de bestyrka, att Stockholm—Västerås med kringliggande landskap utgjorde ett marknadsområde med tämligen enhetliga priser för köpmannavaror.

Försämringen af myntet i slutet af 1520-talet, till hvilken G. I. föranleddes bl. a. af den lybeckska myntpolitiken med dess försök att med underhaltigt mynt draga otillbörlig vinst af handeln på Sverige [1]), framkallade visserligen en nominell prisstegring under de närmast följande åren, men de reella priserna bibehöllo sig ungefär vid det

---

[1]) HALLENBERG a. a. 113.

gamla silfvervärdet, eller sjönko i vissa fall något [1]). Däremot började under 1540-talets första år en prisstegring, som, till en början föranledd af inhemska orsaker, särskildt den kostsamma Dackefejden, som förmådde konungen att utsläppa de underhaltiga klippingarna, och dåliga år, öfvergick till en allmän prisrevolution under 1550—60-talen, hvars förnämsta orsak var internationell: den ökade tillströmningen af ädel metall efter Amerikas upptäckt.

Prisstegringen under 1540-talets första år försökte konungen afhjälpa på administrativ väg. Hans åsikter om medlen utvecklas utförligt i Mandatet om den dyra tiden af år 1546 [2]). De viktigaste åtgärderna blefvo exportförbud för lifsmedelsvaror och en på möte i Arboga ursprungligen beslutad och sedan genom flera förordningar fastställd markegång, enligt hvilken priserna nedsattes med 1/3.

Värderingar grundade på denna reduktion finnas bevarade i Kammararkivet (Sandb. saml. M 2: 1255 ff.).

En sådan upptar följande varor med reducerade priser [3]), efter hvilka de faktiska priserna å följande tablå beräknats:

1 gill oxe	15 mark	=	90,27	gr.	f. s.;
1 käflingsoxe	12 ›	=	72,22	›	›
1 gill ko	7 1/2 ›	=	45,13	›	›
1 lisp. fläsk	1 1/8 ›	=	6,77	›	›
1 › smör	1 7/8 › [4])	=	11,28	›	›
1 gammalt får	3/4 ›	=	4,512	›	›
1 lamm	3/8 ›	=	2,256	›	›
1 gödd gås	4 1/2 öre	=	3,384	›	›
1 ogödd gås	3/8 mark	=	2,256	›	›
1 höns	1 1/8 öre	=	0,846	›	›

En annan värdering upptar såväl faktiska som reducerade priser för följande varor [5]), på hvilka de faktiska priserna angifvas i nedanstående tablå:

---

[1]) HALLENBERG a. a. 114 samt ofvan anförda räkenskaper för Salberget.

[2]) *G. I:s reg.* 18: 30 ff. (1546).

[3]) ›Ett par gode och gilde oxer schole gelde . . Vthi Upland, Södermaneland, Närke och på alle bergzlagerne . . 20 mark ört.› osv.

[4]) År 1544 värderades 1 lisp. smör vid Salberget till 15 öre eller 1 7/8 mark (Kam.-ark., Sala grufva 1544, I).

[5]) ›Ett Register på alle honde Fisk, saltan och törran, hwad han her till gullit haffuer och hwad han her epter gelle skall nær then tridie penning affslagin ær. En T:na lax haffuer gullit her til 18 mark, schall her epter gella 12 mark lisp. för — 6 öre› o. s. v.

1 tunna strömming (hög, svensk)	8 mark [1])	=	48,144	gr. f. s.
1 » krampesill	9 öre [2])	=	6,768	» »
1 lisp. lax	9 »	=	6,768	» »
1 » torsk	3 »	=	2,256	» »
1 » torrt oxkött	3/4 mark	=	4,512	» »

En tredje värdering från samma tid upptar faktiska och reducerade priser för bl. a. följande varor [3]), för hvilka de faktiska priserna införas i tablån:

1 oxe	15	mark	=	90,27	gr. f. s.
1 ko	8	»	=	48,144	» »
1 lisp. smör	2	»	=	12,038	» »
1 » fläsk	1 1/4	»	=	7,52	» »
1 gammalt får	1	»	=	6,019	» »
1 lamm	1/2	»	=	3,009	» »
1 gödd gås	1/2	»	=	3,009	» »
1 ogödd gås	3	öre	=	2,256	» »
1 höns	1/2	»	=	0,376	» »
1 aln vadmal	2	»	=	1,504	» »
1 » svenskt lärft	1 3/4	»	=	1,316	» »
1 » småländskt lärft	1 1/2	»	=	1,128	» »
1 » blaggarn	1/2	»	=	0,376	» »

Spannmålspriset, som höjdes och sänktes efter årsväxtens större eller mindre godhet, synes i allmänhet ha stegrats fullt ut i proportion till här angifna varor. Åren 1545 och 1546 gällde spannmålen (råg eller korn) vid Salberget 10 öre spannen [4]), d. v. s. 2 1/2 mark för tunnan = 15,045 gr. f. s. För Stockholms stad och län bestämdes spannmålspriserna år 1546 i enlighet med Gustaf I:s mandat till 1 markörtugar för en spann korn, kornmjöl eller malt, 9 öre för en spann råg eller rågmjöl och 10 öre för en spann hvetemjöl [5]).

Räkenskaperna för Torshälla kopparsmedja för åren 1541—1552 [6]) innehålla en ej närmare daterad men sannolikt för sista räkenskapsåret uppgjord tablå öfver omkostnaderna, upptagande följande varor och varupriser:

1 tunna spannmål (råg eller malt)	3	mark	=	18,054	gr. f. s.
1 lisp. smör	2 1/4	»	=	13,54	» »
1 » fläsk	1 1/4	»	=	7,52	» »
1 » kött	1 1/4	»	=	7,52	» »
1 » lax	1 1/4	»	=	7,52	» »

[1]) År 1544 gällde 1 tunna strömming vid Salberget 7 mark (Kam.-ark., Sala grufva 1544, 1).

[2]) En tunna krampesill gällde vid Salberget år 1545 ej mindre än 14 öre, men kostade 1546 blott 5 öre.

[3]) »Ett par oxer haffuer gullit — 30 mark
skall gälla — 20 »
stycket för — 10 » o. s. v.

[4]) Kam.-ark., Sala grufva 1545, 1546.

[5]) *G. I:s reg.* 18: 54 (1546).

[6]) Kam.-ark., St. Kopparberget och kronans koppar 1541—1578.

1 tunna lax	20	mark	=	120,864	gr. f. s.
1 tunna strömming	8	»	=	48,148	» »
1 » torsk	6	»	=	36,10	» »
1 lisp. torr fisk	1	»	=	6,018	» »
1 » salt	2	öre	=	1,504	» »
1 oxe	15	»	=	90,27	» »
1 aln engelskt	3	»	=	18,054	» »
1 » vadmal	2	öre	=	1,504	» »
1 par skor	6	»	=	4,512	» »

Vid V. Silfberget i Dalarna [1]) gällde spannmålen år 1553 endast 11 öre spannen, d. v. s. 2 3/4 mark pr tunna råg eller korn. År 1555 hade dessa priser stegrats till 3 mark. Samtidigt gällde 1 lisp. smör 2 3/8 mark. År 1556 nämnes blott priset på 1 tunna strömming, som å två ställen angifves till 5 1/2 mark. År 1557 antecknas, att rågen stod i 3 mark pr spann, d. v. s. 6 mark för tunnan.

Till Betsbergs bruk i Dalarna inköptes år 1559 nio par oxar till 30 mark paret [2]).

För utspisningen vid Dannemora och Wattholma hyttebruk gällde år 1557 följande priser bl. a.:

1 lisp. smör	2 1/2	mark
2 » fläsk	1 1/2	»
1 » kött	1 1/4	»
1 tunna strömming	1	»
1 lisp. salt	2	öre
1 » torr fisk	1 1/4	mark
1 aln engelsk (kläde)	4	»

Fogden fick samma år ersätta 1 ko (som störtat) med... 10 mark och brist i uppbörden för spannmål efter 1 spann råg = 3 mark [3]).

Ridderskapets och adelns bevillning till rusttjänstordningen af år 1562 [4]) innehåller, »at efter thet Pertzelerne icke äre åhrligen vdhi lika prijs och under tiden upstiga igen, hwarföre skall werderingen och therefter förslås på alle Pertzeler, och såsom icke efter thet högste, så ock icke heller på thet ringeste, uthan efter thet wärde uthi den närmaste Köpstadh, uthi hwar landzände emellan Inländske är gångbarligit». I enlighet med denna princip fastställdes följande *värdering för år 1562* [5]).

1 tunna spannmål	2 ½	mark
1 lisp. smör	2 ½	»
1 oxe	12	».

[1]) Kam.-ark., Silfver i Dalarna (V. Silfberg) 1552—1553, 1554—1557.

[2]) *Därs.* Silfver och jern i Dalarna 1558—1559.

[3]) N. G. Sefström i *Jernk. annal.* 1845, s. 91 ff.

[4]) Stiernman *Riksd.* 251 ff. (1562).

[5]) »Penninger äre uthi theres wärde, ett Lod Sölff 2 Mark». *Därs.* 254. Denna bestämmelse åsyftar sålunda det under perioden 1540—1561 gångbara myntet, då dubbelmarken höll 0,914 lod fint silfver. Forssell a. a. 66.

1 ko	6	mark
1 får	1	»
1 lamm	1/2	»
1 gås	3	»
1 höns	1/2	öre
1 lisp. fläsk	1 1/4	mark
1 » kött	1 1/4	»
1 tunna strömming	6	»
1 lisp. torr fisk	1	»

De i denna värdering upptagna priserna äro tydligen delvis lindrigare satta, än priserna å de här förut och efteråt upptagna värderingar, som uppenbarligen legat till grund för allmogens gärder.

Stegringen af varupriserna fortgick efter år 1563, nominellt i allt raskare tempo ju tätare och starkare myntförsämringarna blefvo, reellt i öfverensstämmelse med myntets fortgående värdefall.

År 1565 värderades spannmålen (råg, mjöl, korn, malt) vid Salberget till 2 mark spannen [1]), d. v. s. 4 mark tunnan.

Den nominella stegringen sökte Johan III motverka genom förbud mot det svenska myntets vanvördande. En dylik förordning utfärdades den 29 september 1572. Enligt densamma skulle det kurserande svenska myntet »aldeles effter thenne dagh bliffue vdi vpbörd och uthgifft achtedh och rächnedt emot thet fremmende Mynt, såsom her effterföllier, Nemligen at huar Tydzsk daler, schal her effter, icke mere eller högre gelle, än Fiorthenn march ortiger, af thet Mynt som nu är» [2]).

Värderingen af år 1573 [3]), som tydligtvis måste vara baserad på den sålunda fastställda myntberäkningen, upptager bl. a. följande varor och varupriser:

1 tunna spannmål	20	mark	=	35	gr.	f. s.;
1 lisp. smör	10	»	=	17,55	»	»
1 » fläsk	6	»	=	10,53	»	»
1 » kött	6	»	=	10,53	»	»
1 » lax	7 1/2	»	=	13,16	»	»
1 » torr fisk	4	»	=	7,02	»	»
1 oxe	100	»	=	175,5	»	»
1 ko	60	»	=	105,3	»	»
1 får	8	»	=	14,04	»	»
1 gås	2	»	=	3,51	»	»
1 höns	4	öre	=	0,877	»	»
1 aln vadmal	1	mark	=	1,755	»	»
1 lisp. salt	2 1/2	»	=	4,387	»	»
1 tunna öl	20	»	=	35	»	»

1) Kam.-ark., Sala grufva 1563—1568.
2) STIERNMAN *Com.* 1: 225 f. (1572).
3) Kammararkivet, Sandb. saml. M. 2.

Priserna å de viktigaste lifsmedel, som ingingo i arbetarnas budget, visa sålunda från och med 1540-talets midt en stark och under de följande tre årtiondena fortgående stegring, som framgår af följande tabell:

	c. 1523	c. 1534	c. 1546	c. 1552	c. 1573
1 tunna råg	16,5 gr.		15 gr.	18 gr.	35 gr.
1 » korn	15,1 »		15 »	18 »	35 »
1 lisp. smör	8,2 »	8,8 gr.		13,5 »	17,55 »
1 » fläsk..................	5,5 »	6,6 »		7,5 »	10,53 »
1 » torrt kött		4,4 »		7,5 »	10,53 »
1 tunna salt lax...........	131,6 »	140,4 »		120,4 »	210,56 »
1 » krampesill	8,2 »	8,8 »		(7 »)	(16?) »
1 » salt strömming	65,8 »	52,7 »		48,1 »	
1 lisp. torr fisk	5,5 »			6 »	7,02 »
1 tunna salt	131,7 »	39,5 »		24 »	71,2 »
1 gill oxe....................	54,8 »			90,3 »	175,5 »
1 gill ko	21,9 »			(48,1 »)	105,3 »
1 gammalt får..............	3 »			(6 »)	14,04 »
1 aln vadmal	2,7 »	1 »	0,75 gr.	1,5 »	1,755 »
1 par skor	2,7 »			4,5 »	

Om man af de antecknade varorna och varupriserna gör ett urval och en sammanställning efter den lista öfver kosten till en yrkesman, som i det föregående uppgjorts på grundvalen af lönebestämmelserna i Kopparbergsprivilegierna 1347, finner man, att en dylik kost för yrkesman vid skillda tidpunkter under perioden 1523—1573 hade följande olika värden:

Omkring år 1523:

26 tunnor korn	392,184	gr.	f. s.
2 lisp. smör	16,464	»	»
2 » fläsk	10,968	»	»
5 » salt	41,16	»	»
1 ko	21,936	»	»
1 tunna (krampe-)sill	8,232	»	»
Summa	490,944	gr.	f. s. [1]).

Denna kost för yrkesman hade sålunda ett samtida värde af 44,76 mark, motsvarande ett nutida värde af 78,55 kronor, och då varorna i samma kost beräknats ha ett nutidsvärde af 398,16 à 453,04 kronor, kan penningens köpkraft omkring år 1523 beräknas ha varit 5 à 5,8 ggr större än i slutet af 1800-talet [2]).

Vid slutet af 1540-talet:

26 tunnor korn	469,404	gr.	f. s.
2 lisp. smör	27,08	»	»
2 » fläsk	15,04	»	»
5 » salt	7,52	»	»
1 ko	45,13	»	»
1 tunna (krampe-)sill	7,52	»	»
Summa	571,694	gr.	f. s.

Denna kost hade sålunda ett samtida värde af på det närmaste 95 mark, motsvarande ett nutida värde af 91,47 kr., hvarefter penningens köpkraft vid slutet af 1540-talet kan beräknas ha varit 4,8 à 5 ggr större än i slutet af 1800-talet.

Vid slutet af 1550-talet:

26 tunnor korn	546 à 624	gr.	f. s.
2 lisp. smör	30	»	»
2 » fläsk	16	»	»
5 » salt	7,5	»	»
1 ko	48	»	»
1 tunna (krampe-)sill	7,5	»	»
Summa	652 à 731	gr.	f. s.

Denna kost hade sålunda ett samtida värde af 108,3 à 121,4 mark, motsvarande ett nutida värde af 104,32 à 117 kr., hvarefter penningens köpkraft vid slutet af 1550-talet kan beräknas ha varit 3,4 à 4,3 ggr större än i slutet af 1800-talet.

---

[1]) Samma kostpersedlar voro på 1360-talet värda 646,934 gr.

[2]) Kostens silfvervärde på 1360-talet förhåller sig till dess silfvervärde omkring år 1523 som 3,8: 5.

I början af 1570-talet:

26 tunnor korn	910	gr. f. s.;	
2 lisp. smör	35,1	»	»
2 » fläsk	21,06	»	»
5 » salt	21,935	»	»
1 ko	105,8	»	»
1 tunna (krampe-)sill [1]	(15,997	»	»)
Summa	1109,892	gr. f. s.	

Denna kost motsvarade sålunda i början af 1570-talet ett nutida värde af 177,50 kr., hvarefter penningens köpkraft i början af 1570-talet kan beräknas ha varit 2,2 à 2,5 ggr större än i vår tid.

Den kost, som utspisades till 12 personer vid Torshälla kopparsmedja 1552(?) [2]) utgjorde i medeltal på person:

8 tunnor mjöl och malt [3])	24	mark
1 lisp. humle	1 1/2	»
5 » smör	11 1/4	»
1 » salt	1/4	»
11 » kött och fläsk	13 3/4	»
6 » korf och kaldun	3	»
1 tunna salt fisk	8	»
3 lisp. torr fisk	3	»
Summa	64 3/4	mark

Därjämte erhöll hvar person i medeltal:

7 alnar vadmal (à 2 öre)	1 3/4	mark
10 » lärft » 2 »	2 1/2	»
4 par skor » 6 »	3	»
Summa	7 1/4	mark

I penningar utbekom hvar person i medeltal 9 1/6 mark. En arbetare drog sålunda en årlig kostnad af 81 1/6 mark eller 488,6 gr. f. s., motsvarande 78,15 kronor i vårt mynt. Af denna kostnad belöpte sig på

kosten	79,7 %,
klädespersedlar	8,9 %,
lön i reda pengar	11,4 %.

[1]) En tunna krampesill 1576 o. följ. årtionden i allmänhet 2 1/2 mark enl. värderingar i Kam.-ark., Sandb. saml. M 2.

[2]) Se not 5 sid. 56 ofvan.

[3]) Vid V. Silfberg beräknades år 1553 8 1/4 tunnor spannmål om året på hvar person (Kam.-ark., Silfver i Dalarna 1552—1553). År 1557, då spannmålen var särskildt dyr, utspisades däremot på samma ställe blott c. 7 tunnor pr person. (*Därs.* 1554—1557).

Kosten och beklädnadsmedlen utgingo vid Torshälla till med årslega anställda ogifta manliga arbetare (8 smeddrängar, 2 kolare och 2 kolaredrängar), bespisade vid gemensamt bord, som hölls af arbetsgifvaren, medan däremot 1347 års stater äro afsedda för arbetarefamiljer [1].

Om man beräknar de i arbetarebudgeten vid Torshälla 1552 ingående kost- och beklädnadsmedlen i nutida kvantiteter, kvaliteter och priser, erhållas följande motsvariga nutidsposter:

4	à 4,72 deciton råg	à 11,78	47,12 à 55,60 kr.
3,6	» 4,2 » korn	» 11,66	41,98 » 48,97 »
8,5	» korn (humle)	à 0,12 kr.	1,02 »
42,5	kg. smör	» 1,90 »	80,75 »
8,5	» salt	» 0,04 »	0,34 »
46,75	» (torrt) kött	» 0,97 »	45,35 »
46,75	» fläsk	» 1,06 »	49,56 »
51	» kalfkött	» 0,53 »	27,03 »
102	» salt fisk (sill)	» 0,37 »	37,74 »
25,5	» torr fisk	» 0,75 »	19,12 »
7	alnar doffel	» 2,67 »	18,69 »
10	» domestik	» 0,25 »	2,5 »
4	par skor	» 6 à 7 »	24 à 28 »
		Summa	395,20 à 414,67 kr.

Beräkningarna är utförda på de i det föregående (s. 33 ff. och 36 f.) angifna grunder; för torrt kött och torr fisk äro de nutida priserna hämtade från de markegångspriser för 1907, som I. Flodström publicerat i *Ekonomisk tidskrift* 1908, s. 96—97; humlen har ersatts med korn till den kvantitet, som priserna 1552 motsvara; som motsvarighet till korf och slarfsylta har tagits medelpriset för billigaste kött (späd kalf).

Kost- och klädespersedlarna voro år 1552 värda 72 mark eller 433,3 gr. f. s., motsvarande c. 70 kronor i vårt mynt, hvadan penningens köpkraft enligt dessa beräkningar

---

[1]) »Man bedrager sig dock mycket om man alltid antoge . . äldre uppgifter, rörande utspisningar, per person efter orden, ty påtagligen menas därmed per husfader hvilken har hustru och barn att lifnära». N. G. Sefström i *Jernk. annal.* 1845, s. 94 (där anmärkningen likvisst närmast tillägges en stat för tyska ryttare i borgläger, för hvilka den torde vara mindre tillämplig; bruksarbetarnas rundliga utspisning har möjligen också varit att tillskrifva mindre familjelifvets anspråk än traditionen från det föregående årtiondet, då Gustaf I hade anledning att klaga öfver de rumlande »bierhalsarna» vid Dannemora).

omkring år 1552 bör ha varit 5,6 à 5,9 ggr större än i vår tid.

Den vid Torshälla 1552 tillämpade arbetarebudgeten hade följande värde:

Omkring år 1523:

8 tunnor mjöl och malt	11 1/2	mark
1 lisp. humle	1	»
5 » smör	3 3/4	»
1 » salt	3/4	»
11 » kött och fläsk	5 1/2	»
6 » korf och kaldun	1 1/5 (?)	»
1 tunna salt fisk	6	»
4 lisp. torr fisk	1 1/2	»
7 alnar vadmal	1 3/4	»
10 » lärft	5/8	»
4 par skor	1	»
Summa	34,5	mark.

År 1523 utgjorde 34,5 mark 378,4 gr. f. s., motsvarande c. 60 kronor i vårt mynt, hvadan penningens köpkraft, beräknad på grundvalen af arbetarebudgeten vid Torshälla, bör omkring år 1523 ha varit 6,5 à 6,6 gånger större än i vår tid.

Den rikhaltigare arbetarebudgeten vid Torshälla ger något högre relationstal för penningens köpkraft än den mindre sammansatta Kopparbergsbudgeten. Skillnaden mellan de ur den sistnämnda härledda högsta relationstalen och de ur den förstnämnda härledda högsta relationstalen, som antagits giltigare än de lägsta, är dock påfallande obetydlig: 0,8.

Man torde komma sanningen nära, om man antager, att penningens köpkraft i Sverige på 1520-talet varit omkring 6 gånger större än i vår tid, att den på 1540-talet börjat att sjunka något och vid slutet af 1550-talet varit endast 4 à 5 gånger större, samt att den under de därpå följande tjugo åren hastigt sjönk till att blott vara 2,5 à 3 gånger större än nu.

E. HILDEBRANDS i *Sv:s hist.* 3: 298 (1903) lämnade uppgift, att penningens köpkraft under de sista årtiondena af G. I:s regering varit 5 à 6 ggr så stor som nu för tiden, torde gälla i fråga om 1540-talet och början af 1550-talet. Prisuppgifterna och beräkningarna i det föregående torde ha gifvit vid handen, att redan på 1550-talet den starka för-

ändring i varupriserna och penningens köpkraft inträdt inom vårt land, hvilken under de följande årtiondena antog karaktären af en verklig prisrevolution.

FALBE HANSEN *Forandringer i priserne* 72, 124—125 (1869), som anser att penningens köpkraft under perioden 1508—48 varit 4 ggr så stor som 1850 i Danmark, antager för detta land på 1550-talet en så stark stegring i varupriserna, att penningens köpkraft under decenniet 1550—59 blott utgjort 59,6 % och under decenniet 1560—69 blott 61,7 % af dess köpkraft under perioden 1508—48. Medan denne förf. räknar den starka prisstegringens begynnelse från år 1550, medger han dock, att redan 1544—48 sädespriserna voro ovanligt höga, enligt hans antagande beroende på dessa års dåliga skördar.

D'AVENEL a. a. 27 antar för Frankrike, att penningens köpkraft 1501—25 varit 5 ggr, 1526—50 endast 4 ggr och 1550—75 endast 3 ggr större än i vår tid.

WIEBE (a. a. 160), hvars antaganden för Tyskland i allmänhet närma sig D'Avenels beräkningar (jfr. sid. 39 ofvan), har påvisat, att prisrevolutionen flerstädes i Tyskland begynt tidigare (än i Danmark och Sverige), antagligen redan på 1520-talet, och i allmänhet först gjort sig bemärkt i fråga om landtbrukets produkter.

ROGERS a. a. 4: 725 konstaterar för England en prisstegring mellan 1540 och 1582 af omkring 100 % för de flesta viktiga varor och förlägger (a. a. 4: 734) den starkaste stegringen till åren 1545—49.

c.

Förändringar i arbetslöner c. 1523—c. 1575.

Markegångstaxan af år 1523 [1]) bestämmer årslönen för legodräng som kan slöjda och laga till 5 mark, för legopiga till 2 (örtug)mark, d. v. s. 54,8 resp. 21,9 gram fint silfver, eller 8,77 resp. 3,50 kr. i vårt mynt. Mandatet

---

[1]) *G. I:s reg.* 1: 151 ff. (1523).

af år 1540 [1]) fastställer likaledes årslönen för dräng som kan slöjda och laga till 5 mark, för annan dräng till 4 mark örtugar. Bibehållandet år 1540 af lönerna från 1520-talets början för legofolk betyder en löneförsämring i samma proportion som markmyntet under denna tid försämrades, d. v. s. med öfver 40 %. För år 1551 erhöll vid V. Silfberget en legodräng 6 mark, en 5 mark [2]). Vid Österby gård (till Dannemoraverken) betaltes emellertid vid midten af 1540-talet [3]) legodrängar med om året 10 à 11 mark, en skjorta [4]), ett par skor och ett par handskar, samt i städsel 1/2 à 1 öre, legopiga med 5 mark, fritt linne och skor samt 1/2 öre i städsel. Sannolikt är det stegring af de faktiska tjänstefolkslönerna på 1540-talet till dylik höjd, som föranledt bestämmelsen i mandatet 1546: »af tjänste- och arbetsfolks årslön skall tredje penningen, efter hvars och ens landsändas lägenhet, afkortas, och den som ej vill nöja sig därmed, skall öfverlämnas åt fogden och sättas i häkte» [5]). Då vidare upplysningar om legofolks lön ejanträffats i för denna undersökning genomgångna källor från ifrågavarande period, torde det vara lämpligt att här anföra resultatet af forskningar, för hvilka tjänstefolkets löner varit af mera direkt intresse: »Aflöningen till gårdarnes eget arbetsfolk eller drängar, som hade sin spisning vid det s. k. embetsmans- eller legofolks-bordet, utgick . . dels i natura-persedlar: 12—16 alnar vadmal och lärft, 4—3 par »endubble» skor, och stundom några fårskinn och några alnar groft kläde, hvilket allt efter tidens värdering motsvarade omkr. 4—8 kr., dels ock i penningar med 6—8 kr. om året, en penninglön, som från midten af 1560-talet begynner höjas till 8 à12 kr. [6])». »Ther en Legodreng hafuer tient året vmkring för 5

---

1) *Därs.* 13: 2 (1540).
2) Kam.-ark., Silfver i Dalarna (V. Silfberg) 1552—1553.
3) *Jernk. annal.* 1845, s. 46 f.
4) En skjorta värderades samtidigt till 3 öre, ett par skor till 2 öre (Därs.), ett dussin handskar till 1 1/2 mark (Därs. 43) eller 1 öre paret. Legofolkslönen 1545 vid en bruksgård kan sålunda räknas till

en legodräng	10 à 12	mark	= 60,18 à 72,22	gr. f. s.
» legopiga	5 á 6	»	= 30,09 à 36,11	» »

5) *G. I:s reg.* 18: 56 (1546).
6) H. Forssell i *VittAH* 29: 118 (1880).

eller 6 marck och låtit sig thermed wel benöja, hafua the nu i några år begärt och tagit 50, 60, 70, en par 100 marck om året af therės Husbönder, förvtan skor, Lerefft och skorne Kläder, och haffue ändå icke låtit sig ther med nöja, vtan man haffuer theröfuer most inrymma them några spanneland, till at så sig till profijt och fördeel», klagas det i ett mandat af år 1576 [1]). År 1573 räknades emellertid 24 och år 1574 ej mindre än 32 eller 36, ja ända till 40 mark af det kurserande underhaltiga myntet på riksdalern [2]). Den öfverklagade lönestegringen torde därför ha varit af hufvudsakligen nominell art. Man öfverskattar dock ej legodrängslönen c. 1570, om man beräknar den till 50, 60, 70 à 100 gr. f. s., med en beräkning af ett markmynt af omkring 1 gr. Vid dessa löner har sannolikt legohjonet gjort anspråk på förmåner i klädespersedlar m. m., större än dem som varit brukliga några årtionden tidigare.

Markegångstaxan af år 1523 fastställer daglönen för vanlig dagkarl till 1 skilling, motsvarande $^3/_8$ öre i den samtida svenska markörtugsräkningen, hvilket utgjorde 0,5 gr. f. s., eller i vår tids mynt 8 öre. För en bokare, som förrättade järnmalmens sönderslagning vid Vånga berg i Östergötland, bestämdes lönen år 1548 till $^1/_2$ mark örtugar pr vecka eller $^2/_3$ öre pr dag, motsv. 0,506 gr. f. s. eller 8 öre i vårt mynt [3]); denna lön utgjorde reglering i penningar af tidigare i järn utgående motsvarig lön till samme grofarbetare. Den lägsta daglönen utgick ännu på 1550-talet till (vissa) tröskare och täckare med 18 penningar [4]) eller $^3/_4$ öre om dagen, motsvarande 0,56 gr. f. s. eller i vårt mynt 9 öre. Denna daglön synes dock alltid ha varit mindre vanlig än den högre dagsverkarelön, som nämnes redan i markegångstaxan 1523, och den torde ha utgått endast till dagsverkare af lägsta klass (mindre arbetsföra, gubbar o. d.). År 1556 betaltes vid V. Silfberget täckarelön till 3 personer med $^3/_4$ öre om dagen, medan 6 täckare erhöllo 1 öre om dagen [4]), motsvarande 0,75 gr. f. s. eller i vårt mynt öfver 12 öre.

---

1) Stiernman *Com.* 1: 258 (1576).
2) Stiernstedt *Blick* 7 (1859).
3) *G. I:s reg.* 19: 102 (1548); jfr s. 73 nedan.
4) Kam.-ark., Silfver i Dalarna (V. Silfberg) 1549—1550, 1551, 1554—1557.

Markegångstaxan af år 1523 fastställer daglönen för timmerman — liksom för dagkarl med lie — till 4 hvitar, motsvarande 1/2 öre i den samtida svenska markörtugsräkningen, hvilket utgjorde 0,685 gr. f. s. eller nära 11 öre i vårt mynt. År 1544 erhöll en timmerman i Noraskog[1]) 1 öre om dagen. Samma daglön utbetaltes till dylika handtverkare vid V. Silfberget i flera fall åren 1550 och 1551[2]) och vid Österby bruk åren 1551 och 1557 (till »dem som upptäljde timret och bjälkarna» till byggnader)[3]). Vid Wattholma hytta betaltes år 1553 två karlar »för de hafva arbetat till hyttans behof» i 38 1/2 dagar med 1 öre om dagen[4]). Körkarlarna i Sala grufva erhöllo på 1540-talet 1 öre om dagen (eller om natten för vattenkörning)[5]). År 1557 fingo på samma plats timmermän, som »uphuggit haffua 1 fähus»: en 1 1/2 öre, femton 1 öre och en 3/4 öre om dagen[6]). År 1541 erhöllo fem timmermän vid Salberget 1 1/2 öre om dagen[7]), motsvarande 1,1 gr. f. s. eller i vårt mynt öfver 18 öre. Samma daglön erhöllo timmermännen vid V. Silfberget 1553, 1555 och 1557. Stundom nämnes 1 1/4 öre. Högre yrkesskicklighet har sannolikt betingat förekommande löner om 2, 2 1/2 och 3 öre om dagen. Värderingen för år 1562 åsätter dagsverke ett värde af 2 öre, motsvarande 1,5 gr. f. s.[8]).

»Ther en arbetskarl tilförenne lät sig nöja wed ett halfftannat och tu Runsticke, til thet högsta om dagen, måste man nu gifua honom 4 eller 5 Marck, fritt mat och öl», klagas det i det ofvan citerade mandatet af år 1576. Dagsverkspriserna ha naturligen hastigare följt myntförsämringarna med proportionell stegring. Och uttalandet 1576 torde därför böra bedömas efter ett sämre markmynt än det för de samtidigt öfverklagade legodrängslönernas beräk-

---

1) JOHANSSON *Om Noraskog* 2: 136 (1882).
2) Kam.-ark., Silfver i Dalarna (V. Silfberg) 1549—1550, 1551.
3) *Jernk. annal.* 1845, s. 54. — Andra som timrat ett »herberge och 7 stugor» betaltes med 1 1/4 öre.
4) *Därs.* s. 53.
5) *Därs.* Sala grufva 1540, 1541 o. följ. år.
6) *Därs.* 1554—1557.
7) *Därs.* Sala grufva 1541, III.
8) STIERNMAN *Riksd.* 254 (1562); jfr s. 58 ofvan.

nande till grund lagda[1]). Äfven med hänsyn därtill, måste dock uttalandet anses angifva dagsverkspriser om 3 à 3,5 gr. f. s.[2]).

Förändringarna i de egentliga grufarbetarnas löner under perioden c. 1523—c. 1575 låta hufvudsakligen bedöma sig af uppgifter för Salberget. Privilegierna för Salberget af år 1530[3]) stadga för grufdräng en daglön af 1 öre för malmbrytningen och 1 örtug för tillmakningen, d. v. s. för arbetsvecka om 6 dagar 8 öre eller 1 mark. En daglön år 1530 af 1 1/3 öre motsvarade 1,464 gr. f. s. eller i vårt mynt 23 1/2 öre. Åren 1540—1543 utgick grufdrängslönen vid Salberget enligt bevarade räkenskaper[4]) med 3 öre om dagen, liksom till de än talrikare gråbergskarlarne, till en »fatare» och till vattenösare (pr natt). Denna daglön motsvarade då 2,256 gr. f. s. eller i vårt mynt 36 öre. Den höjdes år 1544 till 4 öre eller med 1/3. År 1572 sysselsattes vid grufarbetet i Sala grufva 321 personer med 10 öre om dagen[5]). Denna daglön utgick äfven år 1573, men då endast till 282 personer[6]). En daglön af 10 öre motsvarade efter 1572 års myntreglering, som sannolikt legat till grund för det af regeringens ombud fastställda lönebelopppet, 2,2 gr. f. s. eller i vårt mynt 35 öre, men då det är sannolikt, att lönerna utbetalats i vida sämre mynt, ha de helt visst haft ännu ringare värde. I alla fall stodo de under de samtida dagsverkspriserna, och det måste därför ha varit folk med arbetsskyldighet eller under arbetstvång, som åtnöjt sig med dem.

Grufdrängar anställdes vid flera grufvor medelst årslega och erhöllo då kost vid bruksgården, vederbörliga förmåner i beklädnadspersedlar samt årslön i penningar. Den sistnämnda utgick vid V. Silfberget år 1549: till 8 grufdrängar med 16 mark hvardera, till en 10 mark; år 1550: till 6 grufdrängar 30 mark hvar, till 2 hvardera 20 mark, till 2 nya grufdrängar hvardera 15 mark, till 2 gruf-

---

[1]) Obs.! det olika uttryckssättet: legodrängslöner »nu i några år» och dagsverkspriser »nu».

[2]) Se s. 114 nedan.

[3]) *G. I:s reg.* 7: 138 (1530).

[4]) Kam.-ark., Sala grufva 1540, 1541, 1542, 1543, 1544.

[5]) *Därs.* 1572, II.

[6]) *Därs.* 1573, I.

drängar 10 mark hvar, en ny dräng 11 och en 5 mark [1]; vid Åtvidaberg år 1554: till 5 grufdrängar hvar 15 mark, till en 6 mark [2]. Den vanligaste årslönen i penningar till grufdrängar, 15 à 16 mark, synes stå i samma proportion till den normerade legodrängslönen, som grufdrängars daglön vid Sala på 1540-talet till daglönen för vanliga dagsverkare vid samma tid.

Förändringarna i arbetslönerna till de vid grufvornas hyttebruk anställda arbetarna framgå i hufvudsak af följande uppgifter. Privilegierna för Salberget af år 1530 tillerkänna smältare på bergsmanskost $^1/_2$ mark i veckan; beräknas lönen på bergsmans kost till hälften mot lön på egen kost, hvilket beräkningssätt tillämpas i ifrågavarande privilegier med hänsyn till kolare [3], skulle smältare på egen kost sålunda haft 1 mark i veckan eller efter sex arbetsdagar räknadt 1 $^1/_3$ öre om dagen, d. v. s. lika mycket som grufdrängarnas samtidiga daglön utgjorde, motsvarande 1,464 gr. f. s. eller i vårt mynt 23 $^1/_3$ öre. I instruktion för fogden på berget af aug. 1531 [4] medgaf konungen för skickliga och flitiga smältare en löneförbättring med 1 à 2 öre i veckan. Räkenskaperna för 1540—1543 tillerkänna smältarna 2 öre om dygnet i kostpengar och 1 öre för hvar lödig mark silfver i lön [5], hvilket med hänsyn taget till den vanliga relationen mellan kost och arbetslön torde betyda en normal daglön om 4 öre, motsvarande 3 gr. f. s. eller i vårt mynt 48 öre. Arbetslönen höjdes år 1544 till 1 $^1/_4$ öre på lödig mark och år 1551 till 1 $^1/_2$ öre. Efter sistnämnda beräkning erhöllo dock år 1563 smältarna för 8 dygns arbete endast 8 $^1/_2$ öre hvardera. Vid V. Silfberget erhöllo år 1549 [6] smältare och rostvändare $^1/_2$ mark i veckan. Af räkenskaperna för år 1550 framgår, att denna lön erhölls af smältare, som arbetade två vid hvarje ugn, medan den som ensam skötte en ugn erhöll dubbelt så mycket. År

---

[1]) Kam.-ark., Silfver i Dalarna (V. Silfberg) 1549—1550.

[2]) *Därs.*, St. Kopparberget och kronans koppar 1571—1578.

[3]) För 15 famnars mila 12 öre på egen och 6 öre på bergsmans kost, med jämkning efter öfverenskommelse för större och mindre milor. År 1544 gafs 2 $^1/_2$ à 3 mark på egen kost och hälften så mycket på bergets kost. *Därs.*, Sala grufva 1554, I.

[4]) *G. I:s reg.* 7: 389 (1531).

[5]) *Därs.* 1540, 1541, 1542, 1543.

[6]) *Därs.*, Silfver i Dalarna (V. Silfberg) 1549—1550.

1550 höjdes smältarelönen i båda fallen med 1/4 eller 25 %, medan rostvändarelönen bibehölls oförändrad [1]. Samma löner utgingo för dessa yrkesmän 1551 [2]. Rostarelönen utgick oförändrad äfven 1553 och 1555 [3].

Från kopparbergen saknas uppgifter för ifrågavarande period. Att de ekonomiska förhållandena vid Salberget från 1530- till in på 1550-talet varit gynnsammare för arbetarna än vid koppar- och silfverbergen, framgår af den starka dragning Salberget öfvade på kopparbergs- och järnbergsarbetarna. I sitt bref till kopparbergsmännen, järnbergsmännen och menige allmogen i Dalarna af den 29 juni 1530 [4]) säger Gustaf I bl. a.: »I fråga om den tungan I liden af Salberget, såsom I skrifven, både med hänsyn till dyrt köp (på varor) och (brist på) arbetsfolk, . . vilja Vi skicka så till med en god ordinantia (för Salberget), att där icke mera folk blifva skall, än som behof göras kan Riksens berg till uppehälle och brukning». Den utlofvade ordinantian utfärdades redan den 2 nästföljande juli [5] och följdes ett år senare af en instruktion för fogden på Salberget [6], enligt hvilken fogden bl. a. skulle förhandla med bergsmännen, »att de taga sig 24 grufdrängar till allt arbete som i grufvan förefaller, liksom i äldre tid skett, och öfvergifva de många grufdrängar de nu hafva i sitt försvar, som äro inemot 100 karlar; . . när så skett, att bergsmännen anammat de 24 karlarna af de bästa de utvälja kunna till grufdrängar, må då alla de andra gifva sofrepenningar, såsom de andra sofrekarlarna, eller ock fördrifvas från grufvan; desslikes fördrifvas ock från grufvan andra sofringskarlar, som icke redligt utgöra dem ålagda sofringsafgifter, eller ock de som vilja rota sig samman i flock och jaga bort de andra dagkarlarna». De goda arbetsinkomsterna vid Salberget beskuros i sannolikt ganska hög grad genom de för berget i ordinantian särskildt stadgade afgifter, som arbetsfolk, i synnerhet sofringsfolk, fick utgöra. Sofringskarl affordrades 2 öre dagligen om sommaren och 1 öre om vintern, hvarjämte alla, som ville börja att sofra, skulle

---

[1]) Kam.-ark., Silfver i Dalarna (V. Silfberg) 1549—1550.
[2]) *Därs.* 1552—1553.
[3]) *Därs.* 1554—1557.
[4]) *G. I:s reg.* 7: 131 ff. (1530).
[5]) *G. I:s reg.* 7: 143 ff. (1530).
[6]) *Därs.* 389 ff. (1531).

»gifva en mark strax de komma till berget». Dagkarlar erlade, så väl som sofringskarlar, tomtöre »för sin bod eller jordkulan han bor i». Afgift upptogs äfven af löst kvinnfolk, »som där ligga uppå deras skalkhet och onda lefverne». I de goda tiderna vid Salberget inträdde ett omslag under de sista åren af Gustaf I:s regering. Grufvan gick starkt tillbaka under Johan III, trots konungens försök att upphjälpa den genom en i början af 1570-talet årligen utgående landshjälp. År 1553 anmärkes i räkenskaperna: »Man kunde intet folk bekomma, förr än . . (en namngifven fogde) förskickade upp till berget några tjänstedrängar». Gustaf I begagnade redan grufvan som förvisningsort för föröfvare af mindre förbrytelser [1]). Denna utväg att få arbetsfolk anlitades allt mer under Erik XIV och i största utsträckning af Johan III. Krigsfångar delade vid denna tid öde med förbrytarna [2]).

Löneuppgifter från Salberget på 1500-talet måste tydligtvis med hänsyn till driftens exceptionellt stora framgångsrikhet under en period och dess starka förfall vid en annan behandlas med försiktighet, då det gäller att delvis med ledning af dem — och på grund af uppgifternas relativa riklighet kunna de ej lämnas ur räkningen — bedöma bergverksarbetarnas ekonomiska ställning inom den svenska bergverksindustrien på 1500-talet. Daglönerna för vanligare dagsverken (till körkarlar för vattenkörning och till timmermän) synas ej ha afvikit från de från andra bergverk antecknade motsvariga lönerna [3]). Däremot synas kronans grufdrängar och smältare på 1540-talet ha njutit anmärkningsvärdt höga löner, hvilket utan tvifvel berott på, att kronan vid arbete för dess räkning tillämpat den af Gustaf I häf-

---

[1]) Strindberg *Svenska folket* 1: 435 (1882).

[2]) Erik XIV använde efter 1565 danska krigsfångar, som förrättade arbetet med black om foten och bevakade af krigsknektar. Johan III skärpte behandlingen af tvångsarbetare genom att låta dem kvarstanna nere i grufvan natt och dag under längre tider. Ännu under Karl IX användes i detta bergverk förbrytare till ett antal af 15 à 20 årligen, jämte ett tidtals större antal krigsfångar. M. B. Swederus i *Jernk. annal.* 1903. Anledningen till det allt vidsträcktare användandet af tvångsarbete var framför allt, att ett oklokt och vårdslöst brytningssätt gjort faran för grufras allt större, hvarföre frivilliga arbetare funno arbetet alltför riskabelt. Carlberg a. a. 37.

[3]) Se sid. 68 ofvan.

dade principen, att använda liten, men utvald arbetsstyrka. Löneregleringen för Salberget 1530 synes, i olikhet med de på 1540-talet faktiskt utbetalta lönerna till bergverkets yrkesmän, kunna antagas representera en för sin tid normal löneskala. Ett dylikt antagande styrkes dels af löneregleringens samband med privilegierna af samma år, med anledning hvaraf samma omständigheter måste anses ha gjort sig gällande till åstadkommande af en normaltariff, som de i fråga om privilegierna 1347 påpekade (se s. 24 f. ofvan), dels af de bestämda lönernas relation till samtidigt gällande dagsverkspriser och denna relations öfverensstämmelse med förhållandet mellan löner till yrkesarbetare och icke yrkeslärda resp. daglönare i äldre och senare tid.

Regleringen af arbetslöner för Vånga berg i Östergötland af år 1548 [1]) omsätter förut i osmunds- och tackjärn reglerade arbetslöner för masugnsarbetare, inklusive kolare, till penninglöner om 1 mark örtugar pr vecka, d. v. s. nominellt samma lönebelopp, som Salbergsprivilegierna 1530 fastställt för grufdrängar och smältare. På grund af myntförsämringen representerade lönerna för Vånga berg år 1548 c. 33 % mindre silfvervärde än nominellt samma löner för Salberget 1530. Till förklaring af denna skillnad i reallön torde kunna anföras, dels att Östergötland tillhörde ett marknadsområde med lägre lifsmedelspriser än Salberget, hvilken omständighet dock för denna jämförelse motväges af den allmänna prisstegringens verkningar 1548, dels att de under masmästarens ledning arbetande järnindustriarbetarna vid Vånga varit mindre yrkeskvalificeradt och utvaldt folk än Salbergsarbetarna. Oafsedt de skiljaktiga förhållandena, är löneregleringen för Vånga 1548 af stort intresse som exempel på Salbergstariffens 1530 tillämpande på annat håll, och som ett stöd för antagandet af den senares normalitet.

Vid Dannemora och Wattholma hyttor betaltes en hyttarbetare 1557 med en dagspenning af 2 öre [2]), motsv. 1,5 gr. f. s. Vid Borns hytta erhöll 1558 uppsättare och hyttedräng hvardera 1 1/8 lisp. tackjärn pr dag [3]), hvilket efter den vanliga järnräkningen torde betydt endast 1 1/8

---

[1]) *G. I:s reg.* 9: 102 (1548).
[2]) *Jernk. annal.* 1845, s. 89.
[3]) JOHANSSON *Noraskog* 2: 324 (1882).

öre om dagen eller 1 mark i veckan, — samma nominallön som i Salbergsprivilegierna 1530, — hvarvid dock myntförsämringen ej inverkat förringande, utan denna daglön torde kunna evalveras till 1,464 gr. f. s.

De utländska masmästare och hammarsmeder, som anställdes vid bruken och hamrarna, erhöllo vida högre särlöner. Vid Vånga erhöll masmästaren 3 mark i veckan och samma lön synes ha utgått till masmästaren vid Born. Vid Dannemora erhöllo tackjärnssmeder 1545 veckolöner af 4 till 6 mark för den tid arbetet pågick samt garanti om 3 marks veckolön för den tid arbetet ej kunde fortgå [1]).

En tablå öfver utvecklingen af arbetslöner, som i det föregående omnämnts, erhåller följande utseende:

	1523	1530	1540	1550	c. 1573
legodräng	54,8			(60,18)	70 ?
billigaste dagsverkare	0,5			0,56	
vanlig daglönare......	0,685		0,75	0,75	3 ?
timmerman			1,1	1,1	3,5 ?
grufdräng		1,464	2,256		
smältare		1,464	3		

Tablån är tyvärr tämligen fattig och full af luckor. Trots sin bristfällighet torde den dock ge tillräcklig ledning för bedömandet af den allmänna utvecklingen inom arbetsmarknaden.

Antages den i Salbergsprivilegierna för grufdrängar och smältare m. fl. reglerade daglönen ha representerat normal lön till yrkesarbetare vid bergverk på 1520- och 1530-talen, finner man, att denna lön, som efter 300 arbetsdagar pr år räknadt utgjorde en årsinkomst af 439,2 gr. f. s., ej förmådde efter samtidiga priser betala en årskost, sådan som den vid Kopparberget enligt privilegierna 1347 till yrkesmän utspisade, hvilken i 1523 års priser hade ett värde af 490,9 gr. Därvid är att märka, att denna årskost år 1347 endast utgjorde c. $^3/_4$ af hela årslönen, som äfven

[1]) *Jernk. annal.* 1845, s. 48 f.

omfattade penningar och beklädnadsmedel. Salbergsprivilegiernas 1530 lön till yrkesmän torde sålunda vara en c. 30 % lägre reallön än Kopparbergsprivilegierna 1347.

4.

Hufvudlinjerna i utvecklingen af bergverksarbetarnas ekonomiska ställning på 1300-, 1400- och 1500-talen.

Bergverksarbetarnas ekonomiska ställning på 1300-talet förändrades på 1400-talet till det bättre. Under 1400-talets förra hälft stegrades sannolikt lönernas silfvervärde, samtidigt med att silfrets köpkraft steg i förhållande till vissa nödvändighetsartiklar, i synnerhet till brödsäden. Under 1400-talets senare hälft blef varuprisernas fall starkare och allmännare och följdes af nedsättning af arbetslönernas silfvervärde. På 1520- och 1530-talen regleras bergverksarbetarnas löner till silfvervärden, som i förhållande till samtidiga varupriser beteckna c. 30 % lägre reallöner till bergverksarbetare, än dem som utgingo under senare hälften af 1300-talet. På 1540- och 1550-talen stegras åter arbetslönerna mer än i proportion till samtidigt stigande varupriser. Med 1560-talet inträder en stor osäkerhet i priser och arbetslöner. Osäkerhetstillståndet följes af en allmän upplösning i bergverksindustriens arbetareförhållanden. Ordningen återställes först under 1500-talets sista tid.

Ett resultat af föregående undersökning, hvilket torde vara af allmännare intresse, utgör sannolikheten af en förändring i penningens köpkraft under perioden efter schemat:

penningens köpkraft under	1360-talet	c. 4 à 5
»	1400-talet	stigande
c.	1523	c. 6
c.	1560	c. 4 à 5
c.	1570	c. 2,5 à 3
		ggr större än i vår tid.

Gustaf I:s »mandat till rikets innebyggare om den dyra tiden» af den 4 april 1546 [1]) framhåller som en viktig orsak till den ekonomiska krisen, att de produktiva framstegen i

---

[1]) *G. I:s reg.* 18: 30 ff. (1546).

synnerhet inom jordbruket ej höllo jämna steg med folkökningen, särskildt bl. a. i Dalarna. I samma handling klagas äfven, att många af allmogen försumma sitt yrke för att ägna sig åt köp och försäljning af allehanda varor. Prisutvecklingen har tydligtvis lockat till sådant. Därjämte påpekas tjänste- och arbetsfolkets missnöje med förr brukliga löner och yrkan på betalning i varor, särskildt i säd, samt dess ostadighet i tjänsten. Bergverksdriftens arbetare torde ej ha förblifvit oberörda af dessa strömningar. Bergsmännen, som i de flesta fall tillika hade jordbruk, drefvos af de stigande prisen på jordbruksprodukter sannolikt att försumma bergsdriften för skötseln af sina hemman.

»Redan 1562 har riksregistraturet att förmäla, att det var brist på arbetare vid Salberget; att denna grufva var förfallen och ej lämnade 1/8 så mycket silfver som förut; att vattnet stiger i Falu grufva; att det var brist på lifsmedel vid koppar- och silfververken, att hyttorna stå stilla af brist på kol och ved och smältningen var dålig, och dylika klagomål förekomma litet emellan . . . Försämringen fortgick under Johan III:s tid. Hans registratur öfverflödar af bevis härför; oupphörligt förekomma klagomål, att grufvor instörtat; att vattnet stiger; att brytning och smältning ske vårdslöst; att stölder af malm i stor omfattning äger rum; att arbetarna ej få ut sina löner; att hammarsmedjorna stå stilla af brist på arbetare, kol och lifsmedel» [1]).

---

[1]) M. B. Swederus i *Jernk. annal.* 1905, s. 259.

ARBETAREFÖRHÅLLANDEN VID SVENSKA BERGVERK OCH BRUK

FRÅN OMKRING ÅR 1575 TILL OMKRING ÅR 1720

A.

Arbetarnas fackliga och sociala ställning.

Bergverks- och bruksindustriens utveckling. — Den industriella organisationen; statsförmynderskapet; förlagslånen. — Arbetsgifvare och arbetare. — Arbetarelagstiftning.

»Det skall äfven i detta ämne visa sig, att Sveriges ärorika tid var en tid af stora, lifvande idéer, och på samma gång en tid under våldsamt tvingande omständigheter; att idéernas verksamhet snart nog kväfdes, men att omständigheternas myndighet förblef, och slutligen gällde för vishet» [1].

Sveriges bergverksindustri räknar den nya tiden i sin historia från reorganisationen efter den svåra krisen vid 1500-talets midt [2]. De nya industriella metoder, som Gustaf I med ringa framgång försökt genomföra, kommo vid 1500-talets slut och i början af 1600-talet till genombrott, och deras tillämpning följdes af ett storartadt uppsving inom bergverksindustrien och den vid dess sida raskt uppväxande bruksrörelsen, hvilket fortgick under hela 1600-talet och afbröts först genom Karl XII:s för det svenska näringslifvet förödande krig, under hvilka dock bergverks- och bruksrörelsen af landets näringar blef minst lidande [3].

Anläggningen af nya uppfordringsverk var den viktigaste tekniska reformen vid de äldre ädla bergverken, där malmerna blifvit allt svårtillgängligare, sedan tidigare gene-

---

[1]) Geijer 8: 234 (1838; *i recension af Svederus' skrift om järnhandteringen).*

[2]) M. B. Swederus i *Jernk. annal.* 1903, s. 17.

[3]) (Agardh o.) Ljungberg *Stat.* 4: 168 (1863).

rationer tagit det lättast tillgängliga. Regeringen föranstaltade dylika anläggningar vid Sala silfververk, där grufvan i början af 1600-talet var nästan fullständigt igenrasad, och gjorde sig ersatt därför genom upptagande af särskilda afgifter till »konststaten» vid grufvans öfverlåtande till enskilda personer medelst arrendekontrakt mellan åren 1623 och 1631, genom dess drift för kronans egen räkning under ett par följande decennier, samt sedan åter genom utarrendering till Sala bergslag [1].

Under en tid af Karl XI:s regering råkade Salberget i ödesmål, men sattes af kronan åter i full gång, försedt med tidsenliga hissverk och god ventilering.

Anläggningen af nya uppfordringsverk vid Kopparberget sökte kronan göra rentabel genom liknande afgifter till »konststaten» och genom att starkt öka fjärdeparternas och fjärdepartsägarnas anta. Från år 1616 räknades 75 par med 300 helfjärdingar och 1,200 fjärdeparter vid Kopparberget [2]. Antalet brukande bergsmän är kändt från och med år 1638, då det utgjorde 479, hvilket antal åren 1665—1678 steg till 573, men sedan sussesivt nedgick, så att det vid periodens slut utgjorde endast omkring 300 [3]. För hvarje fjärdepart erlades en årlig afgift af 1 skeppund koppar, hvilken dock 1616 nedsattes med $^1/_4$. Från 1607 utgick dessutom en särskild s. k. centonalafgift, efter 8 skeppund af 100 keppund, till konstbyggnadar etc. [4]. Avesta kronobruk »dependerade» af St. Kopparberget [5].

---

[1]) Carlberg a. a. 37 ff. — Sala grufva beräknas under åren 1601—1650 ha gifvit i medeltal 1,940 skålp., under åren 1650 —1690 omkring 4,200 skålp. silfver.

[2]) Denna indelning ägde bestånd till 1890, från hvilket år en fjärdepart representeras af 8 aktier à 1,000 kronor i St. Kopparbergs bergslags aktiebolag.

[3]) Berch (o. Grave) *Om malmens fördelning* 25 (1783).

[4]) Berch (o. Hedenblad) *Om afgifterna till kronan af St. Kopparberget* (1787). Elvius a. a. 46 (1702) beräknar, att $^1/_8$ af den brutna malmen gick till afgifter (omkring år 1700).

[5]) St. Kopparbergs grufva beräknas under perioden 1600—1632 ha gifvit omkring 20,000 ctr och 1633—1699 omkring 42,434 ctr i årligt medeltal. Carlberg a. a. 141. — Rätten för hvart par att under sitt skift taga så mycken malm som möjligt, framkallade en rofdrift, som blef ödesdiger för grufvans bestånd. Den enskilda snikenheten sparade ej tillräckliga band, pelare och fästen, när de innehöllo malm. Berch (o. Grave) *Om malmens fördelning vid St. Kopparberget* 4 (1783). Efter de stora rasen i slutet af 1600-talet

Öfriga ädla verk drefvos på 1600-talet tidtals af kronan, men öfverlämnades i regel åt privata arrendatorer och bolagsmän af bruksägarklassen.

Ädla verk af betydenhet voro under ifrågavarande period bl. a.: Löfåsen vid Bispberg i Dalarna, den förnämsta silfvergrufvan näst Salberget [1]; Hellefors silfverbruk i Örebro län [2], där kronan beviljade en hvar, som fann ett nytt silfverstreck, rätt att bearbeta det för egen räkning på bergsmansvis, men där saknaden af kapital bland bergsmännen hindrade driftens utveckling [3]; Piteå silfververk i Piteå lappmark (Alkiewari och Kiedickewari), som bearbetades af kronan från midten af 1630-talet [4]; Garpenbergs kopparverk öfvertogs 1634 af Stockholmsaffärsmannen Funk och drefs af honom och hans arftagare med framgång till periodens slut [5]; vid Åtvidaberg saknade på 1600-talet driften all betydenhet [6]; Riddarhyttans koppargrufvor i Skinnskatteberg drefvos under perioden af skilda arrendatorer; Nya Kopparberget i Ljusnarbergs socken af Örebro län befann sig under större delen af perioden i »ett svagt och ringa tillstånd [7]»; Svappavara koppargrufva i Torneå lappmark lades efter mindre framgångsrik drift snart ned, »allenast att een dehl af det tillförne därsammastädes huus-

infördes därför en ny ordning, enligt hvilken all uppförd malm genom lottning lika fördelades på fjärdeparterna. Till förhindrande af privat rofdrift kom från 1716 hela grufbrytningen att verkställas för bergslagets gemensamma räkning. CARLBERG a. a. 139. Grufskiftsrummen uppgifvas vid 1600-talets midt ha utgjort 10 à 12, men på 1690-talet endast 4. HÜLPHERS *Dalarne* 400 (1700). Om vederlagsrum, participantrum etc. se CARLBERG a. a. 138. Under 1600-talet nämnes en »konstmästare» såsom öfveringenjör och under honom en »schaktstigare» för malmbrytningen och en »konststigare» för uppfordringsverken, samt såsom lägre uppsyningsmän pumpvaktare, dammvaktare m. fl. — r 1590 förordnades, att bergsmännen skulle förvandla all sin råkoppar till plåtkoppar och låta hugga kronomärke därpå. HAMMARSTRÖM 1: 100 (1700). Denna förordning hade samma principiella betydelse för kopparindustrien, som för järnindustrien Norrköpingsbeslutet 1604 (se anm. 3 slutet, sid. 83).

[1] M. B. SWEDERUS i *Jernk. annal.* 1908, s. 58 ff.

[2] *Därs.* 62.

[3] Riksark., Bergskoll., *Relation t. Kungl. Maj:t 1697.*

[4] M. B. SWEDERUS *Därs.* 63 f.

[5] CARLBERG a. a. 156 ff.

[6] *Därs.* 165 ff.

[7] *Rel. 1697.*

ligen nedsatta arbetzfolcket såfra malm utur gråbergswarpen [1])». En stor betydenhet nådde under perioden mässingsbruken: Skultuna, Wällinge, Nacka, Nyköping, Norrköping, Gusum m. fl., samt Andrarums alunbruk i Skåne [1]).

Privata bruksidkare fingo vid arrendering af kronobruk och äfven eljest genom särskilda arrendekontrakt åt sig upplåtna kronans räntor och rättigheter i omgifvande socknar eller härad [2]). De fingo sålunda å kronans vägnar för sin räkning taga i anspråk helt eller delvis de kringboende skattskyldiges dagsverken och körslor, samt prestationer af kol och ved o. s. v., mot erläggande till kronan af viss summa årligen i penningar eller i »persedlar», hufvudsakligen af bruksdriftens produkter. Dessa arrendatorsrättigheter måste tydligtvis i hög grad ha befordrat uppkomsten af det bruksherravälde öfver bergverksindustrien, som grundlades på 1600-talet. Arrendekontraktens form framgår af följande två exempel på kontrakt, som närmast rörde järnverk.

Kontraktet med mäster William Giliusson de Besche på Finspångs bruk af år 1618 [3]) innehåller bl. a.: »Först skall honom inrymbt och effterlåtit wara sielfwe Gården med alle huss der äre, Botygh och Smedje Redskap så och Ladugården med all . . Boskap, . . Dernest haffue wij honom oppdraget, vtaff Sundbo härad med Hällesta, Wånga, Godhegårdh, Risinge, Regna, Skedewij och Tielmo Sochner all den åhrlige Ränta och inkompst, som wåre Vndersåter vtj förbe(*mäl*)te Lähn boendes, oss plichtige äre att vtgiffua».

»Vij Gustaf Adolph. Giöre wetterligit att wij haffue Arenderat och på fäm åhrs tijdh förpachtat Wår troo vndersåte, Hybert Gilliuson Nore och Lindes Bergz Sochner och Bergzbruk, Gruffwer och Hyttegårder, sampt medh Fällesbroo, Nääsby och Erffalla Sochner och des åhrliga ränta medh wisse och ouisse Pertzeler, behollen Kyrkietijende och Sex Hambrer, Nembligen Gisslehammaren, Quarnebäcken och Strömss stadh, att han sådant allt sig till gagn och godo niuta och beholla skall. Och skole wåra trogne Vndersåter

---

[1]) *Rel. 1697* o. CARLBERG a. a. (flerstädes). — Relationen om Svea rikes bergverk af år 1624 uppräknar 19 silfvergrufvor och 10 koppargrufvor. *Jernk. annal.* 1898, s. 363. — Om Andrarum se WEIBULL *Samlingar* 5: 16 ff. (1876).

[2]) CLASON *Reduktionens förhistoria* 262 (1895).

[3]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kopiebok N:o 1, s. 105 r.

vti förschrifne Bergzlagh och Sochner wara förplichtade åhrligen och i Rättan tijdh tillstella Arrendatoren dee fyretiie tuå drenger som där wedh bruket äre wane och plichtige att holla; Jämuäl och huar BergzMan sälie Arendatoren tree Stiger Kool effter dät wärde och ordningh som wij tillförene haffue deropå giöra låtit, desslikest skole dhe dessförutan godhwillige vtan tresko och i rättan tijdh framkomma låtha dän deel som dee för Giärden, Malmkiörssler, dagzwerker och annat meer skyllige äre, Arendatoren skall och fritt effterlåtit wara så myckit bryta låtha vti Bergz Mennernes Gruffua som tillförendhe waanligit är till wårt behoff där att bryta. Däremot skall förbe(*mäl*)te Mester Hybbert Gilliuson åhrligen wara förplichtad at lefuerera Tolfftusen Fyra hundradhe Fämptijo een daler 4 öre» [1]).

Medan driften af de ädla verken under den svenska bergverksindustriens första skede varit den viktigaste delen af bergverksindustrien, gjorde de tekniska reformerna inom järnhandteringen denna på 1600-talet till den mest betydande industrigrenen. Såsom de förnämsta järnbruken nämnas år 1609 [2]): Österby, Forsmark och Ortala i Uppland; Säters järnbruk i Bispbergen, Guldsmedshyttan och Gyttorps järnbruk i Nora och Lindesberg m. fl. i Västmanland; Nykroppa järnbruk i Värmland; Taberg i Småland. Bland de många på 1600-talen nyanlagda bruken ifrågakomma här särskildt Finspong i Östergötland och Uddeholmsverken i Värmland. Se för öfr. CARLBERG a. a. 216 ff. (flerstädes). Malmbrytningen förblef i hufvudsak ännu i bergsmännens händer. Den bedrefs efter de gamla metoderna, förutom att uppfordringsverk anlades [3]). Däremot

---

[1]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kopiebok N:o 1, s. 51 v.

[2]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619 (i början af slutlägget).

[3]) »Så länge man vidhöll detta brytningssätt (d. v. s. med »tillmakning», se not 1 till sid. 6 ofvan), var en ordnad brytning ej gerna tänkbar, enär man, utom andra olägenheter, därvid ej hade berglossningen så i sin hand, som för en grufbyggnads riktiga daning oundgängligen är nödvändigt. Först när man började frångå detta arbetssätt och i dess ställe införde sprängning med krut, märkes också ett mera allmänt framåtskridande inom handteringen. Men, innan en sådan förändring i brytningssättet skedde, förgick ej blott hela detta sekel (d. v. s. 1600-talet), . . utan ock en stor del af det följande, och detta, ehuru våra lärmästare i grufbrytning, Tyskarne, för länge sedan börjat frångå tillmakningen». G. NORDENSTRÖM i *Jernk. annal.* 1877, s. 25 f.

förbättrades masugnsprocessen genom masugnens omkonstruering. Förbättringen, som förutsättes redan i masmästarordningen af 1638, genomfördes vid 1600-talets midt[1]). Den ledde till uppförande af nya och allt flera masugnar. De nya masugnarna uppfördes till stor del af privilegierade bruksägare, och dessa s. k. brukspatronshyttor blefvo snart öfvermäktiga konkurrenter till bergsmanshyttorna. De senare, hvilkas direkta öfvertagande af bruksägare förbjöds, ombyggdes eller nyuppfördes äfven till stor del med kapital, lånade af bruksägare eller borgare. Öfvergången från osmundssmide till tackjärnssmide och tillverkning af stångjärn, som kan betraktas såsom tämligen allmänt genomförd vid 1600-talets midt, medförde en liknande för bergsmännen ogynnsam konkurrens mellan bergsmanshamrar och brukshamrar. Bruksdriftens tekniska och ekonomiska företräden framför bergsmansdriften framhållas bl. a. i Bergskollegii bref af år 1679 sålunda: »Anbelangandes bergsmäns hamrar uti bergslagerna, som stångjärn utsmida, så gifver själfva förfarenheten nogsamt tillkänna, att sådana hamrar, dem bergsmännerna själfva underhålla, gemenligen elakt och odugligt järn utsmida, både därför att de ringa råd och medel hafva det folk sig förskaffa och löna, som förstå sig därmed rätt umgå, såsom ock äro deras hamrar så små och lätta, att de icke kunna godt och försvarligt järn därmed förrätta, afsätta och smida». Det klagas öfver, att driften föranledde misshushållning med kol och skog. »Däremot hafva köpmän och borgare utom bergslagen bättre råd och medel samt vett och förstånd sina kol och skog att menagera och till finare järns utsmidande använda»[2]). Regeringen vidtog visserligen åtgärder att skydda bergsmännen mot den öfverlägsna konkurrensen. Den sökte genom flera påbud skydda bergsmännen mot brukspatronernas förköp af kol, säd o. s. v.: bergsmännen borde i första

---

[1]) Se HJ. BRAUNE i *Jernk. annal.* 1904, s. 1 ff. — Genom riksdagsbeslutet i Norrköping 1604 (STIERNMAN *Riksd.* 542 ff.) förbjöds — till effektivare realiserande af önskningar, som Gustaf I redan uttalat — export af (järnmalm och) osmundsjärn och stadgades, att allt järn skulle smidas till stångjärn, innan det finge exporteras, hvarjämte »vräkare» skulle tillsättas å utskeppningsorterna för att kontrollera exportjärnets fullgoda beskaffenhet. Genom detta exportförbud skapades den handelspolitiska förutsättningen för en bruksrörelse i stor stil.

[2]) ALMQUIST *Uddeholmsverken* 20 f. (1899).

hand vara berättigade att erhålla sina förnödenheter af bönderna i omnejden och patronerna hänvisades till partiförsäljare på storgodsen [1]. Regeringen förbjöd af hänsyn till skogsåtgången under 1636 nya järnbruks inrättande inom bergslagen [2], och genom en ny förordning 1664 förlades definitivt den stångjärnssmide åsyftande bruksindustrien utom bergslagen [3]. De tekniskt öfverlägsna konkurrenternas framgångar på bergsmännens bekostnad hejdades emellertid ej. Brukspatronernas öfvermakt öfver bergsmännen, af hvilka de efter brukens utflyttning från bergslagen måste köpa sitt tackjärn, befästes genom åt bergsmännen gifna förlagslån. »Det förmynderskap regeringen utöfvade öfver bergslagen förbjöd väl ännu ett öppet förvärfvande af bergsmanshyttor och grufvedelar, men genom det gängse bruket af förlagslån blef faktiskt ofta resultatet detsamma som om brukspatronerna varit de verkliga ägarna» [4]. Förlagslån lämnades äfven af borgare i städerna. »Borgaren i uppstaden förlade nämligen masugnsägaren varor och lifsförnödenheter att betalas med en kommande blåsnings tackjärn. Detta lånesystem var från början gjordt i god afsikt, men missbrukades snart af såväl masugnsägarne som borgarne. De förra togo ofta mer varor än de egentligen behöfde, de senare sökte på allt sätt få masugnsägaren att skuldsätta sig för att sedan kunna tilltvinga sig hans tackjärn till billigt pris, ja, ibland för att bemäktiga sig hela hans egendom, hvarvid hände, att masugnsdriften nedlades. För att motarbeta detta fördärfliga system, som allt mer grep omkring sig och hotade den svenska masugnen, särskildt bergsmanshyttan, med undergång, utfärdades redan 1634 förordningar, om huru förlag skulle föras. De efterlefdes dock ej, hvarför desamma måste förnyas flera gånger» [5].

---

[1]) *Bergv.* 1: 355 (1686), 381 f. (1689) o. flerst.

[2]) *Därs.* 226.

[3]) Dekretet om utflyttningen af bruken upprepades 1667: de hinderliga verken skulle flyttas efter hand. När dekretet fortfarande visade sig ineffektivt, påbjöds 1686, att de hinderliga verk, som fortfarande höllos i drift, skulle inom två år utan lösen ödeläggas. Förstörelsen drabbade bort emot ett hundratal smideshärdar i de olika bergslagerna. Carlson *Hist.* 5: 82 (1879).

[4]) Almquist *Därs.*

[5]) Hj. Braune i *Jernk. annal.* 1904 s. 28. Förlagsgifvares fordringar utgingo med företrädesrätt ur i konkurs försatt bergsmans egendom. »Kongl. Maij:tt (*hafver*) skiäligt ehrachtadt, och

Bergverksindustriens och bruksrörelsens reorganisation medförde sålunda under industriens andra skede bergsmansassociationernas undanträngande från den ledande ställning inom industrien, som de intagit under äldre tid. Direktionen af bergverken öfvergick i händerna på regeringens ämbets- och tjänstemän under ett gemensamt centralt ämbetsverk, och indragandet af ett växande antal delägare i industrien, till största delen bestående af kapitalstarka utländska och inländska medlemmar af affärsvärlden utom bergslagen, förvandlade de äldre kooperativa associationerna af bergsmän till privata affärsföretag eller gjorde dem ekonomiskt beroende af sådana.

De gamla bergsmansassociationernas förträngning genom större kapitalstarkare affärsföretag befordrades under årtiondena vid 1600-talets midt, isynnerhet under drottning Kristinas regering, genom bortförläning till adelsmän af gods och räntor, af hvilka industrien erhållit dagsverken, kol, ved, körslor o. s. v. Genom bergsmäns adlande öfvergingo äfven sådana i stor utsträckning under frälserätt. I första hand försvagade detta förläningssystem bergsmansassociationernas motståndskraft mot brukskonkurrensen. I andra hand föranledde ofta den oekonomiska driften af frälse bergverk och bruk dessas öfvertagande af brukspatroner. Utvecklingen lät på dessa vägar ej hejda sig genom drottning Kristinas förmyndares försök att hägna mot förläning de viktigaste bergverksdistrikten som förbudna orter [1]).

Bruksväsendet representerade en industriell-kommersiell organisation, som fordrade vidare och friare territoriellt utrymme än de gamla lokala bergsmansassociationerna räknat med. I detta hänseende var bruksväsendet i bästa mening tidsenligt i en tid, då industrien växt ur de små lokala organisationernas trånga barnskor. Bruksväsendets konkurrenskamp med bergsmansväsendet utgjorde på samma

---

dhet gemene bästa tilldrägeligast, att såsom alle dee, genom hwilkas förlagh och medell Koppar ell:r Järn tillwerkas der uthj fram för andra Creditorer böra hafwa jus prälationis och företräde så och bem(*äl*)lte (*N. N.*) . . uthj dee genom sijne giorde försträchningar aff sijne gäldenärer Bergman tillwerkade metaller . . in concursu creditorum fram för alle andre niuter förmåhner och präferentze.» Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kopiebok N:o 4, s. 651.

[1]) S. Clason i *Jernk. annal.* 1901, s. 1 ff.

gång en strid mot de små lokala industriella enheternas särintressen, hvilka denna konkurrens tvang att ekonomiskt underordna sig de större läns- och landsintressena. Samhälleligt omsatte statsmakten denna utveckling i en bergverksorganisation, uti hvilken de lokala bergsmansassociationerna kommo att sortera under bergmästaredömen, i sin tur strängt beroende af den gemensamma centraldirektionen. I denna samhälleliga organisation af bergverken aftecknar sig det konstrika stora uppfordringsverket, det industriella skedets viktigaste tekniska nyhet.

I den inre och yttre politiken hade utvecklingen inom bergverksindustrien motsvarigheter på skilda områden, framträdande på vissa håll tidigare, på andra håll senare, samlande sig till ett nytt ekonomiskt och politiskt system, det merkantilistiska systemet[1].

Jämsides med förändringarna inom de gamla bergverksdistrikten pågick driftens utsträckning öfver nya bergverks- och bruksområden. De som ville upptaga nya malmstreck och anlägga nya hyttor och bruk, skulle enligt förordningen 1637 först anmäla sig hos närmaste bergmästare för att erhålla mutsedel eller tillstånd, hvarefter de ägde frihet att under sex år drifva verket utan alla skatter och afgifter, dock »med så skäl och förord, att de i de sex åren deras bygning och arbete efter bergsämbetets inrådande och bergsvis uppsätta, fullborda och drifva»[2]. Efter de sex frihetsårens förlopp inträdde de nya verken i de vanliga skyldigheterna och förpliktelserna. Till kronan utgjordes bergverkstionde, kopparränta, tackjärnstionde och hammarskatt[3].

Relationen om Svea rikes bergverk af år 1624[4]) uppräknar 32 järngrufvor, förutom grufvorna i Norbergs bergsslag, som betecknas såsom oräkneliga[5].

Ståthållaren Carl Bondes »undervisning på bergsbruket» af år 1625[6]) upptager för

---

[1]) G. Schmoller i J. f. G. V. V. NF 8: 1 ff. (1884).
[2]) *Bergv.* 1: 93.
[3]) Se vidare den utförliga redogörelsen af H. L. Rydin i *Skatteregl.-kom. bet. 1881—83,* IV. 2: 99 ff.
[4]) *Jernk. annal.* 1898, s. 120 ff.
[5]) Not 1 sid. 11 ofvan.
[6]) *Jernk. annal.* 1845, s. 120 ff.

	År	Hyttor	Bergsmän	Osmunds-smeder
Värmlands bergslag	1624	28	124	84
Noraskoga och Linde...............	1624	85	197	62
Bispbergslagen.........................	1624	56	236	
Österbergslag. o. Skinnskatteberg	1624	66	253	
Västerbergslagen......................	1624	79	183	188
Summa		314	993	234

Samma förteckning uppräknar 174 hamrar.

År 1635 sysselsatte bergshandteringen 143 grufvor, 432 masugnar och 447 hamrar; år 1644 hade antalet ökats med 31 grufvor, 69 masugnar och 31 hamrar [1]). Bergskollegii relation till Kungl. Maj:t 1697 upptar 525 hyttor [2]). Hammarskattslängden för år 1695 upptager 567 hamrar med sammanlagd tillverkning af 228,513 skeppund järn, hvarför hammarskatten utgick efter 1 % med 2,164 skeppund [3]). »Emot slutet af Gustaf I:s regering anses sammanräknade tillverkningen af osmunds-, tack- och stångjern hafva uppgått till 30 à 40,000 skeppund, hvaraf omkring 16,000 torde hafva blifvit utskeppade. År 1624 uppskattades tillverkningen i den del af riket, som omedelbart lydde under kronan, till endast 49,000 skeppund; men redan åren 1637—40 utfördes i medeltal omkring 90,000 skeppund. År 1650 skall tillverkningen af tackjern hafva uppgått till 52,628 skeppund och år 1665 till 114,174 skeppund .. Jerntillverkningen hade .. vid den tid reduktionen inföll ökat sig till 150,000 skeppund, och året (1696) .. upptages den i d. v. Hammarskattslängd till 228,526 skeppund stångjern» [4]).

Relationen till Kungl. Maj:t af år 1697 angifver järnbergslagerna fördelade »uti dessa efterföljande 7 districter .. och af vissa bergmästare förvaltade»:

---

[1]) ODHNER *Christinas förmynd.* 274 (1865).

[2]) CARLSON *Hist.* 5: 80 (1879).

[3]) Riksark., Bergskollegii arkiv, 1695 års hammarskattslängd.

[4]) (AGARDH o.) LJUNGBERG *Stat.* 4: 163 (1863). — Järnproduktionen i Noraskog uppskattas under första åren af Gustaf I:s regering till omkring 4,000 skeppund, hvilket belopp under de senare åren höjde sig till 4,500 à 5,000 skeppund. År 1609 beräknades den till 7,000 skeppund och vid 1600-talets midt hade den ytterligare fördubblats. JOHANSSON *Noraskog* 2: 323, 351.

1. Öster och Västerbergslagen.
2. Upplands, Roslagens och Västernorrlands bergmästaredöme.
3. Nora, Lindes, samt Leke-, Lerbäcks och Karlskoga bergmästaredöme.
4. Värmlands och Dals bergmästaredöme med Grythytte bergslag.
5. Söderman-, Östgöta- och Smålands bergmästaredöme.
6. Skånska bergmästaredömet och Kronobergs län.
7. Bergverken i Finland.

Sveriges folkmängd beräknas år 1697 ha utgjort 1,363,581 personer [1]. I Kopparbergs län ensamt funnos i början af 1700-talet c. 30,000 bergsmän, gruf- och hyttearbetare samt borgerskap och ståndspersoner [2], hvilka hufvudsakligen hade sin näring af bergverks- och bruksindustrien.

Den storartade utvecklingen af Sveriges bergverks- och bruksrörelse under skedet c. 1575—c. 1720 är i första hand att tillskrifva de nya tekniska metoder, som i allt vidsträcktare grad kommo till tillämpning, samt införandet i industrien af skickligare arbetsledning och större arbetskrafter tillika med större kapital. Initiativet till reformerna och utförandet af dem tillkom till väsentlig del regeringen. Regeringen utöfvade under hela detta tidskifte en kraftig ledning af de ifrågavarande industrierna, till en början direkt, under Karl IX:s tid till ej ringa del genom konungen personligen, sedermera indirekt genom det för ändamålet inrättade centrala ämbetsverk, till hvilket initiativet togs redan under slutet af Gustaf II Adolfs regering (1630) och som år 1637 konstituerades och år 1649 delvis omorganiseradt erhöll benämningen Bergskollegium [3]. Sin myndighet

---

[1]) AXELSON *Sveriges tillstånd på Karl XII:s tid* 374 (1888). Vid 1890 års folkräkning befunnos minst 125,000 personer i vårt land hämta sin näring af bergverks- och bruksrörelse. *Sveriges land och folk* 618 (1901).

[2]) *Därs.* 240. — Denna siffra torde för rikets hela bergverks- och bruksindustri vid denna tid böra mera än fördubblas. För att bedöma betydelsen af industriens utveckling för landets dåtida näringslif böra jämföras uppgifterna för år 1570 å sida 15 ofvan.

[3]) Regeringens verksamhet under tiden 1611—1650 och de mäns, som utöfvade den, kan numera bäst följas i *Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling* II. 11 (1905).

öfver bergverks- och bruksindustrierna grundade svenska regeringen under denna tid på det redan af Gustaf I principiellt häfdade, af Johan III strängt genomförda och sedermera fasthållna grufregalet [1]. I hela dess för tidskiftet gällande omfattning fastslogs grufregalet i järnbergsordningen af 1649: »Efter man förnimmer, at en del af Bergsmännen och eljest andre, wele tilägna sig sielfwe Grufworne som the bruka, at höra them til lika som theras arfwegods: therföre på thet sådan mening icke widare må hos them inrita *(sig)*, skal förthenskul här med wara hwar och en kunnigt, at alle Grufwor af hvad slags Malm och Metal the helst äro, skole reknas och hållas för Cronones Regal Werk» [2]. Kronan förbehöll sig med stöd af grufregalet rätt att från andel i grufva skilja enhvar, som ej fullgjorde stadgade skyldigheter i fråga om driftens upprätthållande och utskylders utgörande, samt att öfverlåta brukningsrätten på annan tekniskt och ekonomiskt kvalificerad person [3]. Regeringen behärskade sålunda rekryteringen bland bergsmännen. Företagsamt folk bereddes tillfälle och utrymme för sin verksamhet, och de mindre företagsamma tvungos att följa med framstegen eller lämna rum för dem som kunde och ville göra det. Regeringskontrollen blef en lika betydelsefull främjare af industriens utveckling, som regeringsinitiativet varit, tills äfven kontrollen blef otidsenlig genom initiativkraftens slappnande. Uppsikten öfver bergverks- och bruksrörelsen utöfvade regeringen dels genom sina administrativa och dels genom under Bergskollegium sorterande ämbets- och tjänstemän. Genom de talrika statsfunktionärerna tillvaratogos statens fördelar, bergverken blefvo »satte i en god och Riket nyttig Stat» [4]) och bragtes af regeringen tillika med bruken i sådant skick, att de kunde

---

[1]) Styffe *Grundregalerna* 54 ff. (1864).
[2]) *Bergv.* 1: 155 f.
[3]) »Wij *(Gustaf II Adolf)* .. Giöre wetterligit, att endoch wij tillförenne på dät at Tagebergz bruuk måtte komma vti rätt gägn och flor, nådigest haffua låtit giöra den förordningh att Bönderne som der om kringh vti Månsarp och Samseröö Sochner boendes äre och Bärget icke brucke, skole vtaff Gårderne affsättias och andre som lust och willie haffue Bergzbruket at drijffua i deras stadh igen förordnes», tillåtes dock anstånd med förordningens verkställande o. s. v. Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kopiebok N:o 1, s. 45 (*i handl. från år* 1626).
[4]) *Bergv.* 1: 77 (*i handl. fr.* 1634).

»lända . . . Riket til . . . märkelig nytto och förkofring» [1]. Under Karl IX och Gustaf II Adolf gick regeringen i spetsen för de industriella framstegen genom anläggning och drift af egna bergverk och bruk. Sedermera [2]) nöjde den sig med att främja sina intentioner genom framstående enskilda företagare, bland hvilka utlänningar med Louis de Geer i spetsen snart intogo främsta rummet, samt genom att inkalla utländska tekniker (Georg Griesbach m. fl.) och utländska arbetare. De senare voro företrädesvis valloner, delvis äfven flamländare och tyskar. Redan år 1600 hade en skeppslast valloner ankommit och till större delen förts till Värmland. Åren 1607 och följande skedde en inflyttning till Hedemoratrakten i Dalarna. Från år 1618 började invandringen af valloner till Finspongs bergslag och Norrköpings gevärsfaktorier. År 1635 kommo några hundra valloner till Dannemoraverken, dit inflyttningen redan tidigare börjat. Den största invandringen skedde till Dannemora och Finspong under åren 1643—1652 [3]. Genom de inkallade utlänningarna upplärdes svenskt arbetsfolk, och detta senare bereddes äfven genom regeringens försorg tillfälle till utbildning i utlandet. Regeringens memorial 1637 tillät sålunda Generalbergsamtet »några Konstknektar eller Mästersvenner til Tyskland at sända, och skaffa sig förfarenhet uti the saker, som til en rätt wattu- och andra Konster egenteligen kunna af nöden wara» [4]. Redan 1633 uttalar Carl Bonde en önskan, att man snart måtte få upplärdt tillräckligt svenskt arbetsfolk, »och icke som nu, att man måste så högt dyrka de främmande» [5].

Regeringens starka ingripande i industriens ledning sträckte sig äfven till det i bergverks- och bruksindustrien anställda arbetsfolket, öfver hvilket ett långtgående statsförmynderskap kom att utöfvas. Regeringen sörjde i första hand för införande af sådan ordning med afseende på arbetsfolket, att det kunde blifva möjligt att hålla noggrann reda, hvilka och huru många personer voro att räkna till

---

[1]) *Därs.* 85 (1637), 176 (1649).

[2]) Kam.-ark:ets protokoll d. 6 Sept. 1636; jfr CLASON *Reduktionens förhistoria* 262 (1895).

[3]) PEHRSSON *Österby* (1899).

[4]) *Bergv.* 1: 83.

[5]) *Oxenst. brefv.* II 1: 72.

arbetsstyrkan vid bergverken och bruken[1]. Samtliga arbetare ålades för den skull inskrifning, å de olika bergslagen i vederbörliga bergslagsböcker, vid hyttor och bruk utom bergslagen i motsvarande förteckningar. Dylika längder öfver arbetsfolket nödvändiggjordes af den bergverken beviljade friheten från utskrifning [2]) såväl som af de efterhand pålagda personliga skatter [3]).

Grufveordningen för Sala bergslag af år 1624 [4]) räknar till arbetsklassen vid berget »arbetare och de fattiga, som icke förmå hålla något bruk», d. v. s. dels stadda arbetare vid berget och hyttorna, dels löst folk, som där hade mera tillfälligt arbete. En förteckning af år 1610 upptager (utom ämbetsmän, smeder, timmermän m. fl.) sammanlagdt 50 grufdrängar, 8 malmskiljare (hvaraf 2 kvinnor), 7 vindvaktare, 1 linslagare och 2 tillsyningsmän [5]). Mantalet vid Sala hyttebruk af år 1613 [6]) upptager en arbetsstyrka af 65 personer, flera dock med arbete under endast en eller några få månader. När produktionen vid Sala under 1600-talets senare hälft fördubblades, torde arbetsfolket ha ökats i proportion därtill.

Reglementena för Stora Kopparberget af åren 1621 och 1649 [7]) räkna till arbetsklassen vid berget

»bergsmäns stadde smältare, rostvändare och legodrängar;

andra som bo och arbeta i kopparbergslagen och äro

---

[1]) Prof. STEFFEN räknar tiden 1540—1660 såsom »den period, då de (d. v. s. de engelska kroppsarbetarna) äro »organiserade» af staten uti det dubbla syftet att förorsaka staten möjligast litet besvär (genom invaliditet och migrationer o. s. v.) samt att vara bekvämt och billigt åtkomliga för sina arbetsgifvare». *Lönarbetaren och samhället* 50 (1900).

[2]) *Bergv.* 1: 86 (1582), 64 (1627), 155 (1649) o. flerst. — »Beklaga sig ock en part af allmogen, att när utskrifningar tillstunda, då taga deras drängar flykten upp i bergslagen och till faktorien, och förhålla sig undan så länge utskrifningen uppåstår, komma sedan igen och gå på sin egen hand. Hvarföre vi förbjuda så väl faktorer som bergsmän, att de vid vår onåd icke taga emot sådana löpare, utan när sådana ankomma, förvisa dem tillbakas igen, dit hädan de komne äro». STIERNMAN *Riksd.* 805 (1627).

[3]) *Bergv.* 1: 234 *(mantalspenningar).*

[4]) *Därs.* 55.

[5]) M. B. SWEDERUS i *Jernk. annal.* 1903, s. 71 f.

[6]) HALLENBERG *G. II A.* 2: 871 ff. (1790).

[7]) *Bergv.* 1: 47 (1621), 149 (1649).

skyldiga att låta inskrifva sig i bergslagsboken och lyda bergmästaren».

Arbetarna utgjordes sålunda äfven här dels af stadda arbetare, dels af löst folk med inskrifningsskyldighet. Ej inskrifna personer betraktades som lösdrifvare och skulle såsom sådana afsändas till hären.

År 1608, då kronan dref fjärdedelen af St. Kopparberget, sysselsattes där för kronans räkning: vid kronans bruksgård 24 personer: 1 (gift) fogde, 1 skrifvare, 1 »kornman och reswen», 1 kokerska och bagerska, 1 »bryggerska och källarpiga», 13 körpojkar, 1 smeddräng, 2 stalldrängar och 2 gårdsdrängar; för kronans grufbrytning voro anställda 76 personer: 1 grufföreståndare, 1 gruffogde, 1 fogdekarl, 1 konstmästare med 1 biträde, 4 yrkesmän (mjölnare o. s. v.), 14 vaktare och malmskiljare, 3 timmermän, 24 grufdrängar, 9 styrare i vindarna, 16 körpojkar i vindarna och 1 (barberare eller) fältskär; för kronans hyttebruk 74 personer: 1 hytteföreståndare, 1 hyttefogde, 1 hytteskrifvare, 8 kopparsmältare (vid 4 ugnar), 2 tyska sulusmältare med 2 gesäller och 4 lärpojkar, 22 svenska sulusmältare (vid 11 ugnar), 26 rostvändare, 1 rostläggare, 3 svafvelbrännare, 2 kolknektar, 1 hyttevaktare; vidare 1 tillverkare af kolkärl m. m., 1 hjulmakare och 2 smeder — sammanlagdt 178 personer. Enligt en relation af år 1660 voro 200 grufdrängar samtidigt i arbete, när alla schaktrummen bearbetades. I slutet af 1600-talet angifves antalet ordinarie i rullan införda grufdrängar ha varit c. 600; smältarnas antal torde samtidigt ha utgjort c. 200, två för hvar hytta, rostvändarnas c. 30 à 40. Bergsmännen förrättade själfva och med tillhjälp af sina tjänare delvis till rostningen hörande arbeten. Enligt uppgift för slutet af 1600-talet plägade »bättre arbetare» arbeta som grufdrängar och »sämre arbetare» söka förtjänst af flera slags mera tillfälligt arbete, somligt högt betalt, annat lågt. Bergsmännens stadda legodrängar och pigor användes till biträde vid bergsbruket »för ringare arbeten» [1]).

Garpenbergs koppargrufva sysselsatte år 1610 en gruffogde, en konstknekt, fem timmermän, två vindvaktare,

---

[1]) Elvius a. a. 58, 80 (1702).

två smeder, elfva grufdrängar, en skiljerska, två rostvändare, tio smältare och två malmrostare [1]).

Arbetarna vid järnbergen och järnbruken visa samma gruppering som vid Sala och Kopparberget.

Järnbergsordningen 1649 [2]) beviljar frihet från utskrifning: »Först hvad som deras eget infödda folk vidkommer, sedan den som en bergsman i rättan tid om mikeli sig städjer, och för en viss lön i årstjänst sig stadt hafver, men inga andra försvarskarlar skola där i bergslagen lidna blifva». År 1647 skref Christer Bonde från Nora och Lindes bergslag: »Likväl finnes det något löst parti, som samlar sig upp uti bergslagerna, hvilka icke vilja taga någon tjänst hos någon bergsman, utan efter samma frihet (*från utskrifning*) uppehålla sig, så väl kronan som bergsmännen till stor skada, och bergslagerna förvärfvas därigenom ett ondt rykte; hvarföre hafver tillförene mycket väl alltid varit ordnadt så att i stället för utskrifning på landet har ransakning hållits i bergslagerna, och allt folket examinerats, på hvad sätt de sig uppehålla, och de som då pläga befinnas lösdrifvare, pläga antingen utnämnas till knektar eller ock sättas till kronans bruk» [3]). I stället för med löst folk borde enligt järnbergsordningen järngrufvorna och järnbruken fylla sina mera tillfälliga behof af större antal arbetare på det sätt att de beredde arbete åt bönder och lagstadda bonddrängar från den omgifvande trakten såväl som åt bofasta män i städerna och på landsbygden, »om desamme . . antingen vilja själfve eller ock . . efter vanlig plägsed, förlofva sina drängar på en tid förfoga sig upp i bergslagen [4])». Om storleken af den arbetsstyrka,

[1]) M. B. Swederus i *Jernk. annal.* 1903, s. 42.

[2]) *Bergv.* 1: 154 f.

[3]) *Oxenst. brefv.* II. 11: 170.

[4]) Ett slags utskrifning af bonddrängar till arbete vid bergverk och bruk förekom stundom. Så synes redan på 1570-talet ha varit fallet i fråga om Salberget. Ett senare exempel därpå utgör följande förordning med afseende på Finspong: »Wij Carl (XI) . . Giöre witterligith ath wij på deth Bruck widh Finnspong motte hafwa sin frije och fulle forthgång hafwe i befallning gifwit wår troo tienere och fougde der sammastedes ath hann skall wthnempne en dräng hwarth åhr, af hwarie tijo Bönder och i Bergslagen, som der widh Brukett arbetha skole, och de tijo Bönder de skola holle hwar sin drängh både medh Löhn Skoor och Kläder som sigh belöper till siu och en half daler, och sedan skola de i Bergslagen ware frij för all vthskrifning, Elliest icke». Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kopiebok n:r 3, s. 375.

som i slutet af 1500-talet och början af 1600-talet användes vid en svensk järngrufva, erhålles en sannolikt ganska allmängiltig föreställning genom en beskrifning från år 1590 förande Blanke grufva i Örebro län[1]), hvilken angifver, att »10 hjon i grufvan och 20 hjon uppe, som undanföra gråberget och malmen», var den normala arbetsstyrkan vid en grufbrytning, som gaf 6 »veckostenar» malm (d. v. s. andelar tillräckliga för 6 par?). Vid Dalkarlsberget voro år 1581 anställda gruffogde, grufskrifvare och 7 grufdrängar; därtill fogas upplysningen att, utom den ordinarie grufpersonalens arbete »är kommit till att uppbryta malm vid grufvan anno 81, dagsverken 2,518» [2]), hvilket motsvarar arbete af något mer än 8 personer med 300 arbetsdagar pr år. Om den samtida arbetsstyrkan vid svenska järnbruk torde man kunna bilda sig en uppfattning efter uppgiften på personal vid Österby bruk från år 1589, då hyttan där sysselsatte 1 masmästare, 4 uppsättare, 2 hyttedrängar, 2 bokare, 4 kolare, 4 kolkörare och 1 dräng[3]). Ortala masugn sköttes år 1617 af en masmästare, 1 hyttedräng, och 2 uppsättare, och där samtidigt drifna ränneverk och hammarsmedja sysselsatte 1 hammarmästare, 2 rännemästare, 2 rännare, 2 bokare, 2 hammarsmeder och 2 hammarsmedsdrängar, medan bruksgården räknade 21 personer[4]). Vid Ludvika hammare sysselsattes år 1610: 2 hammarsmeder, 2 hammarsmedsdrängar, 1 kolare och 3 kolaredrängar[4])

Trots industriens storartade uppsving förblefvo äfven på 1600-talet flertalet bergverk och bruk, för moderna ögon att se, ganska små företag. De enskilda järnverkens växt hindrades af de bestämmelser, genom hvilka regeringen begränsade hvarje masugns storlek, blåsningstid och högsta tillverkning. Masugnarna tilltogo därför i mängd, men dimensionerna voro öfverallt de bestämda, former och byggningssätt likaså. »Väl sökte man på sina ställen, där kontrollen var mindre skarp, blåsa mer än tillåtet var; men denna öfverblåsning kan ej hafva varit af någon betydenhet för tackjärnstillverkningen i dess helhet» [5]).

---

1) JOHANSSON *Noraskog* 2:330 (1882).
2) *Därs.* 13.
3) M. B. SWEDERUS i *Jernk. annal.* 1904, s. 494 f.
4) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.
5) HJ. BRAUNE i *Jernk. annal.* 1904. s. 30. — »För kontrollens utöfvande vid blåsningen användes t. o. m. kyrkoherdarna i

Bland regeringsåtgärder till bergsbrukets uppdrifvande under denna period märkes äfven förläning till arbetsfolk af skattefria hemman [1]. Smältareordningarna 1664 [2] och 1692 [3] tala om »smältare och rostvändare, som bruka hemman på landet», i motsättning till dem, »som allenast föda sig med smältning och rostvändning och ingen annan näring idka». En förordning rörande hammarsmeders skattefrihet af år 1693 jämnställer med sistnämnda grupp »de hammarsmeder, som sitta i bergslagen uti backstugor, antingen vid själfva bruken eller på deras ägor, och intet äga någon åker eller äng, utan nära sig allenast af sitt handtverk» [4].

Den år 1664 utkomna äldsta legostadgan [5] fastställde den af gammalt brukliga årslegan från mickelsmässotiden [6], med två månaders uppsägning och skyldighet att antaga ny lega under de första fjorton dagarna af uppsägningstiden. Lönen till vanligt tjänstefolk förordnas skola utgå i kläder och penningar och penningars värde, och bör på landsbygden normeras af häradsting med hänsyn till de olika ekonomiska förhållandena i olika landsorter, och aftalas mellan husbonde och tjänare, »och skole the så löhnas, som de kunne göra tjänsten til». Ordinarie bergverksarbe-

---

de församlingar, inom hvilka hyttorna voro belägna, och skulle dessa anteckna, då ugnen »slepptes till gång» och då den nedblåstes, hvilka uppgifter därefter skulle stämma med dem som från masugnsägaren till bergmästaren aflämnades». *Därs.*

[1]) HALLENBERG *G. II A.* 2: 803 f. (1790). Bland extra ordinarie omkostnader uti Jernbergslagerne åren 1637—1638 anmärkes: »Aff Noora Linde och Wermelandz Tijonde Järn . . åhr efther Regeringens Bref till Tompters oppkiöpande i öhrebroo, för (*rör*--)Smederne som aff landet inflyttia, afført D:r 1238: 27: 4 4/5). Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kopiebok N:o 4, s. 516.

[2]) *Bergv.* 1: 224 ff.

[3]) *Därs.* 444 ff.

[4]) *Därs.* 448. — År 1733 utfärdade Kungl. Maj:t bref till Kammar- och Bergskollegierna, »att grufdrängar, smältare och rostvändare vid St. Kopparberget få orubbade besitta sina små hemmansdelar». *Därs.* 735.

[5]) STIERNMAN *Com.* 3: 242 ff.

[6]) »Ingen (*skall*) härefter hvarken för grufvedräng, som arbetar för daglön, eller eljest för bergsmansdräng antagas, med mindre han efter lag om mickelsmässan sig städja låter, att vilja tjena åtminstone på år och dag». *Bergv.* 1: 64 (1627; *i ordinansen för Kopparberget*).

tare staddes på år[1]) eller halfår. Hammarsmedsordningen 1649 [2]) bestämde 1/2 års uppsägningstid.

Kontrahent vid legoaftalet med ordinarie grufarbetare och smältare m. fl. var hytteägare (en eller flera) och sådan arbetare staddes »till hyttan» [3]).

Grufdrängarna vid Kopparberget skulle enligt bestämmelse af år 1627 [4]) erhålla en ålderman (bergsman), hvilken förrättade inskrifningen i bergslagsboken och höll en årlig s. k. grufdrängsmönstring. För hvar rote tillsattes från år 1621 [5]) en s. k. rotemästare (upptagsman eller vaktare), som var arbetslagets förman vid arbetet. Smältare och rostvändare hade äfvenledes ålderman, som höll inskrifning, och smältarting, vid hvilket bergmästaren presiderade. De indelades äfven på »rotar efter bygdelagen». Ordinansen för kopparbergsmännen af år 1627 stadgar, att »hvilken Smältare och Rostvändare, som icke . . låter rotera sig och aflägger sin ed, han uttages til Knekt outskrifven» [6]). Förordningen för smältare och rostvändare vid kopparbruken i Sverige af år 1664 [7]) stadgar, att de bäste smältarna af bergmästaren och de äldsta skulle uttagas till åldermän i hyttelagen, och därefter de skickligaste smältarna utses till mästersmältare, en vid hvar hytta, hvar med sin smältar- eller hyttedräng. Förordningen innehåller bestämmelser om lärotid, lärobref, mästarprof inför åldermannen i hyttelaget och erhållande af mästarbref af denne. »Alla de som med rostvändandet umgå, det vare sig bergsmän, rostvändare, eller bergsmäns egne och enskildte söner, mågar eller drängar, (*skola*) vara under mästersmältarens lydna och inseende». »Sätter någon mästersmältare eller dräng sig upp emot sin husbonde och uppsyningsman eller ålderman med onda ord eller åthäfvor, hälst enär de på sitt ämbetes vägnar något bjuda och befalla, densamme, som där med skäligen öfvertygas kan, skall böta 40 marker silfvermynt, men gifver han hugg eller slag, då straffes med gatlopp,

---

1) *Bergv.* 1: 64 (1627).
2) *Därs.* 89.
3) *Därs.* 229 (1664).
4) *Därs.* 64.
5) *Därs.*
6) *Därs.* 65.
7) *Därs.* 227 ff.

som saken är stor till; samma straff äger den lärpojke att undergå, som sätter sig emot sin mästare» [1].

Hammarsmedsordningarna 1637 [2], 1649 [3] och 1703 [4] samt järnbergsordningen 1649 [5] införde för arbetarna ett genomfördt skråväsen med 3 års lärotid, gesällprof och mästarprof och förbjödo hammarsmedjornas ägare att anställa som hammarsmeder personer, som ej kunde förete bevis om yrkesskicklighet. Landshöfdingar och bergmästare skulle tillse, att åldermän tillsattes för de särskilda bruksdistrikten till inspektion öfver distriktens mästersmeder, gesäller och lärpojkar med bemyndigande att utfärda de särskilda intygen om yrkesskicklighet efter vederbörliga prof. Minimiprestationen för hammarsmed bestämdes till af tackjärn 8, af osmundsjärn 10 skeppund stångjärn i veckan. För öfverjärn betaltes smeden efter särskild taxa. Tillägget af 1638 till hammarsmedsordningen 1637 förordnar, att hammarsmedsdrängarna, »som hittills för årslön tient, och deras fria mat och öl hos deras husbönder haft och njutit hafva, . . härefter själfve skola hålla sig kost och kläder, och bekomma deras lön efter hvart skeppund, som de hinna arbeta till» [6]. Betalningen pr skeppund skulle fastställas efter de olika orternas lägenhet af bergmästaren, åldermannen och några mästare.

Regeringens månhet om ordning i arbetareförhållan-

---

[1]) I november 1656 skref bergmästaren Crister Lilliecron till bergskollegium och klagade, att några af hans underlydande, i synnerhet konstmästaren Jakob Mattsson och grufskrifvaren Jacob Jöransson, höllo på att genom förtal af öfverheten, bergskollegium och honom göra »Arbetarna Upstudzige och geenstrefwige». Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Sala grufva.

[2]) *Bergv.* 1: 85 ff. »En skråordning måste ock göras för dem som skola smida», skref CARL BONDE redan 1633. *Oxenst. brefv.* II. 11: 73.

[3]) *Därs.* 176 ff.

[4]) *Därs.* 539 ff.

[5]) *Därs.* 154 ff. — Emedan löst folk »trängde och trugade» sig till arbete, utfärdades redan 1612 för Kopparberget bestämmelsen: »Ingen hafve lof, oansedt hwem det är, att bära sylta, . . med mindre bergsmännen dem leja, och uti fogdens närvaro dem inskrifva låta». *Därs.* 38. »Bär någon bergmansdräng eller ock någon arbetskarl malm eller ved upp utur grufvorna eller utaf lafvarna olofligen, skall han löpa gatulopp». *Därs.* 1: 43 (1621), 145 (1649).

[6]) *Bergv.* 1: 104.

dena och arbetarnas yrkesskicklighet var parad med omsorg om arbetarnas säkra och riktiga utbekommande af aftalad lön. Regeringens goda afsikter i detta afseende synas emellertid ej ha förverkligats på tillfredsställande sätt.

Grufveordningen för Sala 1624 bestämmer, att »så många som dagligen arbeta, skola månatligen sin lön bekomma»[1]). Denna bestämmelse förtydligades under Karl XI:s regering därhän, att hytte- och bokverksfolket, liksom grufdrängarna, själfva fritt skulle få uppbära sina månadslöner, utan att desamma innehöllos för skuld till någon borgare[2]).

För öfriga bergverk och bruk synes regeringen ha varit angelägen att upprätthålla liknande ordning.

Hammarsmedsordningen 1703 bestämmer, att hvar brukskarl bör hafva »sin bok och däruti vissa kolumner med dag och dato samt daler och öre rätt inrättade till debet och kredit, hvarutinnan antingen af husbonden själf eller dess betjänte alltid till sitt vissa pris och summa införas skall, såväl all smedens förtjänst och arbetslön, som det han däremot tid efter annan njutit, såväl i kontanta penningar som i persedlar, hvart för sig noga specificeradt och åtskildt. Hvarjämte och med dem som själfva icke skrifva eller läsa kunna, tvänne karfstockar skurna på daler och öre hållas böra, den ena på dess förtjänst och den andra på dess undfångna persedlar och penningar». Hvart kvartal skulle ske ordentlig uppgörelse och afslutning[3]).

Aflöningen vid Dannemora gruffält erhölls vid slutet af hvarje månad på det sätt att den arbetare, som icke var något skyldig, fick sin lön i penningar eller huru han ville hafva det, men den skuldsatte erhöll $^1/_4$ i penningar, hälften i varor och $^1/_4$ afdrogs för skulden[4]). Det synes emellertid, som om arbetarna vid de flesta bergverk och

---

[1]) Arrendekontraktet med Jacob Madzsson om Sala silfvergrufva 1651 ålägger honom, att »först och främbst aflöna Kånstfollckedt och Vnderstijgaren inräcknandes sin egen lön och bestellning, sampt Timbermäns, smeders, styrares wed Spälen och Wachtares opå Lafwan såsom och skilliares månadtlige lön och besolldning, såssom dhe för dedte den ådtnutidt hafua». Riksarkivet Bergskollegii arkiv, Sala grufva.

[2]) *Bergv.* 1: 376 (1689).

[3]) *Därs.* 547 (1703).

[4]) WAHLUND *Dannemora grufvor* 58 f. (1879).

bruk under 1600-talet i stor utsträckning varit hemfallna åt ett skuldsättningssystem, som gjorde dem i hög grad beroende af arbetsgifvarna. Hade arbetaren »på ett eller annat sätt kommit i skuld hos sin husbonde, — och detta var af många skäl regel, — skulle han först aftjäna denna med sitt arbete, och för öfverträdelse häraf ansvarade äfven den, som, oaktadt smeden ej hade »klara papper», vågat antaga honom i sin tjänst. Många exempel finnas sålunda . . på smeder, som med efterlämnade skulder rymt från sitt arbete till något annat bruk, där de trott sig finna bättre villkor. Då uppstodo processer, som om ej förlikning ingicks och smeden återvände, i vanliga fall slutade med, att den nye husbonden fick utom böter ersätta den förre med betydliga belopp, för hvilka smeden naturligtvis i sin tur fick ansvara. Dessa förhållanden, som föga stämma öfverens med den frie mannens själfbestämningsrätt, sådan vi äro vana att fatta den, få sin förklaring i den föreställning om statens intresse af arbetets jämna gång vid bruken som då spelade in snart sagdt öfverallt i bergshandteringen. Då det nämligen särskildt under de ofta återkommande krigstiderna var ondt efter skickliga handtverkare, trodde man sig genom dessa förordningar undvika, att det ena bruket till det andras förfång skulle locka till sig de förmågor, som för bruksdriftens uppehållande voro nödiga» [1].

En bestämmelse i järnbergsordningen 1649 utgjorde det viktigaste stödet för arbetsgifvarens rätt att på ofvan omtalade sätt af ekonomiska orsaker betaga sina arbetare flyttningsfriheten: »Emedan ibland annat på åtskilliga orter klagas öfver arbetsfolket, isynnerhet smeder och deras drängar, kolare och deras drängar, hvilka af deras husbönder uppbära stora penningar, och likaväl äro försumliga i deras arbete, de samma blifva på sistone skyldiga deras husbönder en hop penningar, som de icke ens tänka med någon redlighet att betala, utan förlöpa deras tjänster ifrån den ena orten till den andra, förutan något pass och bevis, därigenom mången nödgas att nedlägga sitt verk, sig till största skada och afsaknad. Därföre på det sådan oreda i tid måtte förekommas, så skall ingen husbonde efter denna dag efterlåtas antaga någon yrkesman, mästare eller dräng, af hvad yrke han vara kan, som vid hamrar och bergsbruk tjänt hafver,

---

[1]) ALMQUIST *Uddeholmsverken* 108.

uti sin tjänst och bröd, förr än densamma, det vare sig mästare eller dräng, hafver först visat sitt förlofspass hos vederbörande bergmästare, och där i hans bok låtit inskrifva sitt namn, såsom ock därsammastädes tagit bevis, jämte sitt pass att presentera åldermannen: handlar husbonden däremot, böte tjugo daler silfvermynt, och så erlägge och betale den förre husbonden allt det samme smed eller dräng efter bevislig skäl är honom skyldig blefven, men den förlupne skall utan skonsmål löpa gatloppet» [1].

Ordningen vid kronans egna bergverk och bruk synes tidtals ha lämnat åtskilligt öfrigt att önska med afseende på den ordentliga afräkningen med arbetarna. Sluttablån i kronans räkenskaper från St. Kopparberget för år 1610 angifver arbetslönerna till sammanlagdt 6,063 1/4 daler, af hvilka utbetalats endast 4,541 1/2 daler, och kronan blifvit skyldig arbetarna 1,561 daler 30 3/4 öre, medan sex arbetare utfått sammanlagdt 43 daler 17 3/4 öre mera än de förtjänat [2]. År 1620 hade däremot ett flertal arbetare balans till kronan, som under nämnda år utbetalt betydligt mera än de fastställda lönerna belöpte till [3]. År 1592 klagades i en promemoria från Kopparberget: »Wett man ock ickie huar man skall bekomma penningar till folckens löning». . . »Ithem ähr och wetandes att her wedh brukett ähre ganska fåå och ringa senge kläder i förråd, att Legefålkett haffua slett inthet att hielpa sigh medh, vtann the arme träller Liggia och gåå både natt och dagh i sine gångkläder, derigenom the fara myckitt ille, kan och derföre icke Lenge deris Kläder reckia såsom nötis både natt och dagh. Haffue och brukens Legefolck en stor besuerningh, synnerligh Smeltare och Rostwendare, att them tycker att the bekomma lithen lönn wm åritt, att the ther medh inthett komma behielpa sigh medh, till sigh och sine Hustruer och Barn Effther the slett inge vtuägar haffue att näre sigh medh vtann aff sin Lönn». Följande år anmärkes: »Will her och fattas till förtärningenn till Bruksens Legefolck, och till tyskerne, som ähre wedh Konsten hoss Gruffuan som altidh wele haffua fultt op, bådhe medh fersk matt och annath» [4]. Bergskollegiets inrättning torde ha med-

[1] *Bergv.* 1:166; jfr *Därs.* 338 f. (1684).
[2] Kam.-ark., St. Kopparberg o. kronans koppar 1609—1611.
[3] *Därs.*
[4] Kam.-ark., St. Kopparberg o. kronans koppar 1579—1594.

fört bättre ordning ej endast vid kronans verk, utan också beträffande uppsikten med privata arbetsgifvare. Äfven från 1600-talets senare hälft förekomma dock klagomål af arbetare öfver uteblifven betalning. I augusti 1681 klagade grufdrängar vid Salberget öfver att lönerna innestodo för juni och juli månader. Ej betalta, sade sig grufdrängarna ej kunna få kredit, »föregiffwandes at de måste taga 1 Tönna Säd af Inspect(*oren*) för 15 dal.: men om de hafwa pänningar få de nu kiöpa den för 8 dal.» [1]).

Att arbetarnas gäldbundenhet ännu mot periodens slut var vanlig, bestyrkes af smältareordningen 1692, mom. 4: »Såsom ofta plägar hända, att en smältare eller rostvändare hos bergsmannen råkar uti gäld och skuld» [2]).

Arbetarnas flyttningsfrihet begränsades, utom af dessa ekonomiska förhållanden, genom lagstiftningen mot emigration. Redan år 1620 utfärdades ett »förbud på svenskt folks utdragande» [3]), som bl. a. innehöll bestämmelsen: »Särdeles vele vi hafva förbjudet allt tjänste- och arbetsfolk, såväl kvinns- som manspersoner, att draga ut af riket. . . Gör det någon, då skall honom sedan icke allenast vara förbjudet att komma här in igen, utan han ock där öfver mista all den rätt och rättighet, som honom här uti vårt rike med arf eller eljest tillfalla kan». För arbetare vid bergverk och bruk upprepas detta emigrationsförbud särskildt i en förordning af år 1692 [4]). Att emigration likväl förekom tidtals i betydlig grad framgår t. ex. af det år 1692 utfärdade pardonsplakatet för emigranter, som ville återvända till fäderneslandet [5]).

Marknadsordningen i bergslagerna försvårade af gammalt möjligheten för bergverksarbetarna att själfva göra inköp på torgen, och hänvisade dem för sina behof på arbetsgifvarnas förråd af en gros upphandlade varor eller på återförsäljare, som gärna uppdyrkade priserna. År 1597 hade hertig Karl besvarat af bergsmännen vid Norberg framställda klagomål »ath dhem af een hoop Kiöpmen

---

[1]) Riksark., Bergskollegii arkiv, Bergverksrelationer, Sala 1639—1700.

[2]) *Bergv.* 1: 445.

[3]) STIERNMAN *Com.* 1: 757 ff.

[4]) *Bergv.* 1: 438.

[5]) *Därs.* 436.

skier een stor förhinder, emot dheres Privilegier handell och nähringh, I så motta atth dhe åhr och dagh liggia dher wedh Bergzlagen och handla medh Bönderne, och Vpkiöpa alle the Fetalie Partzeler dhe öfwerkomma kunna; hwilket dhe sedhan Bergzmennerne sellia på deth dyreste, dher igenom dhe alldeles warda Vtarmade», med att förbjuda köpmännen handel vid Norbergs kyrka utom hvarje torgdag (lördag) intill kl. 2 e. m.[1]). Mandatet angående fri tillförsel på allahanda viktualier till St. Kopparberget af år 1649[2]) fastställde de gamla principerna för marknaden vid berget, enligt hvilka tillförseln var fri, men marknadsbesökande köpmän hade att sälja hufvudsakligen en gros: »Alle man i Svea och Göta rike, såväl af landet som af städerna, må fritt och obehindradt komma till Falu torg med sina varor, och där försälja dem, icke allenast till stadens inbyggare och borgerskap, utan ock till bergsmän och bönder där omkring på landet boende, allahanda slags spannmål, så och salt tunnetals, allahanda slags salt fisk, tunne-, halftunne- och fjärdingetals, smör, . . kött, . . torr fisk lispundtals, lärft och vadmal alenvis, och denna fria handel skall hvar och en, som dit kommer, och så ofta han kommer, njuta i åtta dagars tid, och hvad han dessförinnan icke kan afyttra, det må han efter berörda tid sälja till Falu stads borgare»[3]). Förbudet för de marknadsbesökande att försälja i minut och begränsningen af marknadstiden gaf borgerskapet tillfälle till ett för arbetarna i gemen skadligt mångleri, i hvilket dock äfven i någon mån enskilda arbetare synas ha varit intresserade[4]). Regeringen bröt därför 1688 med de gamla marknadsprinciperna: »Emedan där å orten fattiga arbetare och grufdrängar till stor myckenhet sig uppehålla, som stundom föga mera lära hinna att förtjäna, än dagligen för dem åtgår, och det för dem skulle falla sig alltför svårt, om de ur första hand icke finge

---

[1]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kopiebok N:r 1, s. 17.

[2]) *Bergv.* 1:128 (»228») ff.

[3]) Af borgarna i Falun ägde flertalet vid denna tid grufdelar och voro bergsmän; jfr: »Största delen af stadens män hafva grufdelar, och i så måtto äro de endels grufrätten undergifna, jämte de bergsmän som utan om staden bo». *Bergv.* 1:143 (1649).

[4]) Smältareordningen 1664, mom. 14 stadgar: »Såsom några af dem kunna hafva hustrur i staden, de där bruka mångleri och stadsnäring, alltså skola de gifva för sådan näring en skälig rekognition». *Bergv.* 1:234. Bestämmelsen upprepas 1693. *Därs.* 447.

tillhandla sig . . ätande varor i mindre partier än tunnor, halftunnor, fjärdingar och lispund, som de sällan på en gång mäkta lösa och åstadkomma; . . (*emedan vidare borgerskapet synts*) mißbruka till bergslagens och särdeles det fattiga arbetsfolkets förtryck (*marknadstidens begränsning*), att när tillförseln åter på grund af menföre upphörde, (*arbetarna*) skulle tvingas att köpa af borgaren det de då nödvändigt behöfde för högsta priset»; därför upphäfdes förbudet mot minuthandel och bestämmelsen om marknadstidens begränsning [1]). Relationen till Kungl. Maj:t 1697 [2]) ger besked om reformens lyckliga följder och dess utsträckning till andra bergslagsorter af principiella skäl: »Som handelen ju mer han är frij, ju meer han och förkofras, så har och Collegium altijd continuerat i des upsåt att befordra hwad till sådan frijheet länder, och ibland andra förslag, som om sådana ährender tijd efter annan till Kongl. M:t insinuerade äro, . . icke länge sedan nembl. A:o 1688 d. 11 Decembris förmått att Stora Kopparberget . . med ett fritt nederlag på allahanda ätande och nötande waror, utan determination af någon tijd, i nåder är worden beneficerat, så at nu derå orten med de främmande må handlas så lijtet eller så mycket som hwar och een behager, hwar med den fattige arbetaren alt som deras willkor kunna medgifwa, utur första handen sin nödtorft kunne uphandla, och intet twingas den dyrheet at undergå, som elliest förspordes, när een wiss tijd war determinerat efter hwilkens förlopp den som något hade dijtfört, och intet kunnat föryttra, det till Borgarna lembna måste, som samma persedlar sedan efter behag upstegra kunde, Och är härigenom händt, att wijd Fahlun ofta Spannmåhl och flera slijka partzedlar för så godt ja ock för bättre Kiöp kunnat fås än nedre på landsbygden». På samma grunder motverkades uppstädernas borgares anspråk att bönder som förde spannmål till bergslagen skulle sälja till dem, och man försökte afskaffa borgarna som mellanhänder mellan bergsmän och landtmän.

Genom upphandling till partipriser och utlämning bland arbetarna till mer eller mindre höga detaljpriser af lifsmedel och beklädnadsmedel gjorde sig större arbets-

---

[1]) *Bergv.* 1: 374 ff.
[2]) Riksark., Bergskollegii arkiv (s. 470).

gifvare utan tvifvel betydande vinster. »Sölfwerbruchz Räckningen J Wermeland» för år 1638[1]) upptar spannmål, uppburen till 2 1/4 daler tunnan och utlämnad till arbetarna för 3 daler (godt mynt). Till Hellefors bruk upphandlades i Stockholm 1641

18	T:r	strömming	à	7 1/2 d:r
12	»	sill	»	13 »
6	»	»	»	15 1/2 »
24	»	salt	»	6 3/4 ».

Vid utlämning till arbetarna räknades strömming och salt till 9 d:r och sill till 17 d:r tunnan[2]). År 1644 gafs vid samma bruk för sill 14 daler tunnan och togs af arbetarna 20 daler, lax 13 resp. 20 daler, strömming 5 resp. 10 daler, salt 4 resp. 8 daler tunnan[3]). Genom det »truck»-system, som tillämpades med arbetarna, ökades tydligtvis dessas behof att skuldsätta sig hos arbetsgifvaren.

Äfven bergsmännen begagnade sig af leverantörskapet för arbetarna till dessas uppskörtning, hvarför regeringen 1692 utfärdade det uttryckliga påbudet: »En arbetare (*må*) ingalunda af bergsmannen med några öfver markegången stegrade varor . . blifva belastad, ej häller eljest efter dess eget godtycko prässad och tryckt med obillig ocker och vinning» [4]).

Ordningen vid arbetet i grufvorna och vid till dem hörande verk och vid bruken reglementerades genom en mångfald bestämmelser, såsom till stor del redan framgått af det föregående. Grufartiklarna för Kopparberget af år 1621 [5]) stadga straff för all slags ovarsamhet i arbetet: vid korgars och mot stenars nedsläppande i grufvan; vid nedstigning »åt repet», så att »den ene ej löper på den andre»; med eldens handhafvande. Enligt samma artiklar dömdes arbetskarl, som åtagit sig att arbeta ett grufskifte för bergs-

---

[1]) Riksark., Bergskollegii hufvudbok med verifikationer 1641 s. 89.

[2]) Riksark., Bergskollegii hufvudbok med verifikationer 1641, s. 89.

[3]) *Därs.*, s. 103.

[4]) *Bergv.* 1: 446.

[5]) *Därs.* 48.

man, men uteblef från arbetet eller ej infann sig i tid, till vatten och bröd, ersättning af skadan samt att böta så mycket som den utlofvade arbetslönen belöpte sig till [1]). Arbetare, som afbröt arbetet i otid, straffades med 1 dygns arrest i häktet. Smältareordningen 1692 förbjuder smältare att lämna hyttan, »så länge eldningen påstår», eller hyttekammaren under sin hvilotid [2]). Samma författning stadgar förbud för arbetare att komma drucken till hyttan. Dryckenskapen bekämpades äfven genom förbud mot lönnkrögeri [3]).

Arbetstiden vid svenska bergverk och bruk synes under ifrågavarande andra skede af industriens historia allmännast ha utgjort normalt 11 timmar om dagen. »De för malmens bearbetning *(vid Kopparberget)* anställda arbetarna tillhållas att börja arbetet kl. 6 på morgonen, erhålla middagsrast 11—12 och få gå från arbetet kl. 6 på aftonen. Samma arbetstid iakttages i grufvorna i den mån förhållandena sådant tillåta» [4]). Arbetstiden vid Dannemora grufvor räknades år 1656 och följande från kl. 5 på morgonen till kl. 6 på aftonen med en timmes rast till frukost och en timmes till middag [5]). Smältare arbetade vid Kopparberget på 1600-talet i 8-timmarsskift, två vid hvarje ugn omväxlande [6]). Öfvertidsarbete påkallades ofta vid grufvorna till förekommande af grufras o. s. v. Sådant öfvertidsarbete beräknades på olika sätt och betaltes, liksom extra hälgdagsarbete, särskildt. »Anno 1656. den 30 Junij hade Bergmestaren . . Kunstfolcket till förhör på grufwestugan, och uthj Bergscollegij Fiscalens . . så och Kånstmästarens . . Närwaro föredrogh, hurusåsom her wedh Kånsten et stort arbete förhender hadhes, huilcket uthan drögzmåhl måste förfärdigas, och effter nu wedh denne sommar tijdh långa dagar ähre, dy begehrte bergmästaren at konst folcket wille huar dagh gåå om mårgonen klåkan 5 till arbetes, och giöra sitt rätta ordinarie handmåhl klåckan

---

[1]) *Därs.* 46.

[2]) *Därs.* 446. — »Vid alla hyttor äro hyttekamrar uppbyggde, hvarest de aflöste smältarne, under deras hviloskifte, kunna hafva sitt vistande». *Därs.* 447.

[3]) *Därs.* 45 f. (1621).

[4]) ELVIUS a. a. 56.

[5]) WAHLUND *Dannemora grufvor* 54 (1879).

[6]) *Bergv.* 1: 447 (1692).

4 efftermidagen, men sedan arbeta till 7 om affton, Och derföre will Bergmästaren huar persohn för dee 3 timar som de öfwer sin rätta tijdh arbeta bestå Tolff öhre Kop:r-mynt, och dem huar lögerdagh richtigt betahla låta, detta samptyckte Konst folcket»[1]. »Efterschrefwne af Konst-folcket hafwa anwändt sine Handmåls Timmar . . till Cronones tienst widh Konsten och medh Konstdammens Wachtande i denna nästförledne hastige Rängnfloden derföre dhe Fordra sin Betalningh»[2]. »Timmerman *(N. N.)*. . har bekommit för 9 lögerdagar eftter middagen, hwilke Konst-folket niuta frij är 4 1/2 dag, Nock för 25 dagar på hwilka han hwar dag arbetat 3 timmar med dagswärksfolcket, utom des Ordinarie arbetztijd, belöper sig à 10 arbetztimmar om dagen till 7 1/2 dag, . . nock för Matismässe dagen, på hwilken för annalkande Winteren skuld arbetat är» . . .[3]. »Nock hafwa de 10 ordinarie TimmerKarlarne och 8 Pompe-wachtare arbetat Thomasmässedagen näst der på följiande, hwilken tiid dee elliest wanligen niuta frij, . . Sammaledes hafwa 4 timmerkarlar och 4 Pompewachtare arbetat söndagsnatten, emillan d. 23 och 24 December» . . .[4].

Arbetsprestationen normeras för hammarsmederna, som ofvan nämnts (s. 98), med öfverbetalning för arbete öfverstigande det normerade.

Arbetslönerna vid grufvorna utgingo alltjämt i allmänhet såsom tidlöner, beräknade för det egentliga stadda gruffolket pr månad, för mer eller mindre tillfälligt arbetsfolk pr dag, och för tjänstefolket efter half- och helår. Vid schaktsänkningar tillämpades efterhand allt oftare och i allt större utsträckning ackordsaflöning af det slag, som under namnet »beting» blef vanligt vid de svenska bergverken på 1700-talet. Vid Vester Silfberget skulle 1636 grufstigarna ha uppsikt öfver arbetarna och »them fampnetaals för hvar 4 Rdl:r betala som brendt och uthugget är i höjden, längden och bredden»[5]. År 1643 skrifver Carl Bonde till Axel Oxenstierna[6]) med afseende på grufvorna vid Hällefors' bruk:

---

[1]) Riksarkivet, Bergskoll. arkiv, Kollegii hufvudbok 1656 s. 201.
[2]) *Därs.*, Kollegii hufvudbok 1666, s. 305.
[3]) *Därs.*, Kollegii hufvudbok 1694, s. 539 v. *(rörande Kopparberget).*
[4]) *Därs.*, s. 534.
[5]) *Jernk. annal.* 1877, s. 30.
[6]) *Oxenst. brefv.* II 11:117.

»På det att de desto snarare skulle kunna blifva brända djupa, så hafva vi för godt funnit att förtinga de största grufvorna famntals». Ackorden ingingos med tyska »bergsällar» och man hoppades, att de skulle göra sin flit, ty »ju flera famnar de om året göra, ju mera stiger deras lön». År 1657 antecknas för Kopparberget: »I detta åhr, ähr Nya Carls Skachten drifwin på förtingh famnetals» [1]. Samma arbetsplats gäller för 1685 anteckningen: *(N. N.)* »och hans 3:ne medharbetare . . In Augustj och till Januarij Månedh 1686 Inclusive bekommit Till Afräckningh på sitt förtingende arbete In allis Etthundrade Siutton Dal:r Silfwermyndt, Till dess man Heela Distantien kunde afmätha som nu ähr skedt, och befunnen till Heela Längden wara Fyretijo Fämb Famb:r förmedelst af 6 quat:r Diupheet, och ähre dhem bewilldat för hwarie Famb Tree och $^1/_2$ Dal:r Silfwermyndt arbetes Löhn» . . [2]. Vid försöksarbeten fingo vid Kopparberget i slutet af 1600-talet arbetarna i allmänhet »gå till halfnings», hvarvid de själfva fingo betala ved, vindkörning af malm m. m., de s. k. »plunkorna», medan arbetsgifvaren till hälften bekostade jordkörning [3].

Smältare och rostvändare vid kopparbergen, hammarsmeder vid järnverken m. fl. betaltes med stycklöner, hvarvid dock viss prestation i regel förutsattes för viss tid (jfr s. 22 ofvan och kapitlet om arbetslöner nedan).

Arbetare vid Kopparberget, som vägrade nöja sig med den bestämda lönen skulle enligt bestämmelse af 1612 utskrifvas till knekt [4], enligt bestämmelse af 1621 dömas till gatlopp [5]. Bergsman, som betalte högre löner än de i taxan fastställda, var förfallen till höga böter (år 1621 40 mark, år 1627 2 à 4 lisp. koppar) »efter han sina medbröder fördärfva vill» [6].

Carl Bonde skrifver i sitt memorial 1636 [7]: »För alla yrkesmän i gemen, i synnerhet masmästare och hammar-

---

[1] Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1657.

[2] Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1686, s. 884. — Vid sprängningar för detta arbete användes $^1/_2$ lisp. krut.

[3] ELVIUS a. a. 58.

[4] *Bergv.* 1: 40 (1612).

[5] *Därs.* 47 (1621).

[6] *Därs.* 47 (1621), 65 (1627).

[7] *Oxenst. Brefv.* II. 11: 147.

smeder, så väl främmande som inländske, måste en ordning vara, som de alla måste rätta sig efter, särskildt att ingen må gifva dem mera än den andra, och icke häller tubba den ene den andres folk, såsom nu mycket sker».

Den allmänna ordningen bland arbetarna vid bergverk och bruk upprätthölls af kronobetjäningen. Enskilda bruksarrendatorer fingo dock äfven i detta hänseende kronans rättigheter sig öfverlåtna. Privilegierna på Skinnskattebergs kopparbruk af år 1620 ge arrendatorn rätt till sakören: »På det ath han med Arbetzfolcket deste bättre aga och Disciplin må holla kunna, Effterlåthe wij honom nådigest all den saaköre som af det Folcket som dageligen vthj hans arbete äre, kan förbruten blijfua. Dock skole alle Måhl å laga tingh lagligen ransakade och dömbde blifua» [1]. Vid bergverken och de större bruken anställdes bland tjänstemännen i regel äfven en profoss. Arrendatorerna af järnbruken i Gripsholms län tillätos i kontraktet 1640 »at behålla på deres egen bekostnadh en Bruks Brofos som Folcket kan hafwa räddhuga före, och kan föra dem mootuillige till lagh och ting och dee affluphne igenhempta» [2]. »I dhe Olydige Bruukzknechtars Ställe» hade lappar »huggit Stafrum (*ved*) vidh Hyttan» till Kiedickewari silfverbruk år 1668 [3]. Ett kungligt bref af år 1696 omnämner vederbörande landshöfdings inskridande med anledning af en strejk vid Kopparberget, »det oväsende, som grufdrängarna vid St. Kopparberget sig . . företagit, i det de sig till några hundrade man sammanslutit och gått ifrån deras arbete, samt efter hållet samtal på grufplatsen utlåtit sig intet vilja gå till arbetet» [4].

Förbud mot hemliga sammankomster och sammangaddningar af smältare, rostvändare, grufdrängar m. fl. arbetare utfärdades, närmast med syftning på Kopparberget, år 1720 [5].

Bergverksarbete ådömdes ännu på 1600-talet och i början af 1700-talet förbrytare såsom straffarbete. En tjuf

---

[1]) Riksark., Bergskollegii ark., Kopiebok N:r 1, s. 171.
[2]) *Därs.* 64 r.
[3]) *Därs.*, Kollegii hufvudbok 1669, s. 416.
[4]) HAMMARSTRÖM *Märkvärdigheter vid St. Kopparberget* 1: 178.
[5]) *Bergv.* 1: 607. — Förbudet förnyades 1734. *Därs.* 769.

från Rättvik nämnes t. ex. benådad till lifvet och dömd till 9 ggr gatlopp samt lifstids arbete i Falu grufva [1]). Äfven för arbetsfolk vid bergverk förekom bergverksarbete under afflíktivt försvårade omständigheter som straff. (*N. N.*) »har arbetat efter Grufwerättens Domb för mallmstöld 2 månader i Hallsjärn, och bekommit 3 öre om dagen, Helg- och söknedagar . . (*N. N.*) och (*N. N.*) arbetat en månad i Hallsjärn för mallmstöld, eftter grufwerättens domb . . (*N. N.*) sammaledes en månad» [2]).

Tyska krigsfångar intogos 1706 i Dannemora grufva och arbetade för kost och slitkläder [3]).

Under 1600-talet upprättades allmänt sjukstugor och hospital vid bergverk och bruk samt försörjningsinrättningar.

Hammarsmedsordningarna [4]) förordna, att bötesafgifter skola gå till hospitaler vid bruken, där smeder kunde underhållas till döddagar, om de blifvit invalider genom arbete eller olyckshändelse vid arbete: »Ofta händer, att hammarsmeder på deras arbete komma i olycka, att blifva krumme och lame». Vid Kopparberget beräknades olycksfallen på 1600-talet uppgå till 150—300 årligen. Där inrättades på 1690-talet en sjukstuga och ordnades sjuk- och begrafningshjälp [5]), hvartill medel erhöllos dels genom allmosor (»armbössemedel»), dels genom grufdrängarnas kontribution vid grufmönstring [6]), dels genom de s. k. plunkorna [7]).

I kronoräkenskaperna från skilda orter förekomma ofta poster till »förlamade grufdrängar» och till »änkor».

---

[1]) HAMMARSTRÖM a. a. 1: 195 (1698).

[2]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1694, s. 470 v.

[3]) WAHLUND a. a. 54.

[4]) *Bergv.* 1: 402.

[5]) ELVIUS a. a. 60 f.

[6]) HAMMARSTRÖM 1: 175 (1694).

[7]) ELVIUS *Därs.*

B.

Arbetarnas ekonomiska ställning.

---

a.

Förändringar i penningväsendet 1576—1720.

Patentet om klippingmyntets uppväxlande af den 12 maj 1575 meddelade, »att H. K. M. vill härefter låta slå rund mynt, både hela och halfva daler, item markstycken, halfmarkstycken, 2-örestycken, runstycken, halförestycken, fyrkar och smärre mynt, så goda uti korn och skrot som det mynt var, som . . konung Gustaf . . lät förmynta» [1]. Allt äldre underhaltigt mynt skulle enligt denna förordning inväxlas före den 10 aug. 1575. En ny myntordning af den 6 mars 1576 [2]) medgaf dock fortsatt användning af klippingmynt, hvarvid en 4-marksklipping skulle gälla 4 runstycken i nytt mynt och benämnas 4 öre, samt 26 mark klippingmynt inväxlas af myntverket för 1 daler (om 32 runstycken) [3]. Riket hade sålunda från och med år 1576 åter ett ordnadt penningväsen. En daler silfvermynt höll 25,596 gram fint silfver [4]) och enligt mynträkningen var

1 daler smt = 4 mark = 32 öre (»runstycken»).

---

[1]) STIERNMAN *Com.* 1: 245.

[2]) *Därs.* 251.

[3]) För att främja klippingmyntets raska indragning mottog sålunda myntverket detsamma till ett något högre värde (1 daler för 26) än det åsatts i marknaden (1 daler för 32). Det beviljade uppskofvet i fråga om klippingmyntets indragning motiveras i förordningen 1576 med skälet: »på det att H. K. M:ts undersåtar och alla andra, som handel och vandel bruka här i riket, icke måtte däraf lida skada, om det nu så hastigt utan vidare varsel aflystes».

[4]) FORSSELL *Ant. om mynt* 91 (1872).

De genom kriget med Ryssland m. m. framkallade finansiella svårigheterna under Johan III:s sista år förledde till nya myntförsämringar under åren 1590—1592. Efter Johan III:s död genomförde Karl såsom riksföreståndare en ny myntrealisation för att återställa ordningen i penningväsendet. Förordningen om myntet af den 12 jan. 1593 [1]), som återförde mynträkningen till myntet före försämringarna, medgaf dock, att riksdalern räknades för 36 öre gammalt mynt, hvadan 1 riksdaler gällde 4 1/2 mark. I denna förordning omnämnes första gången skillnaden mellan räknedalern till 4 mark och riksdalern till 36 öre eller 4 1/2 mark [2]). Plakatet emot svenska myntets vanvördande af den 6 okt. 1602 (förnyadt den 6 dec. s. å.) omtalar, »at man moste gifwe för en Tysk Daler, tretijo sex, tretijo nije och fyretijo Rundstycke» [3]), d. v. s. för riksdalern 36—40 öre eller 4 1/2—5 mark. Det lagligen bestämda värdet å riksdalern fortfor dock ännu någon tid att bibehållas vid 4 1/2 mark, men år 1609 blef riksdalern myntad med åstämpladt värde af 6 mark [2]). Den genom utbetalandet af Elfsborgs lösen framkallade bristen på riksdalrar, som voro det mynt i hvilket kontributionen till nämnda lösen skulle utgå, stegrade riksdalerns värde år 1613 till 7 mark [4]). År 1619 voro penningar så sällsynta i landet, att nästan all inrikes handel måste drifvas med varubyte [5]), men någon förändring i myntväsendet företogs ej förrän 1624, då kopparmyntningen påbörjades för att bringa mera mynt i rörelsen. Åren 1604—1624 utmyntades 1-, 1/2- och 1/4- riksdalersmynt efter riksdalersmyntfot 14 lödiga, 7 1/5 r:dr pr lödig mark, hvadan 1 r:dr höll 25,596 gr. f. s.; 20-, 8-, 6-, 4-, 2-, 1- och 1/2-marksmynt utmyntades efter markräkningsmyntfoten 13 5/39-lödiga, 10 2/3 daler pr lödig mark, hvadan 1 daler smt i dessa mynt höll 16,2 gr. fint silfver [6]). År 1619 medgafs genom ett plakat, att riksdalern räknades till 6 1/2 mark [7]).

---

1) Stiernman *Com.* 1: 400 ff.

2) Stiernstedt *Blick på Sveriges mynt- och penningväsende under de senaste 300 åren* 9 f. (1859).

3) Stiernman *Com.* 1: 469, 472 (1604).

4) Aug. W. Stiernstedt i *VittAH* 23: 12 (1863).

5) Cronholm *G. II A.* 3: 484 (1861).

6) Hallenberg *G. II A.* 2: 529 ff. (1790).

7) Stiernman *Com.* 1: 712.

Sedan myntningen af rundt kopparmynt år 1627 kommit i full gång och kopparmyntverken i Nyköping, Säter och Arboga börjat utsläppa runda ettören, halfören och fyrkar, framkallade den rikliga tillgången på detta underhaltiga mynt ett raskt kursfall, så att 1 riksdaler, som 1624—1627 räknats till 6 mark smt och likaledes 6 mark kpmt, år 1628 kom att gälla 6 $^1/_2$ mark kpmt, 1629—1631: 10 mark kpmt, 1632: 14 mark kpmt. Förordningen om myntet af den 26 aug. 1633 [1]) kom att reglera penningväsendet för det följande årtiondet [2]). Enligt densamma bibehölls kopparmyntet såsom hufvudmynt jämte silfret. En riksdaler gällde enligt denna myntordning 6 marker silfvermynt eller 48 öre silfvermynt, medan kopparmyntet sattes till silfvermyntets halfva värde, så att ett runstycke koppar gällde $^1/_2$ öre silfvermynt, $^1/_2$ runstycke gällde en fyrk smt och en fyrk koppar gällde $^1/_2$ fyrk smt, hvadan

1 r:dr = 1 $^1/_2$ »svensk daler» smt = 6 mark smt
= 12 » kpmt.
1 »svensk daler» smt = 4 » smt.

Då silfvermynt saknades i rörelsen, torde nedsättningen af kopparmyntet ha starkt påverkat priserna (se sid. 126). För arbetarna måste eljest myntregleringen ha varit fördelaktig med hänsyn till den del af lönerna, som utficks i penningar. Förordningen om myntet af den 24 mars 1643 [3]) nedsatte kopparmyntets lagliga kurs till 15 mark kpmt på 1 r:dr efter »det gemeene loppet, som nu allmänneligen är å gång hoos högh och lågh, fattigh och rijk, och alle Landwarur, tienste-dagswärcken och arbete hafwa satt sig effter, nemligen, at ett Sölfwer-Runstycke, gäller och betales med .. halfftridie öre Kopparmynt». Vid Kristinas frånträde af regeringen 1654 hade kopparmyntet fallit till 16 mark kpmt pr r:dr, år 1658 till 17 mark och följande år till 18 mark. Kammarkollegiet bestämde i slutet af 1660 en ny utmyntningsgrund med nedsättning i myntvärdet och från

[1]) STIERNMAN *Com.* 2: 13 ff.

[2]) ODHNER *Christinas förmyndare* 243 (1865) kallar den »grundvalen för myntväsendet de följande 30 åren», en beteckning, som torde vara mindre lämplig, eftersom »regeringen måste 1643 åter nedsätta myntet efter» det gemena loppet »denna gång från 12 till 15 mk» *Därs.* 249; jfr här med not 3 utmärkta förordning.

[3]) STIERNMAN *Com.* 2: 349 ff.

1661 sjönk kursen till 19 mark och efter en liknande åtgärd 1666 till 21 mark, hvarvid den höll sig ännu år 1673. Men den från år 1674 ökade kopparmyntningen framkallade samma år ett kursfall till 22 och slutligen till 24 mark, 1676 till 26 mark och 1677 till 27 mark, hvarvid kursen höll sig till 1680. Riksdalern, som 1665 gällde 6 1/2 mark smt, steg äfven i förhållande till silfvermyntet, så att den år 1667 gällde 7 mark smt och 1674 stod vid 8 mark smt, d. v. s. 1 r:dr = 2 d:r smt = 6 d:r kpmt, hvilket förhållande år 1681 blef i lag bestämdt [1]), då förordningen om myntet af 19 mars 1681 återställde ordning i myntväsendet. Kopparens stegrade pris på den utländska marknaden föranledde minskad kopparmyntning, och slutligen dess upphörande. Kursen på kopparmyntet, hvilken 1681 bestämdes efter 24 mark på riksdalern, höll sig därvid till Karl XI:s död, med undantag för missväxtåren 1695—1697. Åren 1697—1708 växlade den mellan 25 och 27 mark, och steg 1717 till 38 och 1718 till 40 mark, utvisande verkningarna af »den kedja af rikets mynt- och penningväsende alltmer förstörande beslut, som beklagligtvis utmärkte de fyra senare åren af Karl XII:s regering» [2]).

En tablå öfver förändringarna i penningväsendet under perioden 1576—1720 visar följande olika förhållanden vid olika tidpunkter mellan specieriksdalern och de kurserande daler- och markmynten:

År 1576:	1 r:dr (25,596 gr. f. s.)	= 1	d:r		= 4	mark
» 1593:	» »	= 1 1/8	»		= 4 1/2	»
» 1602:	» »	= 1 1/4	»		= 5	»
» 1604:	» »	= 1 1/2	»		= 6	»
» 1633:	» »	(= 1 1/2	»	smt	= 6	» smt)
	» »	= 3	»	kpmt	= 12	» kpmt
» 1643:	» »	= 3 3/4	»	»	= 15	» »
» 1661:	» »	= 4 3/4	»	»	= 19	» »
» 1666:	» »	= 5 1/4	»	»	= 21	» »
» 1676:	» »	= 6 3/4	»	»	= 27	» »
» 1681:	» »	= 6	»	»	= 24	» »
	» »	= 2	»	smt		
» 1715:	» »	= 3	»	»		
		= 9	»	kpmt	= 36	mark.

[1]) Stiernstedt · *Blick på Sveriges mynt- och penningeväsende under de senaste 300 åren* 12 (1859).

[2]) Se vidare Aug. W. Stiernstedt i *VittAH* 23: 220 f. (1863).

En svensk daler smt och en mark smt hade vid olika tidpunkter följande silfvervärde:

År 1576:	1 daler		= 25,596	gr.;	1 mark	= 6,399	gr.
» 1604:	»		= 16,2	»;	»	= 4,05	»
» 1633:	»	kpmt	= 8,1	»;	»	= 2,025	»
» 1681:	»	»	= 4,05	»;	»	= 1,0125	»
		smt	= 12,2	»;	»	= 3,05	»

Benämningarna Kristin(er) Karolin(er) betecknade alltid 2 mark eller 1/2 daler smt [1]).

Förändringarna i penningväsendet måste under hela perioden ha varit en faktor, som i och för sig verkat till försämring af den ekonomiska ställningen för de vid bergverken och bruken anställda arbetarna. Den rikare tillgången på penningar och framför allt utsläppandet af underhaltigt mynt stegrade på 1630—1650-talen raskt varupriserna, medan de fixerade arbetslönerna fasthöllos sannolikt någon tid efter hvarje förändring i mynt och varupris, och höjning af arbetslönerna i proportion till en förändring väl stundom knappt kom att ske, förr än en ny förändring inträdde verkande i samma riktning, hvarigenom arbetsklassen under en stor del af perioden måste ha varit utsatt för lönetryck. Endast ett exempel på att arbetarna opponerat mot myntförsämringarna är mera bekant, Kopparbergets arbetares vägran att mottaga mynttecken i slutet af Karl XII:s regering [2]).

Silfrets prisfall på världsmarknaden under 1600-talet motverkade i någon mån kopparmyntets sjunkande värde i förhållande till silfvermyntet.

Värdeförhållandet mellan guld och silfver, som i början af Gustaf I:s regering varit 1: 10 à 1: 11 [3]), stod i början af 1570-talet

för ungersk gyllen till dalermyntet som 1: 9,3,
» krongyllen » » » 1: 10,5 [4]).

Karl IX:s karoliner af guld utmyntades efter en myntningsgrund, som utvisar värdeförhållandet mellan guld och silf-

---

[1]) STIERNSTEDT *Blick* 5 (1859).
[2]) FORSSELL *Ant. om mynt* 43 (1872).
[3]) AUG. W. STIERNSTEDT i *VittAH* 23: 248 (1863).
[4]) *Därs.* 85.

ver som 1: 11,4 [1]). Förordningen om myntet af år 1633 [2]) fastställde värdet af en dukat till 10 1/2 mark smt, hvilket utvisar mellan guld och silfver förhållandet 1: 11,97. Förordningen om myntet 1681 [3]) fastställde värdet af en dukat till 12 mark smt, hvilket utvisar mellan guld och silfver förhållandet 1: 13,7. Värdeförhållandet mellan guld och silfver förändrades på världsmarknaden enligt Soetbeers beräkningar under perioden på det sätt, att det utgjorde

1581—1600	1: 11,8;
1621—1640	1: 14 ;
1681—1700	1: 15 [4]).

Silfret sjönk sålunda under perioden stadigt och starkt i värde. Detta prisfall på silfret aftecknar sig äfven i sin mån i stegringen af varuprisernas silfverekvivalenter.

b.

Förändringar i varupriser c. 1576—c. 1720.

Patentet emot myntets förakt af år 1691 [5]) angifver sig grundadt på den omständigheten, att »det Oss är förekommet, huru som en part af våra egna undersåtar och tjänare, så ock främmande, både köpmän och andra, uppsätta och dyrka sina varor, såväl inländska som utländska, yttermera än som uti de nästförlidna åren skett, och förakta och vanvörda vårt nya mynt». Denna iakttagelse, som regeringen hade tillfälle att göra tämligen omedelbart efter den första myntförsämringen under perioden, bekräftades utaf erfarenheten vid alla de följande förändringarna af samma slag. De upprepade påbuden mot prisstegringarna blefvo verkningslösa. En faktisk nedsättning i varupriser och arbetslöner blef endast för kort tid det omedelbara resultatet. Varupriserna reglerade sig mer eller mindre hastigt

---

1) Jfr Hallenberg *G. II A.* 2: 530 f. (1790).
2) Stiernman *Com.* 2: 13 ff. (1633).
3) Stiernman *Com.* 4: 328 ff.
4) *Ekon. samh.* 1: 284.
5) Stiernman *Com.* 1: 366 (1591).

för olika varor efter de förändrade myntförhållandena, och äfven arbetslönerna sträfvade att genom nominell stegring återuppnå sitt förra reella värde.

Varuprisernas stegring framgår af följande prisuppgifter för några af de viktigare lifsförnödenheterna.

De s. k. svenske »värderingarna», som finnas bevarade för flera år från slutet af 1500-talet [1]) upptaga följande varor och varuvärden bl. a.:

	År 1576	År 1577	År 1584	År 1591
1 tunna spannmål	3 mark	4 mark	4 mark	6 mark
1 » ärter	4 1/2 »	5 »	5 »	—
1 lisp. humle	2 »	2 »	4 »	—
1 » smör	(2 1/2 ?) »	(2 ?) »	3 »	4 mark
1 » fläsk	2 1/2 »	2 1/2 »	—	2 1/2 »
1 » kött	2 »	2 »	—	2 »
1 » torr fisk	1 1/2 »	1 1/2 »	—	—
1 tunna strömming	—	—	8 »	15 »
1 » krampesill	2 1/2 »	2 1/2 »	2 1/2 »	2 »
1 » sill	—	—	3 daler	—
1 » salt	2 1/2 mark	2 1/2 »	5 mark	—
1 lisp. »	5 öre	—	—	—
1 oxe	26 »	24 »	20 »	24 à 26 mark
1 ko	14 »	14 »	9 »	10 à 11 »
1 får	2 1/4 »	2 »	2 »	2 »
1 gås (gödd)	5 öre	5 öre	5 öre	—
1 höns	1 1/2 öre	1 1/2 öre	1 1/2 »	—
1 aln vadmal	—	—	3 »	3 à 3 1/2 öre
1 » lärft (småländskt)	—	—	3 »	3 »
1 aln blaggarn	—	—	—	1 1/2 »
1 dagsverke	4 öre	4 öre	4 »	—

Ofvan angifna värderingspriser torde ha afsett prisförhållandena i sjöstäderna, medan de faktiska priserna varit något högre i uppstäderna och ändå något högre i bergslagen. Detta framgår af en »Verderningh på Inlendske Varur Huad the Här j Riiket skole gälle. På åttskillige Orter. Datirt Nyköping thenn 20 Nouembris. Anno 91», hvilken upptar följande varor och varupriser bl. a.:

---

[1]) Kam.-ark., Sandb. saml. M. 2.

»*Effter thenne Verderning skall godzet gelle vid Bergenn.*»

1 tunna hvete	9	mark	(128 %)
1 » råg eller malt	7	»	(117 »)
1 » korn	6 1/2	»	(130 »)
1 » hafre	3 1/2	»	(128 »)
1 lisp. smör	4	»	(133 »)
1 » fläsk	3 1/2	»	(140 »)
1 » (torrt nöt)kött	3	»	(150 »)
1 tunna strömming	18	»	(120 »)
1 » krampesill	3	»	(150 »)

»*Efter thenne Werderning skall godzet gelle i Upstedherne.*»

1 tunna hvete	7 1/2	mark
1 » råg eller malt	6 1/2	»
1 » korn	5 1/2	»
1 » hafre	3	»
1 lisp. smör	3 1/2	»
1 » fläsk	2 3/4	»
1 » (torrt nöt)kött	2 1/2	»
1 tunna strömming	16	»
1 » krampesill	2 1/2	»

»*Effter thenne Werderning skall godzet gelle i Sjöstäderne*».

1 tunna hvete	7	mark	(100 %)
1 » råg eller malt	6	»	»
1 » korn	5	»	»
1 » hafre	2 3/4	»	»
1 lisp. smör	3	»	»
1 » fläsk	2 1/2	»	»
1 » (torrt nöt)kött	2	»	»
1 tunna strömming	15	»	»
1 » krampesill	2	»	»

Enligt dessa värderingar, af hvilka den sista, för sjöstäderna, har samma priser som förut anförda »svenska» värdering för år 1591, voro lifsmedelspriserna genomsnittligt nära 33 % eller omkring 1/3 högre i bergslagerna än i sjöstäderna.

Samtliga priser i värderingarna 1591 torde vara något höga, beroende främst på den förutnämnda myntförsämringen 1590—1592. Enligt en anteckning på pärmen till 1596 års registerbok hade spannmålen föregående år stått vid 4 mark, men under året blifvit så dyr, att den räknats för 5 mark [1]. Hammarsmederna i Värmland erhöllo samma år »vthi theres Arbetes löhn för the smidhe till Min Nådige Förstes behof Spannell och fetalie efther thenne Werdering som eftherfölier» [2]) bl. a.:

[1]) Kam.-ark., Sandb. saml. M 2: 1517.
[2]) *Därs.*

1 tunna spannmål	5	mark
1 lisp. smör	3	»
1 » fläsk	2 1/2	»
1 » torrt kött	2	»
1 tunna strömming	4	daler
1 » salt	5	mark
1 gill oxe	6	daler
1 ko	3	»

Silfvervärdet för de allmänna svenska, närmast för sjöstäderna gällande priserna vid midten af 1580-talet torde med ledning af de i det föregående lämnade uppgifterna kunna anges på följande sätt:

1 tunna spannmål	4	mark	=	25,596	gr.
1 lisp. smör	3	»	=	19,197	»
1 » fläsk	2 1/2	»	=	15,9975	»
1 » kött	2	»	=	12,798	»
1 » torr fisk	1 1/2	»	=	9,5985	»
1 tunna krampesill	2 1/2	»	=	15,9975	»
1 » strömming	8	»	=	51,192	»
1 » salt	5	»	=	31,995	»
1 oxe	20	»	=	127,98	»
1 ko	9	»	=	57,591	»
1 får	2	»	=	12,798	»
1 gås	5 öre		=	3,999	»
1 höns	1 1/2 öre		=	1,1998	»
1 aln vadmal	3	»	=	2,3996	»
1 » blaggarn	1 1/2	»	=	1,1998	» [1]

Spannmålspriset år 1596, 5 mark, torde likaledes motsvara 25,596 gr. [2]).

Om dessa silfvervärden jämföras med de efter värderingen 1573 beräknade (sid. 59 ofvan), framträder en betydande nedgång i priserna på spannmål, nötkreatur och salt. Sistnämnda artikel synes under hela 1500-talet ha växlat starkt och oregelbundet i pris. Priset på nötkreatur är afsevärdt lägre i värderingen 1584 än i värderingarna 1576 och 1577, som ge silfvervärdena 166,4 resp. 153,58 gr. för oxe och 89,586 gr. för ko. Spannmålspriset i värderingen 1584 står i synnerligen god öfverensstämmelse med de för 1590-talet och följande årtionden antagliga priserna, och en nedgång i spannmålspriset efter 1573 synes därför otvifvelaktig.

---

[1]) Räkenskaperna från Lekebergs bruk i Nora socken af Örebro län för år 1581, som ansetts ge »en tämligen säker föreställning» om den tidens varupriser, visa sig grundade på 1576 års ofvan angifna priser för spannmål, smör, fläsk, torrfisk, salt och vadmal, men räknade med något högre köttpris (2 1/2 mark) och lägre oxpris (22 mark); jfr JOHANSSON *Noraskog* 3: 14 f. (1884).

[2]) Enär det svenska silfvermyntet nu räknades 5 mark pr riksdaler, är spannmålspriset således nominellt stegradt från 4 till 5, men till silfvervärdet oförändradt.

Att döma af värderingarna 1576 och 1577 har den inträdt efter myntregleringen 1576.

Värderingarna af år 1591 äro för jämförelser med värderingen af 1573 af särskildt intresse, emedan de förra tillkommit under en myntförsämringsperiod liksom de senare. Priserna i 1591 års värdering måste anses baserade på 1576 års mynt, 1 daler = 1 riksdaler = 4 mark, emedan ingen annan värdering ägde officiellt erkännande före 1593. Den svenska värderingen och värderingen för sjöstäderna 1591 ge följande silfvervärden:

1 tunna spannmål (råg eller malt)	6	mark	38,596	gr.	f.	s.
1 » strömming	15	»	95,985	»	»	»
1 » krampesill	2	»	12,798	»	»	»

Priserna å smör, fläsk och kött äro desamma som i 1584 års värdering.

Den taxa, som Karl IX troligen i början af år 1604 utfärdade att tillämpas inom alla bergverksområden till förhindrande af köpmännens prejerier [1]) upptager följande (maximi?) priser på följande varor bl. a.:

1 tunna spannmål 3 daler			=	48,6	gr. [2])
1 lisp. humle	6	mark	=	24,3	»
1 » smör	5	»	=	20,25	»
1 » fläsk	3	»	=	12,15	»
1 » kött	2 1/2	»	=	10,125	»
1 tunna lax	12	daler	=	194,4	»
1 » strömming	4	»	=	64,8	»
1 » salt	4	»	=	64,8	»
1 » krampesill	2	»	=	32,4	»
1 » kabeljo	8	»	=	129,6	»
1 gill oxe	8	»	=	129,6	»
1 käflingsoxe	6	»	=	97,2	»
1 ko	4	»	=	64,8	»
1 får	3	mark	=	12,15	»
1 aln vadmal	5	öre	=	2,53	»

[1]) M. B. Swederus i *Jernk. annal.* 1903, s. 22 ff.

[2]) Detta spannmålspris är satt extraordinärt högt. För så vidt ej felskrifning, felläsning eller feltryck för 2 daler föreligger, torde prisets höjd bero på, att möjligheten af felslagen skörd tvingat till medgifvande af högre maximipris för spannmål, af hvilken för öfrigt kronan vid denna tid var bergverkens främste leverantör. Hertig Karls kontrakt med kopparbergsmännen af år 1597 (Swederus *Därs.*) och med kronans kopparsmältare af år 1598 (Dens. *Därs.* 1904, s. 516) sätta priset på en tunna spannmål till 2 daler. År 1604 motsvarade 2 daler 32,4 gr. f. s. Sistnämnda kontrakt sätter 1 lisp. smör till 3 mark (liksom kontraktet 1597), 1 lisp. fläsk till 2 1/2 mark och 1 tunna krampesill till 1 daler; 1 oxe till 6 daler.

En jämförelse mellan taxans priser och den för samma år antecknade värderingen, som vid Kopparberget tillämpats vid afräkning med arbetarna (sid. 123 nedan), bestyrker prisernas maximikaraktär.

Denna Karl IX:s taxa, som var afsedd att förhindra prejeri vid handel mellan köpmän och bönder och bergsmän, torde för bergverksarbetarnas ekonomiska förhållanden ha varit af mindre direkt betydelse. Säkra hållpunkter för de varupriser, efter hvilka arbetarna erhöllo lifsmedel och beklädnadsmedel, gifva däremot åtskilliga värderingar från svenska bergverk och bruk för 1608 och närmast följande år.

»Efther Grufue och Hytthefolchetz Löhnnähr förslagit all vthi Penninngh(a)r: och de behöfue eftherfölliennde partzeler till Klädhr och födhe, Derföre måste göres ther på förordningh och skolle the vpbäre them efther denn werderningh som här in margine förmäles», heter det i sammandraget af räkenskaperna för Kopparberget 1608 [1]). Värderingen har följande varor och varupriser:

1 tunna spannmål	6	mark	= 24,3	gr.
1 lisp. humle	10	»	= 40,5	»
1 tunna salt	14	»	= 56,7	»
1 lisp. smör	5	»	= 20,25	»
1 tunna lax	12	daler	= 194,4	»
1 » strömming	14	mark	= 56,7	»
1 » krampesill	4	»	= 16,2	»
1 skepp:d torr fisk	12 1/2	daler	= 202,5	»
1 st. packelakan	60	»	= 972	»
1 » pyk	40	»	= 648	»
1 » saltwälsk [2])	16	»	= 259,2	»
1 » görlesk	8	»	= 129,6	»
1 aln vadmal	4 1/2	öre	= 2,25	»
1 » blaggarn	2	»	= 1	»

I värderingen anmärkes, att endast utvaldt präktiga oxar inköptes till bergverket, »För Belliehud:r skull», men att arbetarna erhöllo »nötsfallen» för 10 daler stycket [3]). Ett stycke packelakan (ett slags kläde) torde ha hållit 40 alnar, motsvarande ett pris af 1 1/2 daler eller 6 mark pr aln [4]); ett stycke görleskt (d. v. s. från Görlitz) kläde torde ha hållit omkring 20 alnar motsvarande ett pris af c. 1 1/2 mark pr aln [5]).

[1]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619 (*i särskildt lägg; i slutlägget med annan stafning*).

[2]) Kläde från Salzwedel i Sachsen; jfr sid. 123 nedan.

[3]) Forssell i *VittAH* 29: 107 beräknar ett nötsfall till högst 10 lisp.; blott i ett undantagsfall har han funnit vikten ha varit 14 lisp. Efter förstnämnda beräkning skulle ett lisp. kött kostat 4 mark enligt Kopparbergsvärderingen 1608, hvilket vore samma pris som i värderingen 1610.

[4]) Jfr priset pr aln å sid. 123 nedan.

[5]) Forssell *Ant. om Sv:s handel* etc. 11 (1875).

Värderingen för Salberget samma år 1608, hvilken motiveras med nästan ordagrannt samma sats som den ur Kopparbergsräkenskaperna anförda motiveringen, upptager följande varor och varupriser bl. a.[1]):

1 tunna spannmål	6	mark	= 24,3	gr.
1 lisp. humle	10	»	= 40,5	»
1 tunna salt	16	»	= 64,8	»
1 lisp. smör	5	»	= 20,25	»
1 oxe	10	daler	= 162	»
1 tunna lax	12	»	= 194,4	»
1 » strömming	4	»	= 64,8	»
1 » krampesill	1	»	= 16,2	»
1 lisp. torr fisk	2 1/2	»	= 10,125	»

Alla tygsorter som i Kopparbergsvärderingen.
Samma värdering tillämpades vid Löfåsen 1609 [2]).

För bergslagen i gemen fastställdes år 1609 följande marknadsvärdering [3]) bl. a.:

1 lisp. smör	1 1/2	daler	= 24,3	gr.
1 tunna strömming	3	»	= 48,6	»
1 » salt	3 1/2	»	= 56,7	»
1 oxe	8 à 10	daler	= 130 à 162	»
1 dagsverke	4	öre »	= 2	»

Värderingen för Garpenberg 1609 har samma priser som den anförda värderingen från Kopparberget på varorna spannmål, strömming och salt, och åsätter de enda dessutom nämnda varorna, kött och fläsk, ett pris af 3 mark pr lispund [4]).

Värderingarna från Kopparberget för några af de följande åren ha följande varor och varupriser [5]) bl. a.:

---

[1]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543 — 1619. — Samma priser 1611 enl. Sandb. saml. M 2, där ett par skor upptages till 20 öre.

[2]) *Därs.*, Silfver o. järn i Dalarna 1558—1609.

[3]) *Därs.*, Sandb. saml. M 2.

[4]) *Därs.*, Silfver och järn i Dalarna 1558—1609.

[5]) *Därs.*, Kopparberget och kronans koppar. — Värderingen vid Vester Silfberget 1610 satte spannmålstunnan till 7 mark, 1 lisp. smör 6 mark, 1 lisp. fläsk 6 mark, 1 lisp. kött 5 mark. *Därs.* Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.

	År 1610	År 1614	År 1616
1 tunna spannmål.........	6 mark	2 daler	2 daler
1 » ärter..............	6 »	2 »	2 »
1 lisp. humle..............			10 mark
1 tunna salt	14 »	4 »	4 daler
1 lisp. smör		5 mark	
1 tunna »			20 »
1 lisp. kött..................	4 »	3 »	3 mark
1 » fläsk..................	5 »		
1 » lax	3 »		
1 tunna lax..................		12 daler	12 daler
1 » strömming	12 »	4 »	4 »
1 » salt	14 »	4 »	4 »
1 oxe		10 »	12 ½ »
1 aln vadmal		6 öre	6 öre

Från år 1614 finnes bevarad en »Werdering opå tho Parzeler som Arbetzfolk wid Kop:berghet skall anamma till betalningh»[1] med öfverskriften »Embetes folket widh Kopparbergs grufua äre vthi vnderdånigheet begerandes ringare werdering på de partzeler som lefwereras» bl. a.:

1 lisp. kött o. fläsk	5 m:k	1 dal.
1 tunna salt	4 dal.	3 ½ »
1 » sill	12 »	10 »
1 aln vadmal	8 öre	6 öre
1 » görlisk	12 »	8 »
1 lisp. humle	3 dal.	2 ½ dal.
1 t:na strömming	4 »	3 ½ »
1 lisp. torr fisk	1 »	3 m:k
1 aln saltvälsk	1 »	3 ½ »

»Deslikes äre de vthi vnderdånigheet begerandes, om någon blifuer siuk att deras månadz lön icke blifuer afkortet», hvilket sålunda praktiserats (jfr sid. 143 nedan).

Kopparbergsräkenskaperna för år 1619 innehålla under rubriken »På Närschrifne Pertzeler hafuer warit Effterschrifne werdering:r» följande tablå[2]) bl. a.:

	År 1604	År 1608	År 1619
1 tunna spannmål.........	2 daler	6 mark	2 daler
1 lisp. smör	1 »	5 »	6 mark
1 » kött	2 ¼ mark	1 daler	3 »
1 tunna lax..................	12 daler	12 »	12 daler
1 » sill..................	8 »		12 »
1 » strömming	4 »	14 mark	4 »
1 » salt	4 »	14 »	4 »
1 oxe	6 »	10 daler	12 ½ »
1 aln packelakan		6 mark	10 mark
1 » pyk....................		4 »	2 daler
1 » vadmal	4 öre	4 ½ öre	6 öre

[1]) Kam.-ark., Varuvärden m. m. 1500—1600-talen.
[2]) *Därs.*, St. Kopparberg och kronans koppar 1618, 1619.

Räkenskaperna för Österby bruk 1617 [1]) upptaga, med den bl. a. i Kopparbergs- och Salbergsräkenskaper förekommande motiveringen, en värdering, efter hvilken »Embetszmennerne . . skole . . bekomma desse Partzeler och sädan blifua afrechnade vthi therass arbete», bl. a.:

1 tunna spannmål	8	mark (= 2 daler)
1 lisp. humle	10	»
1 tunna salt	3	daler
1 » sill	12	»
1 » strömming	4	»

Vid Ortala masugn gällde samma år [1]) samma priser, och för öfrigt bl. a.:

1 lisp. torr fisk	3	mark
1 » smör	6	»

Vid Löfåsen utfingo arbetarna 1618 spannmålen efter värdering till 2 daler, 1 lisp. smör 5 mark, 1 lisp. kött 4 mark, 1 gill oxe 10 daler, 1 tunna strömming 4 daler [2]).

I arrendekontrakt rörande Finspong och Taberg 1618 värderades 1 tunna spannmål till 8 ½ mark, 1 lisp. smör till 6 mark, tunnan 20 daler, 1 lisp. fläsk till 1 mark och 1 lisp. kött till 3 mark [3]).

»Werderingen der Efter förläningen på hwar Lanndzort vthräcknat åhr 1620» [4]) upptar för Västmanland och Uppland följande varor och varupriser bl. a.:

1 tunna råg och korn	9	mark	=	36,45	gr.
1 lisp. humle	5	»	=	20,25	»
1 » smör	6 ½	»	=	26,33	»
1 » fläsk	1	daler	=	16,2	»
1 » torr fisk	3	mark	=	12,15	»
1 » kött	3	»	=	12,15	»
1 tunna strömming	4	daler	=	64,8	»
1 oxe	11	»	=	178,2	»
1 ko	5	»	=	81	»
1 får	3	mark	=	12,15	»
1 dagsverke	4	öre	=	2	»

De anförda prisuppgifterna, som med lätthet kunde mångfaldigas ur här anförda källor för ifrågavarande årtionden från 1500-talets slut och 1600-talets början, torde tillräckligt belysa prisförhållandena under nämnda tidsskede och

---

[1]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.
[2]) *Därs.*, Silfver o. järn i Dalarna 1558—1609.
[3]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kopiebok N:o I, s. 105 v, 101 v.
[4]) Kam.-ark., Sandb. saml. M. 2.

tillika gifva en ungefärlig uppfattning om, hur pass enhetlig prisbildningen var inom bergslagerna med hänsyn till de viktigaste bergverksorterna, och i hvilket förhållande priserna i bergslagerna stodo till priserna i sjöstäderna, d. v. s. framför allt Stockholm, samt om förhållandet mellan marknadspriserna och de priser, efter hvilka till bergverksarbetarna utlämnade varor afräknades på arbetslönerna.

Prisuppgifterna gifva vid handen, att priserna, som på 1560-talet och några år förut och efteråt befunnit sig i en krisartad stegring, hvilken förvärrats genom osäkerheten i penningväsendet, efter myntregleringen 1576 tämligen snart stadgat sig. På 1580-talet och under de närmast följande två årtiondena fortfara priserna att långsamt stiga i nominellt hänseende. Stigningen står i samband med det svenska silfvermyntets sjunkande värde i förhållande till den i riksdalermyntet tillgängliga silfvermyntsstandarden. Stegringen i varupriserna förblir dock under 1600-talets första årtionden mindre än det svenska myntvärdets fall, såsom beräkningar i det föregående torde hafva visat.

Efter år 1608, som synes ha haft låga priser, inträder en fortsatt prisstegring under följande årtionde, hvilken är ej endast af nominell, utan äfven af reell karaktär. Den reella prisstegringen belyses delvis af skillnaden i nominella priser uti de citerade bergverksvärderingarna 1608—1619, och delvis af skillnaden i prisernas silfvervärde uti värderingarna från Kopparberget och Salberget 1608 å ena sidan och värderingen år 1620. Denna sistnämnda värdering för Uppland och Västmanland torde närmast vara att jämföra med bergslagsvärderingarna 1604 — med korrigering af spannmålspriset till 32,4 gr. pr tunna — och 1609.

Prisutvecklingen efter 1620 framträder i sina hufvuddrag vid jämförelse mellan priserna under föregående tid och priserna i de tre tulltaxorna 1638, 1658 och 1687, hvilka i det följande skola läggas till grund för framställningen i denna del. Till karaktären äro de ur dessa tulltaxor härledda priserna närmast jämförliga med priserna i de förut anförda svenska värderingarna (s. 117 ofvan o. särskildt s. 119). Förhållandet mellan taxornas priser och de faktiska marknadspriserna i bergslagerna samt de priser, med hvilka bergverksarbetarna hade att räkna vid utfående af varor på sin lön, ge visserligen redan lämnade uppgifter någon ledning

att bedöma. Dessa förhållanden skola dock för olika tider ytterligare belysas i det följande.

Prisutvecklingen på 1620-talet synes ha fortgått på samma sätt som under föregående årtionde, med långsam och jämn stegring.

Ett arrendekontrakt rörande en del af Värmlands bergverksområde af år 1622 [1]) låter arrendatorerna »GiärdePartzelerne effter denne ordning betala för en T:a Span(*mål*) tuå Dr. . ., ett lisp. Smör halfsiunde mark, . . Ett lisp. Kiött och Fläsk 3 m., . . En gierde oxe Tijo Dr. ett gierde Fåår tree m.» [1]) o. s. v. Samma år ålade ett kontrakt arrendatorn af Ortala bruk [2]) att betala bl. a.:

1 tunna spannmål	10	mark
1 lisp. humle	3	daler
1 » smör	6 ½	mark
1 » fläsk	3 ½	»
1 » kött	3 ½	»
1 oxe	12	daler
1 får	3	mark

Den förstnämnda lägre värderingen gällde ett bergverksområde, som behöfde stödjas under upparbetningen; den senare högre värderingen ett äldre, fullt betalningskraftigt bruk.

Införandet af kopparmyntspräglingen vid årtiondets slut och kopparmyntets starka prisfall i början af 1630-talet (se sid. 113) synes ha framkallat en märkbar förändring i varuprisernas silfvervärde. Från början af 1630-talet finnes antecknad en jämförande värdering, som synes tillhöra räkenskaperna för kronans kopparbruk: [3])

	Anno 1632.	Anno 1634.
1 tunna spannmål	2 daler 8 öre	3 daler
1 lisp. smör	1 » 20 »	1 » 24 öre
1 » fläsk	1 » 4 »	1 » 16 »
1 » kött	24 »	
1 » torr fisk	24 »	
1 oxe	10 daler	10 »
1 får	24 »	1 »
1 gås	12 »	16 öre
1 höns	3 »	4 »
1 dagsverke	6 »	8 »

[1]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kopiebok n:r 1, s. 65 v.
[2]) *Därs.* 99 v.
[3]) Kam.-ark., Sandb. saml. M 2.

Sistnämnda högre priser synas ännu ha tillämpats vid bergverken vid 1630-talets slut. »Sölfwerbruckz Räckningen J. Wärmelandh» [1]) för år 1638 uppgifver, att kronan uppburit spannmål efter ett pris af 2 ¹/₄ daler och utlämnat den efter ett pris af 3 daler »godt mynt». Räkenskaperna »För Vpbördh och Vthgift wedh Sahla Grufwa jfrån Nyåhret 1638 till Nyåhret 1639» [2]) upptaga följande varor och varupriser bl. a.:

1 tunna spannmål	3	daler
1 lisp. smör	9	mark
1 » fläsk	2	daler
1 » kött	1	»
1 » torr fisk	1	»
1 oxe	12	»
1 får	4 ¹/₂	mark
1 gås	16	öre
1 höns	3	»
1 aln vadmal	8	»

Vid Hällefors bruk erhöllo år 1640 arbetarna varor på sin ön efter värderingen [3])

1 tunna spannmål	3	daler
1 lisp. kött	1	»
1 » smör	2	»

Tulltaxan af år 1638 [4]), som är beräknad »aldeles in på then twå och trettionde Penningen . . effter . . nu warande allmänne billighe (d. v. s. rimliga eller skäliga) Markgång», förutsätter följande värden å bl. a. följande varor:

1 tunna råg	10	mark	=	40,5	gr.
1 » korn	8	»	=	32,4	»
1 » ärter	14	»	=	56,7	»
1 lisp. smör	6	»	=	24,3	»
1 » fläsk	6	»	=	24,3	»
1 » torrt kött	4	»	=	16,2	»
1 » salt lax	3	»	=	12,15	»
1 tunna krampesill	4	»	=	16,2	»
1 tunna salt strömming	20	»	=	81	»
1 lisp. kabeljo	4	»	=	16,2	»
1 gödd oxe	60	»	=	243	»
1 käflingsoxe	40	»	=	162	»
1 ko	20	»	=	81	»
1 gammalt får	4	»	=	16,2	»
1 aln vadmal	²/₃	»	=	2,7	»
1 tunna spisöl	2	»	=	8,1	»

¹) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1638, I: 105.

²) *Därs.* 26; jfr Sala, Räkningar med inspektorer.

³) *Därs.* II.

⁴) STIERNMAN *Com.* 2: 121 ff. (1638).

Tulltaxans priser torde genomgående ha varit något lägre än det gångbara priset under medelgoda år. Taxans priser förhålla sig till Salbergspriserna för samma år, spannmålspriset (råg) som 100:120 smörpriset som 100:150, fläskpriset som 100:133, oxpriset (käflingsoxe) som 100:120, fårpriset som 100:112,5, vadmalspriset som 100:150, medan priserna å kött och torr fisk (kabeljo) äro lika. Priserna i bergslagerna torde sålunda i allmänhet kunna antagas ha varit 20 à 30 (»23») % högre än de ur tulltaxan härledda priserna. Vid Finspong räknades en tunna råg år 1642[1]) till 8 daler kpmt, motsvarande något mer än 3 daler smt.

De priser, efter hvilka varor afräknades å arbetarnas lön, torde, såsom förut anmärkts (sid 105), i många fall ha satts högre än de i bergslagerna gängse marknadspriserna. Sålunda utfingo arbetarna vid Hellefors bruk år 1644[2]) endast 108 tunnor spannmål à 3 daler tunnan[3]), medan 129 tunnor afräknades efter $3\frac{3}{4}$ daler och 466 $\frac{1}{2}$ tunnor efter $4\frac{2}{5}$ daler; strömmingen utficks efter 10 daler tunnan mot tulltaxans 1638 fem daler (se sid. 105).

Taxan på lilla tullen och accisen af år 1658[4]) beräknad »på then twå och trettijonde penningen, lempandes wärdet, efter nu warande billige och skiälige Marckgång», förutsätter bl. a. följande varupriser, om hvilka samma anmärkning rörande prisernas förhållande till gångbart normalpris, som gjorts beträffande tulltaxan 1638, torde anses böra gälla:

1	tunna	råg	(c.) 12	mark	=	48,6	gr.
1	»	korn	(c.) 10	»	=	40,5	»
1	»	ärter	(c.) $16\frac{2}{3}$	»	=	67,5	»
1	lisp.	smör	$6\frac{2}{5}$	»	=	25,92	»
1	»	fläsk	$6\frac{2}{5}$	»	=	25,92	»
1	»	torrt kött	4	»	=	16,2	»
1	»	salt lax	3	»	=	12,15	»
1	tunna	krampesill	4	»	=	16,2	»
1	tunna	salt strömming	24	»	=	97,2	»
1	lisp.	kabeljo	$4\frac{4}{5}$	»	=	19,44	»
1	gödd oxe		72	»	=	291,6	»
1	käflingsoxe		48	»	=	194,4	»
1	laggill oxe		48	»	=	194,4	»
1	holländsk ko		48	»	=	194,4	»
1	sämre ko		24	»	=	97,2	»
1	gammalt får		$6\frac{2}{5}$	»	=	25,92	»
1	aln vadmal		$\frac{4}{5}$	»	=	3,24	»
1	tunna	spisöl	$3\frac{1}{5}$	»	=	12,96	»
1	»	spanskt salt	12	»	=	48,6	»
1	»	grått salt	8	»	=	32,4	»

---

[1]) Kam.-ark., Louis De Geers Act. 244, s. 560 v.

[2]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1644, s. 104.

[3]) »Spanmålens värdering till 3 daler silfvermynt skiljer sig icke mycket från det gångbara priset i vanliga år (*vid medlet af 1600-talet*). Men den steg understundom till dubbelt, understundom till och med deröfver». Carlson *Hist.* 1: 57 (1883).

[4]) Stiernman *Com.* 2: 825 ff. (1658).

Spannmålspriser i Falun, beräknade i kopparmynt, äro antecknade för några af de mellanliggande åren [1]. År 1644 uppköptes råg och korn till 9 $^1/_2$ daler kpmt pr tunna, hvilket motsvarade något mer än 3 $^1/_3$ daler smt; 1646: 9 daler kpmt tunnan; 1654: 7 daler; 1655: 8 $^1/_2$ daler; 1656: 9 daler: 1657: 10 daler. Samma priser betaltes i Hedemora [1] de fyra sistnämnda åren, hvaremot 1650: 24 daler, 1651: 26 daler; 1652: 20 daler; 1653: 20 daler [2].

En jämförelse mellan prisernas silfvervärde, sådant det beräknats efter de båda tulltaxorna 1638 och 1658 ger vid handen en tämligen stark prisstegring för de allra flesta varorna (se sid. 131). Att döma af de från Falun och Hedemora antecknade sädespriserna synes sistnämnda taxa stå i samma proportion till marknadspriserna i bergslagerna, som påvisats beträffande tulltaxan 1638 och värderingarna på 1590-talet.

Samma relation torde gälla i fråga om tulltaxan 1687. Denna taxa, som utfärdades några år efter myntregleringen, och sedan priserna stadgat sig på grundvalen af det åter gångbart vordna silfvermyntet, antyder ett anmärkningsvärdt prisfall på 1660- och 1670-talen.

De förut citerade uppteckningarna af sädespriser från Falun och Hedemora upptaga för åren 1660—1667 priset på 1 tunna spannmål växlande mellan 13 och 18 daler kpmt. Med undantag för åren 1668, 1669 och 1671, gällde samma priser under det följande årtiondet till 1670-talets slut. Samma antecknare, som för åren 1678—1680 ange priset till 16 à 17 (18) daler kpmt, ha för åren 1681: 10 à 12 daler, 1682—1684: 9 à 10 daler kpmt.

Priserna för åren 1681—1684 motsvara de i 1683—1684 års räkenskaper för Salberget [3] beräknade spannmålspriserna för ordinarie arrenderäntor: 1 tunna 3 $^3/_8$, 3 $^1/_2$, 3 $^2/_3$ daler smt.

Samma års Salbergsräkenskaper upptaga äfven följande varor och varupriser bl. a.:

1 lisp.	smör	2 $^1/_4$	daler
1 »	fläsk	2	»
1 »	torr fisk	1	»

»Rächningh för Vpbörd wijd Luhleå Silfwerbruk Anno 1686» [4]) upptager följande varor och varupriser bl. a.

1 tunna	råg	4	daler
1 »	malt	2 $^2/_3$	»
1 »	östgötaärter	5 $^1/_3$	»

[1]) Kam.-ark., Sandb. saml. M. 2.

[2]) År 1650 kostade rågen i Stockholm 14 daler kpmt. CARLSON *Hist.* 1: 57 (1883). — Under missväxtår blef stegringen på sädpriserna i de förnämsta bergslagerna tydligen svårare än i de sädesproducerande landskapen och i sjöstäderna.

[3]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1683, 1684.

[4]) *Därs.*, Kollegii hufvudbok 1686.

1 lisp. humle	53 1/3	öre
1 » smör	53 1/3	»
1 » torra gäddor	25 1/2	»
1 » salt	12	»
1 aln vadmal	5 1/3	»

Taxan på lilla tullen och accisen af år 1687 [1]) genomförde »en fierdedels förhögning» af landttullen, som dittills utgått med 1/32 af varuvärdet, hvadan tullen kom att beräknas till c. 3,9 % af priset. Under samma förutsättningar, som gjorts vid förut benyttjade tulltaxor, kunna ur taxan af år 1687 följande genomsnittspriser erhållas:

1 tunna råg	(c.) 10,15	mark	=	30,83 gr.
1 » korn	» 10,15	»	=	30,83 »
1 » ärter	» 16	»	=	48,8 »
1 lisp. smör	» 6,94	»	=	21,08 »
1 » fläsk	» 6,94 [2])	»	=	21,08 »
1 » torrt kött	» 4,26	»	=	12,93 »
1 » salt lax	» 3,82	»	=	11,6 »
1 tunna krampesill	» 4,26	»	=	12,93 »
1 » salt strömming	» 20,3	»	=	61,66 »
1 lisp. kabeljo	» 4,26	»	=	12,93 »
1 tunna spanskt salt	» 2,29	»	=	37,33 »
1 gödd oxe	» 72,12	»	=	219,06 »
1 käflingsoxe	» 42,6	»	=	129,3 »
1 laggill oxe	» 42,6	»	=	129,3 »
1 holländsk ko	» 42,6	»	=	129,3 »
1 sämre ko	» 21,3	»	=	64,65 »
1 gammalt får	» 6,94	»	=	21,08 »
1 aln vadmal	» 0,85	»	=	2,58 »
1 tunna spisöl	» 3,74	»	=	11,36 »

Enligt kungl. bref af år 1685 [3]) betaltes kronotionden från Kopparbergslagen efter en taxa, som fastställde priset för en tunna ren säd till 3 d:r smt, d. v. s. 36,6 gr. [4]).

Prisutvecklingen för de viktigaste lifsmedel, som ingingo i arbetarnas budget, torde i sina hufvuddrag framgå af en jämförelse mellan de beräknade silfvervärdena ur värderingen 1584 och ur taxorna 1638, 1658 och 1687. Dessa priser, beräknade i gram fint sifver, sammanställas i följande tablå. För jämförelses underlättande betecknas 1580-talspriserna som 100 % och de tre taxornas priser i motsvariga procenttal efter den olika stegringen.

---

[1]) Stiernman *Com.* 4: 702 ff.

[2]) 5 lisp. = 5 lisp. smör.

[3]) *Bergv.* 2: 255.

[4]) En tablå öfver spannmålens pris 1624—1720 (o. följ. år till 1817) meddelas af Schwerin *Bidr. t. kännedom af fäderneslandet* 25 ff. (1817, 1903).

	c. 1584		c. 1638		c. 1658		c. 1687	
1 tunna råg.........	25,6 gr.	100 %	40,5 gr.	158 %	48,6 gr.	189,8 %	30,83 gr.	120 %
1 » korn	21,3(?) »	»	32,4 »	152 »	40,5 »	190 »	30,83 »	145 »
1 lisp. smör.........	19,2 »	»	24,3 »	126,5 »	25,9 »	135 »	21,08 »	110 »
1 » fläsk.........	16 »	»	24,3 »	151,9 »	25,9 »	162 »	21,08 »	132 »
1 » torrt kött	12,8 »	»	16,2 »	127 »	16,2[2]) »	127 »	12,93 »	101 »
1 tunna krampesill	16 »	»	16,2 »	101 »	16,2[2]) »	101 »	12,93 »	80 »
1 » strömming	51,2 »	»	81 »	158 »	97,2 »	190 »	61,66 »	120 »
1 lisp. kabeljo ...	12,8[1]) »	»	16,2 »	126,4 »	19,44 »	151 »	12,93 »	101 »
1 tunna salt.........	32 »	»		127(?) »	48,6 »	152 »	37,33 »	117 »
1 ko	57,6 »	»	81 »	140 »	97,2 »	170 »	64,65 »	112 »
1 gammalt får	12,8 »	»	16,2 »	127 »	25,92 »	202 »	21,08 »	164 »
1 aln vadmal	2,4 »	»	2,7 »	112,5 »	3,24 »	135 »	2,53 »	108 »
För 12 varor *Genomsnittstal*		100		134		159		117

[1]) Efter beräkning i det not 1 sid. 119 citerade arbetet.

[2]) Möjligen företogs vid denna vara en öfverföring af tullsatsen 1638 utan omvärdering; en anmärkningsvärdare prisförändring skulle dock väl omöjliggjort ett sådant förfaringssätt.

Förändringarna i varupriserna från 1500-talets midt till slutet af samma århundrade framkallade motsvarande förändringar i kostnaderna för arbetares underhåll vid bergverk och bruk. Underhållskostnadernas stegring i slutet af 1500-talet kunna ej tillskrifvas förändringar i lefnadssättet, hvilket under 1500-talets senare hälft i det hela var detsamma som på Gustaf Vasas tid[1]. Stegringen förklaras ej af höjd lefnadsstandard inom arbetsklassen, utan helt och hållet af de nya prisförhållandena.

Vid Borns hyttegård i Nora bergslag antecknades år 1593[2]: »Effter Gamble ordningenn Löper på een Personn om året wed Koperbrukett . . 21 daler. Effter nye ordningenn — 5 mark på personn om wikenn Löper — 65 daler om årett.

Löper mere 44 daler på Personn. Löper mere på 80 personner om året 3,520»[3].

Till bedömande af de vanliga arbetarebudgeternas normala kvantitativa och kvalitativa beskaffenhet innehålla de för denna undersökning genomgångna bergverks- och bruksräkenskaperna från slutet af 1500-talet, och i synnerhet från början af 1600-talet ett rikt material.

År 1598 erhöllo vid Kopparberget[4] »Gruffuedrengar: 12 hwar om veckan 6» mark och på denna lön skulle utlämnas månatligen bl. a.: 1 tunna spannmål — »för 6 marker effter ordningenn» -- och 1 fjärding strömming hvarjämte på hvarje 3 arbetare månatligen skulle fördelas »en hwd för skoo, och handzskar». »Ett Par oxar rechnes för 12 daler i samma summa[5]». Samtidigt erhöllo fyra namngifna personer och till an-

---

[1]) E. Hildebrand i *Sv:s hist.* 4: 323 (1904).

[2]) Kam.-ark., St. Kopparberg o. kronans koppar 1579—1594.

[3]) Kostnaden »efter gamla ordningen», 21 daler eller 84 mark, öfverensstämmer med kostnaden vid Torshälla kopparsmedja 1552 (se sid. 62 ofvan), som kunde beräknas till något öfver 81 mark eller 488,6 gr. f. s., motsvarande 78,15 kronor i vårt mynt. Kostnaden »efter nya ordningen», 65 daler, torde år 1593 ha representerat 1478,880 gr. f. s., d. v. s. fullt 3 ggr större kostnad, hvilket skulle betyda att priserna 1593 voro 3 ggr högre än 1552. De första åren på 1590-talet stodo dock priserna något öfver den föregående och följande årtionde normala nivån (se sid. 118 ofvan). Det är väl också den osedvanliga dyrheten som föranledt antecknandet af jämförelsen i dokumentet 1593. Jfr sid. 148 nedan.

[4]) Kam.-ark., St. Kopparberg o. kronans koppar 1595—1608.

[5]) Motsvarar priset i 1591 års värdering (se sid. 117 ofvan).

talet ej uppgifna »malmskilliere och windewachtare»[1] äfvenledes lön efter 6 mark i veckan under samma former som grufdrängarna, medan sju namngifna personer betaltes efter 2 daler i veckan. Tio personer betaltes efter $4^1/_2$ mark i veckan och erhöllo, liksom 10 dagsverkskarlar med 6 öre om dagen eller $4^1/_2$ mark i veckan, månatligen på lönen bl. a. $^1/_2$ tunna spannmål och 1 fjärding strömming, medan 10 dagsverksarbetare endast erhöllo $^3/_8$ tunna spannmål på lön, som beräknades efter 5 öre om dagen eller $3^3/_4$ mark i veckan. För år, räknadt till 300 arbetsdagar eller 50 veckor, utgjorde veckolönen om 6 mark efter årets officiella mynträkning 66,67 riksdaler. År 1600 tillämpades vid Kopparberget för grufdrängar m. fl. en månadslön om 6 daler[2], som sedan fasthölls vid det nominella beloppet under mera än två årtionden. Räkenskaperna för Kopparberget 1608—1620 innehålla redogörelser för huru denna lön utgått i penningar och persedlar till hvarje särskild arbetare under perioden. Kontona växla till sammansättning, både med hänsyn till de varor, som utfingos, och till de kvantiteter af de olika varorna, som de enskilda arbetarna uttogo. Såsom typiska citeras här några konton.

«Embeternes Rechningh wedh Kåpparbergz Gruffwe. Åhr 1608[3]» upptager 76 konton för enskilda personer. 27 grufdrängars konton angifva en månadslön af 6 daler. De tre första af dessa konton ha följande utseende:

»Mårthen Matzson haffwer Om Måneden 6 daler Löper för 12 Månader Peninger 72 dal.

Der opå bekommidt:

Peninger	7 daler 22 öre
Spanne:ll	22 T:nor
Ertter	$3^1/_2$ T:na
Smör	1 lisp. 5 mark
Lax	$1^1/_2$ lisp.
Flesk	1 lisp.
Köth	4 lisp.
Ströming	1 T:na
G(*ill*) Oxe	1.
Salth	2 lisp.
Piuck	$5^1/_2$ al:r

Löper vthi Peninger 73 dal:r 10 öre. Såå blifuer han sckylldigh Penninngr 1 dal. 10 öre.

Mårthen Larson haffwer om Måneden 6 daler. Löper vthi Peninger 72 dal.

[1] År 1600 användes en malmskiljare och 1 vindvaktare med 6 daler i månaden. *Jernk. annal.* 1903, s. 25.

[2] *Jernk. annal.* 1903, s. 25.

[3] Kam.-ark., St. Kopparberg o. kronans koppar 1595—1608 (slutlägget).

Der opå bekommidt

Peninger	11 dal.
Spanne:l	$20^1/_2$ T:na
Ertter	$2^1/_2$ T:na
Smör	1 lisp. 5 mark
Flesk	1 lisp.
Köth	4 lisp.
Lax	$1^1/_2$ lisp.
Ströming	1 T:na
Salth	2 lisp.
K(*äflings*) Oxe	1.
Missnisch (*kläde*) [1]	9 al. [2]

Löper vthi Peninger 72 dal:r 4 öre. Såå bliffuer hann schylldig Penninngr 4 öre.

Lars Tomeson haffwer om Månedhen 6 dal. Löper för 12 Måneder Peninger 72 dal.

Der opå bekommidt

Peninger	$11^1/_2$ dal.
Spanne:ll	25 T:nor
Ertter	$1^1/_2$ T:na
Smör	15 mark
Lax	1 lisp.
Flesk	0
Köth	0
Ströming	$3^1/_2$ fj:r
Missnisch	5 al:r
Piuck	6 al:r
G(*ill*) Oxe	$^1/_2$.

Löper vthi Peninger 70 dal:r 3 mark. Haffuer Kräfuia Penningr 1 $^1/_4$ dal:r» [3].

Af de öfriga 24 grufdrängskontona upptager ett 25 tunnor spannmål, ett 22 tunnor, tre 21 $^1/_2$, två 21, sex 20 $^1/_2$, tre 20, två 19 $^1/_2$, tre 19 tunnor, medan tre konton gälla personer, som blott utfått ett par månaders lön. Utom de 27 grufdrängskontona grunda sig 14 andra konton på 6 dalers månadslön.

Med afseende på 6-dalers-lönens allmängiltighet hänvisas för öfrigt till följande kapitel, där en lönelista för Kopparberget 1608 äfven meddelas (se sid. 163 nedan).

Af de 27 grufdrängarna erhöllo de flesta detta år af smör 1 $^1/_4$ lisp., lax 1 $^1/_2$ lisp., fläsk 1 lisp., kött 4 lisp., strömming 1 tunna (med talrikare växlingar), (käflings- eller gill) oxe 1 (eller $^1/_2$), salt 2 lisp. (saknas i flera konton).

---

[1]) Från Meissen.

[2]) Det anmärkes, att detta kläde kostat 3 mark aln.

[3]) Räkenskaperna äro förda med två handstilar, af hvilka den ena inskrifvit rubrikerna och varunamnen och den andra ifyllt siffrorna, måtten och summorna.

Nio styrares konton angifva en månadslön af 4 1/2 daler. Det första lyder:

»Erich Jacobson haffwer om måneden 4 1/2 dal. Löper för 12 Månader Peninger 54 dal:r

Der opå bekommit

Peninger	10	dal: 4 öre
Spanne:ll	15	T:r
Ertter	2	T:r
Smör	1/2	lisp.
Lax	1/2	lisp.
Flesk	1	lisp.
Köth	4	lisp.
K(*äflings*) Oxe	1/2	frj.
Ströming	4 1/2	fj.
Sundst Klädhe [1])	4 1/4	aln

Löper vthi Peninger 55 dal:r 4 öre Så bliffuer hann sckylldigh Penninngr 1 dal:r 4 öre».

Samtliga dessa styrarekonton sluta med skuldsättning för arbetstagaren utom ett, som gäller en kvinnlig styrare; hon hade att fordra af kronan 12 3/4 öre. Utom detta konto gälla blott två af de öfriga arbetare, som arbetat 12 månader; den förste af dessa båda erhöll 14 och den andre 15 tunnor spannmål. Båda erhöllo hvardera 2 tunnor ärter, 1/2 lisp. smör, 1 lisp. fläsk, 1 1/2 lisp. lax, 1/2 oxe och 4 lisp. kött.

Liksom olika arbetares konton för ett år växla till sammansättningen, växlar äfven en och samme arbetares konton under olika år. Den ofvannämnde Mårten Larssons konton för några af de följande åren te sig på följande sätt.

År 1610 [2]).

»Penningar	10	dal:r 4 öre
Spannemåll	16	T:nor 2 fj:r
Erther	2	T:nor
Kiött	1	lisp.
Oxer	1/4	st:n
Smör	1	lisp.
Strömingh	2	fj:r
Piuck	5 1/4	al:r
Saltwälsk	4	al:r
Salt	2	lisp.
Humbla	10	mark.

Löper 54 daler 19 öre. Rester honom 17 daler 13 öre». 18 andra grufdrängar med 6 daler i månaden erhöllo 16 1/4—20 3/4 tunnor spannmål för året, och 4 andra fingo för 2/3 år 10 1/2—11 1/2 tunnor.

---

[1]) Från Stralsund.

[2]) Kam.-ark., St. Kopparberg och kronans koppar 1609—1611.

År 1614 [1].

»Mårthen Larsson förtient wthj 12 mån:r 72 dl:r, kräfuir efter (1)613—8 $^{1}/_{2}$ dl:r.

Ther emott bekommitt

Penningher	21 $^{7}/_{8}$	dl:r
Spannemåll	16 $^{1}/_{4}$	T:na
Erter	7	fj:r
Smör	2	lisp.
Kiött	2	lisp.
Lax	1 $^{1}/_{2}$	lisp.
Sill	1	fj:r
Ströming	2 $^{1}/_{2}$	fj:r
Saltt	$^{1}/_{2}$	T:na
Oxe	$^{1}/_{10}$.	
Klädhe	8	al:r
Wadmall	10	al:r

L(*öper*) 79 dl:r 28 öre 1 $^{5}/_{18}$ penn. Hafuer at kräfuia Penninger 19 öre 22 $^{8}/_{18}$ penn:r».

År 1615 [2].

»Penninger	11	dal:r
Spanne:ll	16	T:nor
Humbla	$^{1}/_{2}$	lisp.
Kiött	1 $^{1}/_{2}$	lisp.
Lax	$^{1}/_{8}$	T:na
S(*alt*) åål	$^{1}/_{12}$	T:na
Sill	$^{1}/_{24}$	T:na
Ströming	$^{7}/_{8}$	T:na
Saltt	$^{1}/_{8}$	T:na
Misnisk	7	al:r
Blåt Klädhe	5	al:r
Saltwelsk	5	al:r
Oxe	$^{1}/_{4}$.	

Löper wthj Penningar 71 $^{3}/_{8}$ dal:r. Så hafuer han wtaf H K M:tz at Kräfuia Peningar 20 öre».

År 1616 [3].

»Mårthen Larsson . . Ähn hafuer han at kräfuia efter (1)615 Penninger 20 öre.

---

[1]) Kam.-ark., St. Kopparberg o. kronans koppar 1612—1615.
[2]) *Därs.*
[3]) *Därs.*, St. Kopparberg o. kronans koppar 1616—1617.

Der emot bekommit

Penningar	20 7/8	dl:r
Spannemåll	10	T:nor
Erter	1	fj:r
K(*äflings*) Oxe	1/2.	
Humbla	1/2	lisp.
Smör	1/12	T:a
Kiött	1 1/2	lisp.
Lax	1/6	T:a
Sill	1/3	T:a
S(*alt*) åål	0	
Kabbeliu	1/16	T:a
Ströming	7/8	T:a
Salt	1/8	T:a
Piuck	3	al:r
Wadmall	12	al:r
D(*ecker*)[1] Oxer	1/2.	

Löper i Penningar 72 dal:r 21 1/2 öre. Blifuer skyldigh Penninger 1 1/2 öre».

År 1617 [2]).

»Penningar	11	dl:r 5 öre
Spannemåll	18 1/4	T:na
Erter	5	fj:r
Humbla	5	marker
Smör	1/8	T:na
Kiött	2	lisp.
Sill	11/48	T:na
Lax	7/48	T:na
Ströming	3	fj:r
Saltt	13/48	T:na
Piuck	1	al:r
Missnisk	6	al:r
Wadmall	10	al:r

Löper i Penningar 71 d:lr 31 1/3 öre Haffuer kräffuia 2/3 öre»

År 1618 [4]).

«Mårten Larsson . . hafwer krefwia (1)617 Penningar 2/3 öre

Der emott haffuer han bekommit

Penningar	6	dal:r
Spannmål	15 3/4	T:na

[1]) FORSSELL *Sverige 1571* 14 (1872).

[2]) Kam.-ark., St. Kopparberg o. kronans koppar 1616—1617.

[3]) Här nämnes intet om skulden från 1616; ej häller vid öfriga konton. En af de ej sällsynta afskrifningarna torde sålunda ha ägt rum.

[4]) Kam.-ark., St. Kopparberg o. kronans koppar 1618—1619.

Erter	4	fj:r
Smör	$^1/_4$	fj:r
Humbla	1	lisp.
T(*orrt*) Kiött	1	lisp.
Lax	$^1/_4$	fj:r
Sill	$^3/_{12}$	T:na
K(*äflings*) Oxer	$^1/_2$	St.
D(*ecker*) Oxer	$^1/_8$	St.
Strömingh	1	T:na
Salt	$\frac{1}{6}\frac{3}{8}$	T:na
Piuck	3 $^1/_4$	al:r
Saltwälsk	2	al:r
Walmar	8	al:r
Wedh	$^1/_2$	st(*af*)r(*um*).

Löper wthj Penningar 71 dl:r 29 $^1/_8$ öre Hafwer at Krefwia Penningr 3 $^1/_8$ öre».

»Ämbetternas Räckningar wid Kåpparbärgz Gruffwa För Åhr 1619»[1]) upptaga ett 160-tal enskilda konton. Af ett 50-tal grufdrängar med 6 daler i månaden erhöllo de flesta blott 11 $^3/_4$ tunnor spannmål och 3 fjärdingar ärter, men omkring 20 daler af lönen utbetaltes i penningar. Ett typiskt konto för detta år synes följande vara:

»Anders Johannisson haf:r om Månaden 6 dal:r. Löper Vthj 12 Månader. Päningar 72 dal:r.

Deremoth hafwer han bekommit

Peninger		20 $^1/_4$	dal.
Spanne:ll		11 $^3/_4$	T:na
Ertter		3	fj.
Smör		$^1/_4$	fj.
Humbla		10	marker
Kiöth		1	lisp.
Sill		1	fj.
Strömingh		1	fj.
Saltt		$^1/_6$	T:a
D. oxe		$^1/_2$.	
K. oxe		$^1/_8$.	
Wallmar		8	al:r
Skylligh (1)618	2 dal.	21 $^1/_8$	penn.
S(*alt*) ååll		$^1/_2$	fj.

Löper vthj Penningar 67 $^1/_4$ dal. hafuer att kräfuia Peningar 4 $^3/_4$ dal».

Intagare m. fl. med 4 $^1/_2$ daler i månaden synas i allmänhet ha fått 7 $^1/_4$ tunna spannmål. Ett typiskt konto torde följande vara:

---

[1]) Kam.-ark., St. Kopparberg o. kronans koppar 1609—1611.

»Peningar	11	dal.
Spanne:ll	7 1/4	T:na
Ertter	3	fj.
Smör	1/20	T:a
Humbla	10	marker
Kiött	1	lisp.
Sill	3/8	T:a
Strömingh	1	fj.
Salt	1 1/6	T:a
D. oxe	1/2.	
K. oxe	1/3.	
Missnisk	8	al:r
Wallmar	8	al:r
Skylligh (1) 618	1 dal:r 19 öre 11 1/5 p:r	

L(*öper*) 55 dal:r 22 öre 16 1/5 p:r.»

Räkenskaperna från Kopparberget för år 1620[1]) äro bevarade i stympadt skick, uti hvilket de innehålla endast 40 enskilda personers konton, motsvarande de konton i räkenskaperna för år 1619, som gå före rubriken G r u f d r ä n g a r. Af 36 genomgångna arbetarekonton sluta 24 med arbetarnas skulder till och 12 med arbetarnas tillgodohafvanden hos kronan.

En normalbudget för bergverksarbetare vid Kopparberget med 72 dalers årslön i början af 1600-talet torde låta uppställa sig med ledning af meddelade konton. Denna normalbudget bör tydligtvis närmast härledas ur konton, som ej genom arbetares skulder eller tillgodohafvanden anmärkningsvärdt öfverstiga eller understiga det fastställda lönebeloppet. Den bör stå närmast de konton, uti hvilka naturapersedlarnas kvantiteter ej äro sänkta genom att osedvanligt stor del af lönen utbetalts i penningar, hvilka arbetarna i dylika fall sannolikt till större eller mindre del måst använda att supplera den stat som bestods in natura. Den bör innehålla kvantiteter af alla de slag, som i allmänhet ingingo i staten, ehuru en eller annan af sorterna saknas i de olika kontona; därvid torde dock ett slags torr fisk och ett slags utländskt kläde kunna representera varierande sorter af dessa ingredienser.

En normalbudget beräknad under dylika hänsyn torde kunna anges på följande sätt i 1608 års varupriser[2]) och gram fint silfver.

---

[1]) Se sid. 101 ofvan.
[2]) Jfr sid. 121 ofvan.

Arbetare med 72 dalers årslön år 1608.

Reda penningar	12	daler	=	194,4 gr.
18 tunnor spannmål	27	»	=	437,4 »
2 » ärter	3	»	=	48,6 »
2 lisp. smör	2 1/2	»	=	40,5 »
1 » fläsk [1]	c. 1 1/4 (?)	»	=	20,25 »
4 » kött [1]	4	»	=	65,8 »
1 tunna strömming	3 1/2	»	=	56,7 »
2 lisp. lax	2	»	=	32,4 »
2 » torr fisk	1 1/4	»	=	20,25 »
3 » salt	c. 1/2 (?)	»	=	8,1 »
1 oxe	10	»	=	162 »
6 alnar kläde [2]	4 1/2	»	=	72,9 »
12 » vadmal	c. 1 3/4	»	=	27 »

Tillsammans c. 72 daler eller omkring 1,166,4 gr., motsvarande 186,62 kronor i vårt mynt.

Denna ponerade normalbudget torde kunna omsättas i följande nutida kvantiteter, kvaliteter och priser:

9 à 10,6 deciton råg [3]	à	11,78	kr.	106,02 à 124,87 kr.
8,1 » 9,45 » korn [4]	»	11,66	»	94,45 » 110,19 »
1,4 » 1,7 hl. ärter	»	13,32	»	18,65 » 22,64 »
17 kg. smör	»	1,90	»	32,30 »
8,5 » fläsk	»	1,06	»	9,01 »
34 » (torrt) kött	»	0,97	»	32,98 »
1,17 hl. strömming [4]	»	13,32	»	15,58 »
0,2 » lax [5]	»	134,22	»	26,85 »
17 kg. torr fisk	»	0,75	»	12,75 »
25,5 » salt	»	0,04	»	1,02 »
85 [6] kg. (färskt) nötkött (prima)	»	0,83	»	70,55 »
6 aln cheviot	»	6	»	36 »
12 » doffel	»	2,67	»	32,04 »
			Summa	488,20 à 526,78 kr.

En jämförelse mellan de i denna arbetarebudget ingående lifs- och beklädnadsmedlens värde år 1608, som

[1]) Jfr sid. 123 ofvan.

[2]) Se not 2 å sid. 134 ofvan.

[3]) Spannmålen beräknas till hälften i råg och till hälften i korn; med afseende på beräkningarna se för öfrigt sid. 34 ff. och 62 f. ofvan.

[4]) En tunna strömming eller i allmänhet salt fisk uppgifves flerstädes i de använda räkenskaperna, liksom för Torshällabudgeten 1552, väga 12 lisp., d. v. s. 102 kg. En hl. salt sill, strömming o. d. anses väga 87 kg. (*Sveriges land o. folk* 612). Viktförhållandet motsvarar en rymd för tunnan af endast 45 kannor (jfr sid. 35 ofvan).

[5]) Jfr föregående anm.

[6]) Se anm. 3 å sid. 121 ofvan.

var 60 daler eller c. 972 gram fint silfver, motsvarande i vårt mynt 155,52 kronor, och deras nutidsvärde ger vid handen, att de för trehundra år sedan voro 3,1 à 3,4 ggr billigare än nu [1]).

Liksom arbetarebudgeten vid ett bergverk växlade till sammansättningen för de särskilda arbetarna på samma lönenivå under ett och samma år, och för samme enskilde arbetare under olika år, så äro äfven budgeterna vid olika bergverk och bruk för arbetare på samma lönenivå till en viss grad olikartadt sammansatta. Att olikheterna i sistnämnda hänseende äro föga väsentliga, torde framgå af följande uppgifter.

"Korth Förslagh Huru myckidh Spanne:ll Sampth Fetalie Partzeler will behöffues Försth Om Månann, och Sedhann Hele Ahreth igenom wid Garpebärgs Kåpparbrwk Prå Anno 1609" [2]) be räknar till en konstknekt, hvars månadslön var 6 daler:

"Om månann

Penningar	3 1/2	mark:r
Spanne:ll	2	T:nor
Kiöth och flesk	1 1/2	lisp.
Saltt	1	lisp.
Strömingh	3	lisp."

Samma stat utgick till 2 kopparsmältare, 6 sulusmältare och 1 byggmästare vid hyttan och tre andra personer vid bruket.

Hvar och en af 14 grufdrängar, 2 timmermän och 1 vindvaktare och intagare, beräknades för en månatlig lön af 4 daler få:

"Om Månann Huar

Penningar	20	öre
Spanne:ll	1 1/4	T:na
Kiöth och flesk	1	lisp.
Saltt	1	lisp.
Strömingh	2	lisp."

Samma stat utgick till 4 malmroare och 1 kedjesmedsdräng vid hyttan samt 4 kolare och 1 underskrifvare.

---

[1]) Kosten till yrkesman enligt Kopparbergsprivilegierna 1347 skulle ge följande värden efter 1608 års priser:

26 tunnor spannmål	39	daler
2 lisp. smör	2 1/2	»
2 » fläsk	2 1/2	»
5 » salt	5/6	»
1 ko (= nötsfall)	10	»
1 tunna (krampe-)sill	2	»
Summa	56	daler

motsvarande i vår tids mynt 145 kronor. Dess nutidsvärde har beräknats till 399 à 453 kronor, hvadan relationen blir 2,7 à 3,1.

[2]) Kam.-ark., Silfver och järn i Dalarna 1558—1609.

En skiljerska med 2 dalers månadslön fick:

“Om Månann

Penningar	4	öre
Spann:ll	6	fj:r
Kiöth och flesk	1/2	lisp.
Saltt	1/2	lisp.
Strömingh	1	lisp.»

En arbetare med 6 dalers månadslön eller 72 dalers årslön vid Garpenberg 1609 erhöll sålunda under 12 månader:

Penningar	10 1/2	daler
24 tunnor [1]) spannmål	36	»
18 lisp. [2]) kött och fläsk	13 1/2	»
1 tunna salt (12 lisp.)	3 1/2	»
3 tunnor strömming	10 1/2	»
Summa	74	daler [3])

Månadslönen om 4 daler, motsvarande årslön af 48 daler, representerar, såsom äfvenledes af det följande skall framgå, en lönenivå af stor allmängiltighet. Vid Garpenberg erhöllo arbetare med dylik lön år 1609 i penningar 7 1/2 daler samt 15 tunnor spannmål och 12 lisp. kött och fläsk. En hälften så stor lön utbetaltes med bl. a. 1 1/2 daler i penningar, 9 tunnor spannmål och 6 lisp. kött och fläsk.

»Embetternes Reckningh wedh Löffåssenn Sölffbruk Prå anno 1608» [4]) upptager bl. a. följande konton:

»Berttill Bur Gruffwe och Hytteföreståndare Haffuer om Månadhenn 8 daler. Löper för 12 Månadher Peningar 96 daler. Der wpå Bekomitt

Penningar	7	daler
Spannemåll	28	T:nor
Humbla	1	lisp.
Smör	4	lisp.
Salt	2 1/2	lisp.
Oxar	3 [5]).	
Strömingh	2	T:nor
Tår fisk	2 1/4	lisp.
Maijsnisk	10	al:r

[1]) Den antagna normalbudgeten: spannmål och ärter 20 tunnor.

[2]) Den antagna normalbudgeten har 15 lisp. kött och fläsk samt 2 lisp. smör, hvilken vara här saknas.

[3]) Med afseende på värderingen jfr sid. 122 ofvan. Af summan framgår, att uppgifterna i räkenskaperna måste leda till skuldsättning för arbetarna eller ej vara fullt nöjaktiga. Öfverskotten af salt och salt fisk måste arbetarna ha användt att tillbyta sig andra förnödenheter.

[4]) Kam.-ark., Silfver o. järn i Dalarna 1558—1609.

[5]) »för 24 dal:r.»

Löper j Penningar 96 Daler 30 1/2 öre»[1]. Lön om 6 daler i månaden eller 72 daler om året utgick till 1 smältare, 1 smed och konstvaktare och 1 drifvare. Af dem uppbar den förstnämnde:

»Peningar	10 1/2	daler
Spanne:ll	17 1/2	T:na
Smör	4 1/2	lisp.
Sallt	3	lisp.
Strömingh	1 3/4	T:na
Oxar	1 1/2	för 14 daler
Piuk	7	al:r
Maijnisk	2	al:r
Giörlesk	1 3/4	al:r
Tårfisk	5	lisp.

Ähnn är affräcknadh för thz hann haffuer warijtt bårtta i frånn sitt arbethe wdij 14 dagar. Daghen 8 öre. Löper j Penningar 14 mark:r.

Löper j Penningar 70 dal:r 18 1/2 öre (?) Fatthas honom till (1)609—15 1/2 öre».

Månadslön af 4 daler, årslön 48 daler, utgick till 1 smältardräng och 5 grufdrängar.

Den förstnämnde utfick

»Penningar	4 1/4 dal:r
Spanne:ll	12 1/8 T:na
Smör	3 lisp. 4 mark:r
Saltt	3 lisp.
Strömingh	1 T:na 5 lisp.
Oxe	1 för 10 dal:r
Misnisk	4 al:r
Giörlesk	2 al:r
Tårfisk	3 1/2 lisp.

Ähn för thz han hafuer forsumadh sitt ärbethe wdij 2 daghar 10 öre. Daghenn 5 öre. Löper j Penningar 48 dal:r».

En öfvervaskare med 3 daler i månaden eller 36 daler om året utbekom:

»Penningar	3	dal:r 5 öre
Spanne:ll	8	T:nor 6 fj:r
Smör	2 1/4	lisp.
Sallt	2	lisp.
Strömingh	1	T:na 7 lisp.

[1]) Samme person fick åren 1608—1614 i månaden 10 daler eller 120 daler om året. Åren 1615—1619 erhöll han 12 daler i månaden. Denna lön utgick 1633 till en hans efterträdare; se *Jernk. annal.* 1908, s. 58.

Oxe	1.	för 8 dal:r
Mäisnisk	2	al:r
Giörlesk	2	al:r
Tårfisk	1 3/4	lisp.

Löper j Penningar 35 dal:r 25 öre. Fattas honom till (1)609 —7 öre».

En undervaskare med 2 1/2 daler i månaden eller 30 daler om året utbekom:

»Penningar	3	mark:r
Spanne:ll	8 1/2	T:na
Smör	2 1/2	lisp.
Saltt	2	lisp.
Strömingh	1	T:na 1 lisp.
Oxe	1	för 10 dal:r
Mäijsnisk	2	al:r
Giörlesk	2	al:r
Tårfisk	1 1/2	lisp.

Löper j Penninghar 33 dal:r 27 öre.
Bliffuer skyldigh till (1)609—3 dal:r 27 öre».

Växlingarna i arbetarebudgeterna vid Löfåsen 1608—1619 förete samma drag som motsvarande växlingar vid Kopparberget.

En normalbudget för arbetare med 4 daler i månaden eller 48 daler om året, uppställd under de hänsyn, som angifvits vid beräkningen af den förut uppgjorda normalbudgeten för arbetare med 6 resp. 72 dalers lön, på grundval af räkenskaperna vid Löfåsen, jämförda med konton för arbetare med 6 och 4 1/2 och 4 dalers månadslön vid Kopparberget och med 4 dalers månadslön vid Garpenberg, V. Silfbergs grufva, Säters masugn och smedjor, Ludvika hammarsmedja samt Bispbergs och Nijshyttans järngrufvor [1], torde kunna antagas böra få följande form för år 1608:

Arbetare med 48 dalers årslön år 1608.

Reda penningar	8	daler	= 129,6	gr.
12 tunnor spannmål	18	»	= 291,6	»
2 lisp. smör	2 1/2	»	= 40,5	»
1 » fläsk	c. 1 1/4(?)	»	= 20,25	»
10 » [2]) kött	10	»	= 162	»
1 tunna strömming	3 1/2	»	= 56,7	»
2 lisp. torr fisk	1 1/4	»	= 20,25	»

[1]) I fråga om de motsvariga förhållandena vid dessa bergverk och bruk se sid. 145 f. nedan.

[2]) Representerande äfven posten »oxe».

1 1/2 lisp. salt	c. 1/4 (?) daler	=	4,05	gr.
4 alnar kläde............	3	» =	48,6	»
8 alnar vadmal.........	1 1/6	» =	18	»

Tillsammans c. 48 daler eller omkring 777,6 gr., motsvarande 124,42 kronor i vårt mynt.

Vid V. Silfberg beräknades år 1610 [1]) den till 26 personer, bland hvilka voro 6 kvinnor och 3 »vindegåssar», vid gårdsbordet utspisade kosten utgöra till hvar person månatligen: 1/2 tunna spannmål, 2 mark humle, 3 mark smör, 10 mark kött och fläsk, 1 1/2 lispund salt fisk, 3 mark salt, 3 mark torr fisk. Vid Ö. Silfberg [2]) beräknades kosten samtidigt till 17 vuxna manliga personer på bruksgården månatligen till något öfver 1 tunna spannmål, 3 marker humle, 4 marker smör, 1 lisp. kött och fläsk, 1 lisp. salt fisk, 6 marker torr fisk, 4 marker salt samt kläde, blaggarn och skor. I penningar utbetaltes sammanlagdt blott 23 daler och 14 öre.

Vid V. Silfberg beräknades år 1610 [3]) kosten till 25 personer vid grufvan, af hvilka 22 hade 4 daler i månaden (och de öfriga tre resp. 6, 5 och 3 daler), och till 23 personer vid hyttverket, af hvilka 12 hade 3 daler i månaden (och af de öfriga: fyra 2 1/2 daler två 4 daler, en 6 och en 5 daler), månatligen i medeltal på hvar person ha belupit sig till:

(*Något öfver*) 1 tunna spannmål
3 mark humle
4 » smör
16 » kött
4 » fläsk
1 lisp. salt fisk (strömming) [4])
6 mark torr fisk
10 » salt.

Vid Säters kronobruk beräknades för år 1609 [5]) till bruksgårdens hushåll, som omfattade 32 personer, af hvilka 8 kvinnor, 1 gårdssmed med 1 smeddräng, 3 hammarsmedsdrängar, 8 gårdsdrängar, 1 stalldräng o. s. v., på hvar person månatligen utom penningar:

---

1) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.
2) *Därs.*, Silfver och järn i Dalarna 1558—1609.
3) *Därs.*, Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.
4) Denna post angifves i förra fallet som »salt fisk», i senare fallet som »strömming».
5) Kam.-ark., Silfver o. järn i Dalarna 1558—1609.

»Huar om månenn»:

½ tunna spannmål	1 lisp. kött o. fläsk
1 lisp. ärter	1 » salt fisk
2 mark humle	2 mark torr fisk
2 » smör	1 » salt.

samt kläde, vadmal, blaggarn och skor. Af penningar utfingo dessa personer under året sammanlagdt 116 daler. För 13 personer vid samma bruks masugn och rännesmedjor beräknades staten för 1609 på följande sätt:

»Hwar om månenn»	Spannmål:
1 hammarmästare	2 T:r
4 hammarsmeder	1 ½ T:na
6 smältare	1 ½ »
2 malmbokare	1 »

»Hwar om månenn» Öfriga persedlar:

1 lisp. ärter, 3 marker humle, 3 marker smör, 1 lisp. kött och fläsk, 1 lisp. salt fisk, 4 mark torr fisk, 3 mark salt, samt kläde, blaggarn och skor. Af penningar utfingo dessa personer under året sammanlagdt 24 daler.

För 7 personer vid samma bruks tackjärnssmedja beräknades staten för 1609 på följande sätt:

»Hwar om månenn»:	Spannmål
4 hammarsmeder	1 ½ T:na
3 kolare	1 »

Öfriga persedlar »Hvar om månenn»: 2 mark humle, 4 marker smör, 1 lisp. kött och fläsk, 1 lisp. salt fisk, 6 marker torr fisk, 4 marker salt samt kläde och skor. Af penningar utfingo dessa personer under året sammanlagdt 36 daler.

Vid Bispbergs järngrufva erhöll 1609 [1]) gruffogden månatligen 2 tunnor spannmål och hvar och en af de sex grufdrängarna 1 tunna, samt af öfriga persedlar hvar af dessa sju personer månatligen: 2 marker humle, 3 marker smör, 1 lisp. kött o. fläsk, 1 lisp. salt fisk, 4 marker torr fisk, 3 marker salt samt kläde och skor, hvarjämte till dessa sju personer under året i penningar utbetaltes 31 daler 12 öre.

Vid Nijshytte grufva [2]) erhöllo samma år fyra grufdrängar månatligen hvardera: i penningar 1 daler, 1 tunna spannmål, 2 marker humle, 3 marker smör, 1 lisp. kött, 1 lisp. salt fisk, 6 marker torr fisk och 3 marker salt.

---

[1]) Kam.-ark., Silfver o. järn i Dalarna 1558—1609.
[2]) *Därs.* — CARLBERG a. a. 355.

Vid Ludvika hammarsmedja utgick kosten år 1610[1]) till 5 personer, af hvilka tre hade 6 daler och två 4 daler i månaden, månatligen pr person med:

1 $^{3}/_{10}$	tunna	spannmål[2])
3	mark	humle
4	»	smör
1	lisp.	torrt kött
1	»	salt fisk (strömming)[3])
$^{1}/_{2}$	»	salt
6	mark	torr fisk.

Samtidigt erhöllo de 3 kolaredrängar, som vid samma smedja betaltes med 4 daler i månaden, lika kvantiteter i smör, salt fisk och salt, men ingen humle eller torr fisk, blott 1 tunna spannmål, $^{1}/_{2}$ lisp. torrt kött, 6 alnar vadmal till 1 mark aln, 4 par skor till 1 $^{1}/_{2}$ mark paret.

Vid Borns hyttegård erhöllo år 1609[4]) 13 hyttedrängar, 1 smeddräng, 2 stalldrängar och 2 gårdsdrängar:

»Om Åhret — till Lhönn»:

6	daler i	penningar
12	alnar	vadmal
12	»	blaggarn
4	par	skor
2	par	handskar

»Om Månan — till Kåsth»:

$^{1}/_{2}$	tunna	spannmål
$^{1}/_{2}$	mark	humle
3	»	salt
1	»	smör
18	»	kött
18	»	salt fisk
4	»	torr fisk.

Två tjänstepigor, som åto samma kost vid samma gårdsbord, erhöllo hvardera

»Om Åhret — till Lhönn»:

3	daler i	penningar
8	alnar	görliskt kläde
1 $^{1}/_{4}$	aln	pyk
2	alnar	vadmal
4	par	skor

---

[1]) Kam.-ark., Sala grufva, Åtskilliga handlingar 1543—1619.

[2]) År 1609 (?) erhöllo dessa arbetare månatligen spannmål till följande kvantiteter: 2 hammarsmeder och 1 kolare hvardera 1 $^{1}/_{2}$ tunna; 2 drängar hvardera 1 tunna. *Därs.*, Silfver och järn i Dalarna 1558—1609.

[3]) Jfr anm. 4 å sid. 145.

[4]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.

Den kost som utspisades vid Borns hyttegård år 1609 utgjorde i medeltal på person:

Legodräng vid bruksgård år 1609.

6	tunnor spannmål		9	daler
3/10	lisp. humle		3/4	»
1 4/5	» salt	c.	1/8 (?)	»
12	» smör		15	»
10 4/5	» kött		10 4/5	»
10 4/5	» salt fisk		3 3/5	»
2 2/5	» torr fisk		1 1/2	»

Tillsammans nära 41 daler. Därjämte erhöll hvar legodräng i medeltal:

12	alnar vadmal	1 3/4	daler
12	» blaggarn.........	3/4	»
4	par skor	3/4	» [1]
2	» handskar	3/16	» [2]

Tillsammans nära 3 1/2 daler. Dessförutom utbekom hvar legodräng i reda penningar 6 daler. En arbetare drog sålunda en årlig kostnad af omkring 50 daler eller 810 gr. f. s., motsvarande i vårt mynt nära 130 kronor. Af denna kostnad belöpte sig på

kosten	81 %
klädespersedlar..................	7 %
lön i reda penningar	12 % [3]

Räkenskaperna för Ortala bruk år 1617 [4] upptaga 25 personer, bland hvilka voro 8 drängar, 1 timmerman, 1 kolare, 1 masmästare, 1 hyttedräng och 2 uppsättare, samt 4 kvinnor. För dem beräknas i räkenskaperna utspisningen ha utgjort på hvar person månatligen:

5/8	tunna	spannmål
2	mark	smör
1	»	humle
3	»	salt
14	»	kött
3	»	torr fisk
16	»	strömming.

---

[1]) Enligt värdering för V. Silfberg 1610.

[2]) Efter prisförhållandet mellan par skor och par handskar not 4 sid. 66.

[3]) Jfr s. 62 ofvan.

[4]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.

Detsamma åtgick samma år pr person månatligen vid Österby [1]) till 25 personer vid gården och 8 personer vid masugnen.

Den kost som utspisades vid Ortala och Österby bruk år 1617 utgjorde i medeltal på person:

7 $^{1}/_{2}$	tunna	spannmål
1 $^{1}/_{5}$	lisp.	smör
$^{3}/_{5}$	»	humle
1 $^{4}/_{5}$	»	salt
8 $^{2}/_{5}$	»	kött
1 $^{4}/_{5}$	»	torr fisk
9 $^{3}/_{5}$	»	salt fisk

Personalens olika sammansättning torde förklara skillnaden i kosten vid dessa bruk och vid Born.

För tiden efter 1620 har i det genomgångna materialet endast ett fåtal utspisningsräkenskaper anträffats. Att döma af dem, har kosten till på bruksgård underhållna arbetare undergått endast obetydliga förändringar. Arbetare, som utfingo lön in natura och i penningar för eget kosthåll, synas ha erhållit en efter hand allt större del af lönen i penningar. Kopparmyntningens införande 1624 och de sedan följande stora utmyntningarna och den genom dem ökade tillgången på reda penningar gåfvo förutsättningarna för en dylik förändring i lönebetalningssättet. Ett verksamt motiv att företaga den måste för arbetsgifvarna ha varit de i samband med de ökade utmyntningarna upprepade myntförsämringarna. Efter hvarje myntförsämring stegrades de nominella varupriserna nämligen hastigt, medan däremot de flesta arbetslöner kortare eller längre tid bibehöllos vid det förra nominella värdet. Hvarje myntförsämring gaf därför arbetsgifvarna tillfälle att genomföra en reell lönenedsättning genom att betala förut gällande löner till samma nominella belopp i det sämre myntet, och detta medel till reell lönenedsättning blef effektivare, ju större del af lönen som utbetaltes i det sämre myntet, hvarför ett utbetalningssätt i mera mynt och mindre naturapersedlar måste ha föredragits af den afgörande parten vid utbetalningen, arbetsgifvarna. Arbetarebudgeterna vid 1600-talets början synas i allmänhet visa endast 10 % utbetalta i penningar (se sid. 144), mera sällan 20 % eller mera. Bergskollegii resolution 1682 [2]) ålägger däremot hammarsmedslönernas utbetalande

[1]) *Därs.*
[2]) *Bergv.* 1: 308 ff.

till 1/8 i penningar. Tendensen till förmån för penningbetalning har dock motverkats af möjligheten att beräkna till arbetare lämnade varor i stegrade priser, hvartill den under flera årtionden fortgående prisstigningen tydligtvis inbjöd, — och att denna invit vid tillfälle följdes har förut (sid. 105) med exempel visats. Samma förhållande, som gjorde det för arbetsgifvarna fördelaktigt att betala allt större del af arbetslönen i penningar, och allt mindre del in natura, måste äfven ha gjort det för arbetsgifvarna fördelaktigare att använda arbetare, som arbetade på egen kost, än stadda arbetare i arbetsgifvarens hushåll. Bestämmelsen af år 1638 om kosthållets upphörande för hammarsmedsdrängar [1]) och dessas betalande med stycklön mot skyldighet att själfva hålla sig kost och kläder utgör ett bevis för sistnämnda utveckling. Till belysning af dessa uppgifters grunder, mera än till bevis för dem, kunna ett par konton anföras.

»Längdh vppå Bruuksfålcksens Afflöhning widh Hälleforsen Anno 1640» [2]) upptager den utbekomna staten till en smältare med 7 dalers månadslön uti följande poster penningar och persedlar:

»Penningar	40	daler	16 öre
12 T:r spannemåhl	36	»	
6 lisp. kött	6	»	
1 » smör	2	»	
2 » humle	3	»	
	87	daler	16 öre.»

En hyttedräng med 6 daler i månaden erhöll för 11 1/2 månad;

Penningar	29	daler	16 öre
10 T:r spannemål	30	»	
6 lisp. kött	6	»	
1 » smör	2	»	
1 » humle	1	»	16 öre
	69	daler.	

Af fyra grufdrängar med 6 daler i månaden, hvilka arbetat under 12 månader, erhöll hvardera

1) Sid. 96 ofvan.
2) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1640, II.

»Penningar	24	daler 16 öre
12 T:r spannemål	36	»
8 lisp. kött	8	»
1 » smör	2	»
1 « humle	1	»
	71	daler 16 öre».

Staten till arbetarna vid Kiedickewari silfverbruk utgick år 1668 [1]) månatligen i flertalet (öfver 20) fall med:

penningar	1	daler smt
spannmål	1/2	tunna
strömming (l. sik)	5	skålp.
humle	3/4	»
smör	5	»
torrt kött	10	»
gäddor	10	»
lax	5	»
salt	4	»

På samma sätt sammansatt, med obetydliga afvikelser, utgick staten vid Alkiewari 1679 [2]) och 1694 [3]). Staten synes närmast vara att jämföra med kosthållet vid Born 1609, men utspisades ej vid gemensamt bord, utan utlämnades för användning af arbetarna i egna hushåll.

Om man beräknar värdet af den för Kopparberget 1608 ponerade normalbudgeten till arbetare med 72 dalers årslön i 1584, 1638, 1658 och 1687 års priser, och jämför samtidsvärdena med nutidsvärdena, erhållas följande resultat.

Omkring år 1584:

18 tunnor spannmål		72	mark
2 » ärter		10	»
2 lisp. smör		6	»
1 » fläsk		2 1/2	»
4 » kött		8	»
1 tunna strömming		8	»
2 lisp. lax		4	» [4])
2 » torr fisk		3	»
3 » salt		1	»
1 oxe		20	»
6 alnar kläde	c.	11 4/7	» [5])
12 » vadmal		4 1/2	»
	Summa c.	150	mark

[1]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1668.
[2]) *Därs.*, Kollegii hufvudbok 1679.
[3]) *Därs.*, Kollegii hufvudbok 1694.
[4]) Priset beräknadt efter proportionen strömming: lax 1604.
[5]) Priset beräknadt efter proportionen kläde: vadmal 1608.

Denna stat hade sålunda vid midten af 1580-talet efter varupriserna i den »svenska» värderingen 1584 ett värde af 153,58 kronor i vårt mynt, och då denna kost beräknats till ett nutidsvärde af 488,20 à 526,78 kronor, ger en jämförelse vid handen ett 3,1 à 3,4 ggr högre silfvervärde än i vår tid [1]).

Omkring år 1638:

18	**tunnor spannmål**	**162**	**mark [2])**
2	**» ärter**	**28**	**»**
2	**lisp. smör**	**12**	**»**
1	**» fläsk**	**6**	**»**
4	**» kött**	**16**	**»**
1	**tunna strömming**	**20**	**»**
2	**lisp. lax**	**6**	**»**
2	» torr fisk	6	» [3])
3	» salt	2 1/2 (?)	» [4])
1	oxe	40	» [5])
6	alnar kläde	20 4/7	» [6])
12	» vadmal	8	»
	Summa c.	327	mark

Denna stat hade sålunda i slutet af 1630-talet efter de priser, till hvilka tulltaxan 1638 är lämpad, ett värde af 1312,2 gr., motsvarande 209,95 kr. i vårt mynt, utvisande ett 2,3 à 2,5 ggr högre silfvervärde för tiden omkring 1638 än i vår tid.

Omkring år 1658:

18	tunnor spannmål	198	mark
2	» ärter	33 1/3	»
2	lisp. smör	12 4/5	»
1	» fläsk	6 2/5	»
4	» kött	16	»
1	tunna strömming	24	»
2	lisp. lax	6	»
2	lisp. torr fisk	7 1/5	»
3	» salt	3	»
1	oxe	48	mark
6	alnar kläde	24 2/3	»
12	» vadmal	9 3/5	»
	Summa	389	mark

[1]) Relationssiffrorna äro desamma som de för 1608 beräknade. De sistnämnda grunda sig dock på en värdering, efter hvilken arbetarna vid Kopparberget utfått lifsmedel, och hvilken därför sannolikt representerat priser, som legat på en högre nivå än den som representeras af de »svenska» värderingarna. Däremot torde en direkt jämförelse mellan de svenska värderingarnas priser och tulltaxornas vara fullt berättigad.

[2]) Hälften råg och korn.

[3]) Proportionen torr fisk: kabeljo = 3: 4, såsom på 1580-talet.

[4]) Proportion 1658.

[5]) Käflingsoxe i taxan; den äld. proportionen ko: gilloxe = 1: 2.

[6]) Jfr not 5 sid. 151.

Denna stat hade sålunda i slutet af 1650-talet efter de priser, till hvilka tulltaxan 1658 är lämpad, ett värde af 1575,45 gr., motsvarande 252 kronor i vårt mynt, utvisande 1,94 à 2,09 ggr högre silfvervärde för tiden omkring 1658 än i vår tid.

Omkring år 1687:

18 tunnor spannmål	182,7	mark
2 » ärter	32	»
2 lisp. smör	13,88	»
1 » fläsk	6,94	»
4 » kött	17,04	»
1 tunna strömming	20,3	»
2 lisp. lax	7,64	»
2 » torr fisk	3,2	»
3 » salt	3,06	»
1 oxe	42,6	»
6 alnar kläde	27	»
12 » vadmal	10,2	»
Summa	366,56	mark

Denna stat hade sålunda i slutet af 1680-talet ett värde af 1118 gr., motsvarande 178,88 kr. i vårt mynt och utvisande ett 2,7 à 2,9 ggr högre silfvervärde.

Den starka prisstegringen under årtiondena 1650—1660 berodde ej, som prisstegringen efter midten af 1500-talet, på en starkt ökad tillströmning af ädel metall. Den viktigaste anledningen, utom omslaget från myntbrist till rikedom på mynt under 1620-talet, och silfrets prisfall under tidskiftet, torde ha varit de politiska förhållandena i Europa under dessa årtionden (trettioåriga kriget). Därpå tyder, att Sverige och Tyskland af de här omnämnda länderna synas starkast berörda. I Sverige och Danmark följde mot periodens slut de stora krigen under Karl X:s regering. Med den nya fredsperiod, som inträdde under Karl XI, gick prisstegringen åter tillbaka, hvilket bestyrker sannolikheten af, att anledningen varit den antagna: de stora krigen. Genom dem ha en stor del af det fredliga arbetets produkter undandragits den fredliga konsumtionen. Med tillgångens minskning ha priserna stegrats.

I Danmark ägde en motsvarande prisstegring rum. Priset å råg beräknas i detta land ha stigit efter skalan:

1560—90: 1,4;
1600—20: 1,85;
1631—50: .... 2,54; [1]

[1]) SCHARLING *Pengenes synkende værdi* 251 (1869).

Priset på oxar efter skalan:

1561—90: 2,87 (2,50);
1600—20: 3,03 (3,33);
1631—50: .... 3,88 (4,00); [1]

Priset på smör efter skalan:

1561—90: 2,14
1600—20: 2,41
1631—50: .... 2,68 [2]

I Danmark höllo sig 1650-talets under föregående årtionden stegrade varupriser ännu under 1660-talet, men därpå inträdde ett prisfall, som på 1680-talet nådde gränsen nedåt vid priser, som stodo 15 % under 1650—60-talens. Efter den tiden stego priserna åter långsamt och uppnådde på 1710-talet den höjd, som de haft redan på 1650—60-talen [3].

I Tyskland har konstaterats ett prisfall i början af 1600-talet, men från och med tiden omkring 1620 och ett par decennier framåt en utomordentlig prisstegring under perioden för trettioåriga kriget, hvarpå priserna åter gått ned under någon tid för att under århundradets sista årtionden förete starka växlingar [4].

I England stego sädespriserna ända till midten af 1600-talet. Därpå inträdde på det hela taget en sjunkning under starka växlingar. Priset å hvete steg efter följande tabell:

1583—1592:	23 sh.	1653—1662:	47 sh.
1603—1612:	35 »	1673—1682:	42 »
1623—1632:	43 »	1693—1702:	43 » [5]
1643—1652:	48 »		

I Frankrike, där sädespriserna redan mellan åren 1520 och 1580 femdubblats, inträder under 1600-talet något högre priser [6].

---

[1] *Därs.* 276.
[2] *Därs.*
[3] AXEL NIELSEN i *Jahrbücher f. nationalökonomie u. statistik* 3 F. 31: 328 (1906.) — Jfr FALBE HANSEN a. a. 72: genomsnittspriset (för råg, korn, hafre, fläsk, smör, lam, gäss, höns) var 1680—83 omkring 14,3 % lägre än under perioden 1640—60.
[4] WIEBE a. a. 115.
[5] ROGERS a. a. 5: 276.
[6] D'AVENEL a. a. 2: 895.

D'AVENEL beräknar, att penningens köpkraft under perioden 1576—1600 varit c. 2 1/2 ggr större än i vår tid [1]), och att den sedan stegrats och sjunkit efter följande skala:

1601—1625:	3	ggr	större
1626—1650:	2 1/2	»	»
1651—1675:	2	»	»
1676—1700:	2 1/3	»	»
1701—1725:	2 3/4	»	» [2]).

c.

Förändringar i arbetslöner c. 1576—c. 1720.

Mandatet af år 1576 [3]) om »ämbetskarlars och legodrängars» m. fl. taxering betecknar ett försök att genomföra principen, »att de icke skola taga mera i lön för sitt arbete, än som vant och brukligt var uti Vår salige k(*äre*) Herr Faders Konung Gustaf . . regeringstid, hälst efter vårt mynt är nu så godt, som det var då, den tiden». Principen innebär återförande af legofolks m. fl. löner från beräkning i det underhaltiga mynt, som varit gängse i början af 1570-talet (se sid. 52 ofvan), och uti hvilket legodrängars lön sprungit upp till marksiffror, som räknats i åtskilliga tiotal (se sid. 67 ofvan), till beräkning i godt mynt, sådant myntordningen 1576 bragte i omlopp (se sid. 111 ofvan). Mandatets reglering af lönenivån till den på Gustaf I:s tid vanliga är tämligen obestämd. Närmast torde väl afses de båda sista årtiondena af Gustaf I:s regering, 1540- och 1550-talen. I så fall bestämdes legodrängslönen genom detta mandat till marksiffror, som utgjorde lika många enheter, som de i början af 1570-tale gängse legodrängslönerna utgjort tiotal, till (5 eller) 6—11 mark (se sid. 66 ofvan), i stället för 50, 60, 70 eller 100 mark (se sid. 67 ofvan). Reellt betydde bestämmelsen då i själfva verket en nedsättning i lönernas silfvervärde i

---

1) D'AVENEL a. a. 1: 27.
2) *Därs.* 32. Jfr sid. 139 ofvan.
3) STIERNMAN *Com.* 1: 252 ff. (1576); jfr sid. 66 f. ofvan.

samma grad som silfvervärdet sjunkit från 1550 till 1570-talet, d. v. s. en nedsättning, som skulle varit starkare, än det i äldre förordningar tillämpade afslaget till $^{2}/_{3}$. En förordning om en så stark lönenedsättning måste ha visat sig oefterrättlig och kan ej ha funnit tillämpning. Den sannolika nedgången i varupriserna på 1580-talet och i allmänhet under de därpå följande två årtiondena har dock gjort nedgång i lönernas silfvervärde möjlig till samma grad, som penningens köpkraft steg. Varupriserna stodo synnerligen lågt år 1608, hvilket år torde kunna betraktas som vändpunkten, från hvilken en prisstegring för ett halft århundrade vidtar. Vid denna tid synes emellertid lönerna till legofolk inom bergverksindustriens intressesfär ej ha representerat låga silfvervärden. Endast få uppgifter om egentliga legofolkslöner ha anträffats i för denna undersökning begagnade källor. Dessa få uppgifter torde emellertid vara tillräckligt belysande.

Vid Borns bruksgård erhöllo 1609 [1]) bl. a. 2 stalldrängar och 2 gårdsdrängar hvardera i årslön 6 daler i reda penningar samt beklädnadspersedlar, hvilkas värde torde belupit sig till omkring 3 $^{1}/_{2}$ daler (se sid. 148 ofvan). Vid Ortala bruksgård erhöllo år 1617 [2]) drängar, till ett antal af 8, hvardera 8 daler, i reda penningar och klädespersedlar, medan samtidigt 2 legopigor vid samma gård erhöllo penningar och klädespersedlar till sammanlagdt värde af 6 daler. Vid Österby bruksgård tillämpades samma år [3]) samma löner för 6 drängar och 1 piga, medan en »stodvaktare» erhöll 12 daler, en »utridare» 7 daler, en »mjölkedeja» 10 daler o. s. v. Ytterligare ledning till bedömande af legofolks löneförmåner vid bruksgårdar under 1600-talets första och andra årtionden lämna i föregående kapitel meddelade stater [4]). Lönerna i reda penningar synas ha stått vid 4—6 daler, eller med inräknande af beklädnadsmedel vid 7—9 daler. 4—6 daler motsvarade

---

[1]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handligar 1543—1609.

[2]) *Därs.*

[3]) *Därs.*

[4]) Den obetydliga penningutbetalningen vid V. Silfberg år 1610 (se sid. 145 ofvan) har möjligen sin förklaring i, att arbetarna ej utfått sin fulla lön, hvilket ju samma år inträffade i ett flertal fall vid Kopparberget (se sid. 101 ofvan).

64,8 à 97,2 gr. f. s. eller i vårt mynt 10,37 à 15,55 kronor, 7—9 daler motsvarade 113,4 à 145,5 gr. f. s. eller i vårt mynt 18,14 à 23,28 kronor. Dessa löner synas ej ge vid handen nedgång i silfvervärde efter 1560-talet [1].

Ordinansen för Kopparberget af år 1627 [2]) bestämde, att »en gemen gårdsdräng» skulle hafva »emellan tjugo och trettio daler smt om året till kläder, och sin förtäring», d. v. s. utom kosten 324 à 486 gr. f. s., motsvarande 51,84 à 77,76 kronor i vårt mynt. Dessa högre löner till legodrängar vid Kopparberget gällde folk, som anställdes för bergverksarbetets behof. För sådant folk stodo legodrängslönerna vid Kopparberget ännu vid 1600-talets slut anmärkningsvärdt högt:» 60, 70, 80 eller ända till 100 daler» [3]) kpmt. Relationen mellan dessa Kopparbergslöner och legofolkslönerna på andra håll vid 1600-talets slut belysas af följande dokument.

En förordning af år 1687 [4]) rörande tjänstefolks lön och städjepenning i Stora Kopparbergs län fastställer för Falu stad och Kopparbergslagen följande löner: »En dräng, som kan rosta och brukas i hyttan, 100 daler kpmt och en garfvad oxhud, men intet mera, och i städjepenningar tre karoliner. En annan stadig dräng, som kan väl slöjda och göra redskap samt bruka åker, bekommer i ett för allt 80 daler; städjepenningar två karoliner. En halfvuxen dräng, som man eljest plägar kalla en kult, får slitkläder och pengar 20 daler samt till städjepenning en karolin. En körgosse slitkläder och maten, men inga penningar. En piga, som kan koka, brygga, baka och tvätta, njuter i ett för allt 40 daler kopparmynt, hvarmed hon ock skall hålla sig själf slitkläder; städjepenningar 3 daler. En piga, som sköter boskapen, eller hennes vederlike, bör hafva i ett för allt i lön om året 30 daler; städjepenningar 3 daler. En barnflicka skall låta sig nöja med mat och slitkläder utan städjepenningar».

Dessa olika legofolkslöner representerade olika silfvervärden efter följande tablå:

---

[1]) Jfr sid. 66 ofvan, särsk. not 4.
[2]) *Bergv.* 1: 63 ff.
[3]) ELVIUS a. a. 53.
[4]) STIERNMAN *Com.* 4: 1001 ff.

Legofolkslöner vid Kopparberget år 1687.

	Lön	Städsel	Summa	Vårt mynt
Dräng, användbar vid rostning o. hyttebruk.	455,7 gr. [1]	18,3 gr.	474 gr.	75,84 kr.
Dräng i gårdsbruk	324 »	12,2 »	336,2 »	53,79 »
Halfkarl	81 »	6,1 »	87,1 »	13,94 »
Kökspiga	162 »	12,15 »	174,15 »	27,86 »
Ladugårdspiga	121,5 »	12,15 »	133,65 »	21,38 »

Samma förordning af år 1687 fastställer för Västerbergslagen följande löner: »En fullvuxen dräng, som kan slöjda och göra sin husbonde hvad tjänst huset behöfver, må taga i städsel 3 dåler, årlig lön 60 daler, och därtill 1 par vadmalsstrumpor, 4 par skor, 1 par vantar och 2 par handskar. En ringare (*dräng*), som mindre kan slöjda, 1 daler 16 öre i städselpenningar, 40 daler i årlig lön och lika med en stor dräng i skor, strumpor och vantar. En pojke får i städsel 3 mark, men ingen lön, utan mat och kläder efter nödtorften. En fullvuxen piga, som kan göra allt arbete, så vid bergsbruk, som hvad i hushållet förefalla kan, vare sig med väfvande, spinnande, mältande etc., bör hafva i lön 35 daler samt skor och strumpor som en dräng, men handskar och vantar 1 par, städsel 1 daler 16 öre. En mindre piga, som ej så stadig är i arbete eller van vid hushållssysslor, får i årslön 25 daler samt skor och strumpor som en stadig piga och 1 par vantar, städsel 1 daler 16 öre. En flicka får i städsel 3 mark, men ingen lön, utan mat och kläder efter nödtorften». Till lönebestämmelserna för Västerbergslagen äro fogade uppgifter om redskap, som dräng, fullgod och mindre, hade skyldighet att förfärdiga för år.

I fråga om tre landsbygdssocknar och Hedemora stad fastställer förordningen af år 1687 lönestater, som uppgjorts vid häradsting 1665, hvilket torde utgöra indicium till att de år 1687 fastställda lönerna i allmänhet haft praktisk giltighet redan ett par årtionden förut.

Förordningen af år 1687 bestämmer för 3 landtsocknar lönerna sammaledes som det fanns stadgadt i »Väst-

[1] En beredd oxhud inräknad till värde efter tulltaxan 1687 till 50,75 gr. f. s.

manlands legohjonsordning» (se nedan), för 7 landtsocknar och Säters stad lönen för fullgod dräng, som kan slöjda, till 30 daler kpmt, för 1 landtsocken till 28 daler, för 2 socknar till 26 daler och för en socken till 25 daler, hvartill i alla dessa fall kommo olika bestämda förmåner i vadmalskläder, skor, lärfts- och blaggarnsskjorta, handskar, vantar och strumpor. En mellandräng skulle erhålla 12, 15, 16 eller 18 daler, jämte förmåner i klädespersedlar; gosse eller flicka mat och kläder.

I Södermanland och Nyköpings län gällde enligt resolution af år 1684 [1]) följande bestämmelser om löner till legofolk: »En fullvuxen dräng, van vid slöjder och det arbete som i hushåll behöfves, må och bör till årlig lön bekomma, förutom städseln som öfver sex mark icke skall stegras, 30 daler kopparmynt och 4 par skor; sedan en annan fulltagen dräng, som icke slikt arbete är van att göra, 24 daler kopparmynt och 4 par skor; men en dräng, som inte till sina mogna år kommen är, 20 daler och 4 par skor; så ock en mogen piga, som vid brygg-, bak- och väfning är van, 18 daler och 4 par skor; en sämre piga 12 daler och skor, men med gossar och flickor förhålles efter vanligheten, allenast mat och kläder». Resolutionen 1684 innehåller en bestämmelse, afsedd att förhindra att på ett hemman flera legohjon höllos, än normalt ansågs behöfligt.

Följande år fastställdes för Västmanland samma årslöner [2]), med tillägg att dräng, som stannade två år, skulle utöfver den nämnda lönen erhålla en vadmalskostym och ett skålpund ull till strumpor och vantar, samt en piga likaledes utöfver nämnda förmåner ett skålpund ull. Förklaringen 1685 förbjuder anvisande åt legodräng, förutom lönen, af åker att beså för egen räkning, såväl som aftal om tröskning efter ackordsbetalning.

Lönerna, som bestämdes för Västerbergslagen, torde komma de fyra sista lönesatserna i Kopparbergstablån tämligen nära i silfvervärde.

Legodrängslönerna för vanliga bonddrängar på landsbygden synas däremot ha varit endast omkring hälften så höga som de vanliga bergslagslönerna för arbetsfolk af dy-

---

[1]) STIERNMAN *Com.* 4: 608.
[2]) *Därs.* 622 ff.

likt slag: 25 à 30 daler kpmt i reda penningar, representerande 101,25 à 121,5 gr. f. s. eller i vårt mynt 16,20 à 19,44 kronor.

Uti sistnämnda legodrängslöner torde man ha att söka motsvarigheter till de för 1600-talets början beräknade legodrängslöner på bruksgårdar. Jämförelsen med dem visar en stegring i de allmänna legodrängslönerna för landsbygd, hvilken stegring till silfvervärdet likväl synes tämligen obetydligt. För bergslagerna och särskildt Kopparberget synas på 1600-talet legodrängslönerna ha stått afsevärdt högre än på den svenska landsbygden, åtminstone från och med 1620-talet. De synas under följande fyra årtionden ha stigit till den höjd, som nomerats på 1660- och 1680-talen.

Mandatets af år 1576 uttalande om arbetslöner och önskvärdheten af deras nedsättning efter myntregleringen till den höjd, som varit vanlig under Gustaf I:s tid, afsåg icke minst dagsverkspriserna (jfr sid. 68 ofvan). Efter myntregleringen 1576 synas äfven dagsverkspriserna ha stadgat sig. De svenska värderingarna för åren 1576, 1577 och 1584 upptaga ett dagsverkspris af 4 öre, d. v. s. 1/2 mark. Detta dagsverkspris tillämpas i Lekebergsräkenskaperna för år 1581 [1]). Värderingen af år 1609 för bergslagerna i gemen fastställde samma dagsverkspris [2]), och det återfinnes äfven i värderingen för Västmanland och Uppland 1620 [3]). Vid Kopparberget erhöllo emellertid redan år 1598 af 20 dagsverkskarlar de tio 6 öre och de andra tio 5 öre om dagen [4]). Räkenskaperna för Kopparberget af år 1600 upptaga daglön till fem dagsverkskarlar med hvardera 1 mark om dagen [5]). Ordning angående bergsbruket vid Kopparberget af år 1625 räknar med ett dagsverkspris af 1 mark [6]). Räkenskaperna för konststaten

---

[1]) JOHANSSON *Noraskog* 3: 15 (1884).

[2]) Se sid. 122 ofvan.

[3]) Se sid. 124 ofvan.

[4]) Kam.-ark., St. Kopparberg o. kronans koppar 1595—1608.

[5]) *Jernk. annal.* 1903, s. 25. — Vid Löfåsen gjordes 1608 afdrag för försummad dag med 8 öre pr dag för arbetare med 6 dalers månadslön, 5 öre pr dag för arbetare med 4 dalers månadslön (se sid. 143 ofvan). — I början af Gustaf II Adolfs regering betaltes ett dagsverke med 6 à 8 öre eller 4 kappar säd. CRONHOLM *G. II A.* 3: 575 (1861).

[6]) HALLENBERG *G. II A.* 5: 187 f. (1796).

vid Kopparberget 1638 [1]) upptaga dagsverken till 8 öre smt. För åtskilligt extra arbete i grufvan betaltes 12 öre om dagen [2]). Fyra personer, som förde upp gråberg ur ett nytt schakt, erhöllo 1639 hvardera 8 öre om dagen, medan fyra andra, som höllo på att medelst tillmakning fördjupa en grufva, erhöllo hvardera 12 öre om dagen [3]). Vid Hällefors erhöll en arbetskarl för biträde vid drifning 8 öre om dagen år 1639 [4]). Vid silfverbruket i Värmland betaltes 12 öre om dagen år 1638 [5]) för åtskilliga dagsverken till hyttan och grufvan, äfvensom för dagsverken till höbergningen vid bruksgården. Hjälpedagsverken [6]) af dagsverksskyldiga värderades 1638 till 6 öre vid Kopparberget [7]) och Salberget [8]), liksom i Nora och Linde 1650 [9]). Samma värdering gällde ännu år 1665 [10]).

Åren 1657 och 1658 erhöllo vid Kopparberget karlar för schaktsänkningsarbeten (arbete »med jord och gråberg») o. d. i allmänhet $1/2$ daler eller 16 öre smt om dagen, kvinnor vid malmbärning 8 öre om dagen. Eljest räknades mansdagsverke dessa och följande år till 12 $4/5$ öre smt, kvinnodagsverke till 6 $2/5$ öre smt [11]). Under 1660—1690-talen förekomma nämnda lönesatser vid Kopparberget i en mängd fall, omväxlande med dagsverkslön till karl om 10 $2/3$ öre smt, till kvinna 5 $1/3$ öre smt. År 1664 [12]) betaltes för arbete vid en dammbyggnad 6 timmermän för 32 dagsverken och 10 man för 60 dagsverken med hvardera 19 öre 4 $4/5$ penningar om dagen, medan 3 man, som för annat ändamål gjort 24 dagsverken, betaltes med hvardera 12 öre 19 $2/5$ penningar om dagen. Ett antal kvinnor erhöllo för öfver två hundra dagsverken hvardera 6 öre

---

1) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1638, III.
2) *Därs.*
3) *Därs.*, Kollegii hufvudbok 1639, II, s. 586.
4) *Därs.*, I, s. 90.
5) *Därs.*, Kollegii hufvudbok 1638, III, s. 106.
6) H. L. Rydin i *Skatteregl.-kom. bet. 1881—1883,* 4: 80.
7) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, St. Kopparberg, Räkenskaper o. akter 1619—1699, s. 58.
8) *Därs.*, Sala grufva, Räkningar med inspektorer 1630—1690-talen; jfr Kollegii hufvudbok 1638, I, s. 26.
9) *Därs.*, Kopiebok N:o 3.
10) *Därs.*, Kollegii hufvudbok 1665, s. 105 f.
11) *Därs.*, Hufvudbok 1657.
12) *Därs.*, Hufvudbok 1664, s. 225 ff.

9 2/5 penningar om dagen, medan 230 dagsverken till dammfyllning betaltes med 9 öre 14 3/5 penningar pr dag (sannolikt till kvinnor). Vid dikesgräfning erhöllo 3 karlar 3 öre 4 4/5 penn. pr aln. År 1668 [1]) erhöllo arbetskarlar för jordrymning m. m. 10 2/3 öre om dagen; kvinnor för liknande arbete 8 öre, för annat schaktarbete 6 2/3 öre, för dikesrensning 5 1/3 öre. Dagsverkspriset 10 2/3 öre smt eller en daler kpmt var det vanliga vid Kopparberget i slutet af 1600-talet och början af 1700-talet [2]). Vid Uddeholmsverken betaltes omkring år 1690 ett drängdagsverke med 1 daler kpmt [3]). Ordningen angående hammarsmeder och bruksfolk 1703 [4]) bestämde, att bruksfolket, då bruksarbetet afstannade och folket användes till vanligt dagsverksarbete, skulle erhålla:

en fulltagen karl om dagen......... 10 2/3 öre smt;
en kvinna eller pojke .... 5 1/3 » » ;

Dagsverkspriset 4 öre under 1580—1590-talen representerade 3,2 gr. f. s. eller i vårt mynt omkring 51 öre; dagsverkspriset 10 2/3 öre smt eller 1 daler kpmt i slutet af 1600-talet representerade 4,05 gr. f. s. eller i vårt mynt omkring 65 öre.

De egentliga bergverks- och bruksarbetarnas löner vid skedets början ha redan i det föregående berörts i samband med arbetarebudgeterna (sid. 132 ff).

Grufdrängar erhöllo vid Kopparberget i slutet af 1500- [5]) och början af 1600-talet i regel pr månad 6 daler smt eller pr år 72 daler smt. För en del yrkesmän vid grufvan (smeder, timmermän) var lönen i regel hälften högre; för en del hjälparbetare vid grufbrytningen (vindvaktare, styrare i vindarna) var lönen i regel 1/4 (till 1/3) lägre än till grufdrängar.

Längden öfver kronans folk vid Kopparbergs grufva år 1608 [6]) upptar 76 personer med följande månads- och årslöner:

---

[1]) *Bergv.,* Kollegii hufvudbok 1668, s. 328 ff.
[2]) Elvius a. a. 58; jfr Hammarström a. a. 1: 205.
[3]) Almquist a. a. 89.
[4]) *Bergv.* 1: 539.
[5]) Löneregleringen 1598 (se sid. 132 ofvan) är beräknad pr vecka till belopp, som motsvarade dem, som från och med år 1600 angifvas för månad.
[6]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619 (slutlägget).

Pr månad.			Pr år.
		Grufföreståndaren	100 daler
7	daler	Gruffogde o. skrifvare hvar	84 »
30	»	Konstmästare (ingenjör)	360 »
10	»	(*N. N.*) (tolk m. m.? [1])	120 »
9	»	Fyra namngifna (smed, mjölnare) hvar	108 »
6	»	En fogdekarl	72 »
6	»	Fjorton vaktare o. d. hvar	72 »
6	»	Tjugofyra grufdrängar hvar	72 »
4 1/2	»	Nio styrare i vindarna hvar	54 »
4	»	Tre sv. timmermän hvar	48 »
4	»	Sexton körpojkar i vindarna hvar	48 »

Af de i längden upptagna 76 personerna hade sålunda 39 personer 6 daler i månaden eller 72 daler om året och 28 personer 4 1/2 à 4 daler i månaden eller 54 resp. 48 daler om året. Den i längden innehållna lönetablån är typisk för löneförhållandena vid Kopparbergs grufva under 1600-talets båda första årtionden.

Redan i början af 1600-talets andra årtionde synes emellertid grufdrängarnas löneanspråk ha stegrats, hvilket antydes af förbud mot dylik stegring. Grufartiklarna för kopparbergsmännen af år 1612 [2]) stadga, att grufdräng skall »för arbetet om dygnet ej mera få än 2 mark; den därför ej arbeta vill, utskrifves till knekt och vike grufvan». Den härigenom fastställda maximilönen motsvarade 6 daler i månaden.

Förordningen af år 1621 [3]) och grufartiklarna af år 1649 [4]) bestämma lönen för grufdräng vid Kopparberget till 3 mark för ett grufskift. Ordinansen för kopparbergsmännen af år 1627 [5]) fastställer samma lönebelopp med bestämmelsen: »Hvad deras lön vidkommer, så skall en sådan grufdräng (d. v. s. en som är stadd och inskrifven i bergslagsboken) så af fattiga som rika (*bergsmän*) bekomma i lön för grufskiftet och tillmakningen 1 daler och för lilla

---

[1]) En tolk fanns anställd år 1600. *Jernk. annal.* 1903, s. 25. — Å citerade ställe i annalerna angifves lönen till styrare oriktigt med 6 daler i stället för 4 1/2. M. B. SWEDERUS uttalar i sammanhang med den meddelade längden för år 1600, att i månadslönerna ej inräknades »matvaror», en hittills allmän föreställning, hvars ohållbarhet arbetarebudgeterna i föregående kapitel torde visat.

[2]) *Bergv.* 1: 38 ff.

[3]) *Därs.* 41 ff.

[4]) *Därs.* 142 ff.

[5]) *Därs.* 63 ff.

grufskiftet 3 mark om dygnet»[1]. Den härigenom fastställda normallönen utgjorde 9 daler smt i månaden, motsvarande efter myntregleringen 1633 dubbelt så mycket i koppar eller 18 daler kpmt. Bland de många mer eller mindre invecklade beräkningssätten vid olika grufarbeten och arbeten i olika schakt o. s. v. framträder nämnda månadslön på 1630-talet som den normala. Denna grufdrängslön utgör en stegring af månadslönen om 6 daler, som gällde vid århundradets början, med 1/3 eller 33 %. Samma stegring synes samtidigt ha inträdt i fråga om de lägre gruffolkslöner, som vid århundradets början utgjorde 4 (à 4 1/2) daler. Vindvaktare erhåller sålunda 6 daler smt eller 12 daler kpmt 1638. Räkenskaperna för grufkassan vid Kopparberget för år 1638[2]) upptaga på kreditsidan följande grufdrängslöner bl. a.:

»Jfrån 1:o Januarij til 1:o Julij hafue 5 Drengier arbetadt och brändt vtj 6 Månadher, fingo huar om Månan D: 18: 540:
Jfrån 1:o Julij til 1:o Octob: Hafue 4 Drängier arbetadt vtj 3 Månadher. a: och Månan D: 18: 216:
Noch skole b(*emäl*)te 4 Drängier arbeta ifrån 1:o Oct: til 1:o Januarij 1639 ähr 3 Månadher 216:

Koppermynt Daler 972».

Samma månadslön utgick samma år i ett flertal andra fall till grufdrängar för arbete i olika schakt.

För vissa arbeten beräknades lönen till grufdrängar pr dag och utgick då med 3 mark kpmt. Vaktare m. fl. betaltes med månadslön af 12 daler kpmt. Det heter sålunda i de citerade räkenskaperna t. ex.:

»Jfrån den 12 Maij til den 3 Junij brände 2 drängier och hade om dag(*en*) à: 3 mark .... 9: — (*daler kpmt*).
Een wachtare vtj 1 1/2 Månadh. a: 12 Dr .... 18: — (*daler kpmt*)».

---

[1]) Normalt synes en grufdräng pr vecka ha kunnat arbeta endast 3 dygn, jfr »Förslagh Huru myckett ett weckobruck kommer till Stående, åhr 1628» i Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, St. Kopparberg, Räkenskaper och akter 1619—1699, s. 872, som beräknar på en halffjärding: »2 Arbetz hion, på hwar gruffskiffte under lijnan hwardera 2 dlr...... D. 12».

[2]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, St. Kopparberg, Räkenskaper och akter 1619—1699, s. 68.

Samma daglön af 3 mark kpmt utgick i en mängd fall till gruffolket för arbete å olika schakt. Sista posten i grufkasseräkningen 1638 lyder:

»Jfrån 1:o Januarij 1638: til 1:o Januarij 1639:
moste lönas 4 timberkarlar, bekomme
om Månan huar 18 Dr .... 864: — (*daler kpmt*)».

I silfvermynt uppgifves grufdrängslön till 9 daler smt pr månad eller 12 öre smt pr dag [1]), och vaktarelön till 6 daler smt pr månad [2]).

Lönebestämmelsen i 1649 års grufartiklar ägde giltighet under mer än ett halft århundrade, och under denna tid synes grufdrängslönen vid Kopparberget ej ha undergått någon väsentlig förändring, förutom den som reellt åstadkoms genom ändringar i varupriser och penningens köpkraft.

Lönernas beständighet bestyrkes af oföränderligheten i den tablå öfver löner till konstfolket vid Kopparberget, som återfinnes år för år i Bergskollegiets hufvudböcker. År 1638 [3]) hade enligt denna tablå: 1 underbergmästare 800 daler smt, 1 konstmästare 400, 1 konststigare 180 och samme person i egenskap af styrare 66, fältskären 300, skrifvaren 144, profossen 108, hjulmakaren 126, 8 timmermän hvar 108, 8 styrare hvar 66, 2 smeder hvar 112 $^{1}/_{2}$, 2 smeddrängar hvar 90, 1 kedjesmed 114, 2 kedjesmedsdrängar hvar 66, 4 konstknektar hvar 90, 2 grufvaktare och 1 dammvaktare hvar 72 samt 2 sågare hvar 36 daler smt. År 1657 [4]) är tablån densamma med de obetydliga ändringar, som föranledts af växlingar i personalen. År 1686 [5]) äro lönerna till smeder och deras drängar, timmermän o. s. v. oförändrade; konstknektar få hvar 100 daler smt, vaktare 60. År 1694 äro de flesta af dessa löner fortfarande oförändrade. Vid de talrika schaktsänkningsarbetena betaltes grufdrängarna i allmänhet med $^{5}/_{12}$ daler smt pr dag, motsvarande 10 daler smt i månaden, men de

[1]) Se räkenskaper för 1640 *Därs.*, s. 111.
[2]) *Därs.*, s. 115.
[3]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1638, III.
[4]) *Därs.*, Hufvudbok 1657.
[5]) *Därs.*, Hufvudbok 1686.
[6]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1694.

högsta årskontona för dylik arbetsinkomst belöpa sig för grufdrängar blott till 114 daler 18 $^{2}/_{3}$ öre smt [1].

Vid Garpenberg upptager längden öfver gruffolket år 1608 [2]) till en stigare och 1 timmerman hvardera 6 daler i månaden, 3 timmermän och 1 smed hvardera 5 daler, 2 timmermän, 1 vindvaktare och 22 grufdrängar 4 daler, 1 skiljerska 2 daler.

Vid Salberget erhöllo enligt 1608 [3]) års längd 56 grufdrängar m. fl. 4 daler i månaden eller 48 daler om året, medan blott 7 personer erhöllo 6 resp. 72 daler, fem 5 resp. 60 daler, två 3 resp. 36, en 2 $^{1}/_{2}$ resp. 30 och tre 2 resp. 24 daler smt. Bergmästaren erhöll 400 daler.

»Förtäckningh På Den Måna:tz Lhöeningh widh Saleberggett (1)640

	Sölfuerm:t		
	Dal:	öre	pr»
En fogde och en skrifvare tillhopa	51	16	
Fältskär	50		
Proberare	37	16	
Konstmästare	41	21	8
Hyttmästare	15		
Grufstigare	15		
Konststigare	12		
Sex konstknektar tillhopa	36		
Fyra timmermän »	24		
Tjugo grufdrängar	80		
Fyra vindvaktare	18		
En kedjesmed	10		
Tre konstsmeder	18		
En kedjesmedsdräng	4		
En stigare vid vattengrafvarna	10		
Tre drängar till denne stigare	12		
En profoss	7	16	
En »Posth eller Enspennare»	6	16 [4])	

[1]) *Därs.* — ELVIUS a. a. 58 (1702) uppger, att bergmästaren i början af 1700-talet för kronans schaktsänkningar i fast klyft plägat betala arbetarna 150 daler kopparmynt för famn om sex kvadratfot, hvarvid en arbetare beräknades kunna förtjäna 20, 30, 40, 50 eller 60 daler kopparmynt i månaden.

[2]) Kam.-ark., Silfver och järn i Dalarna 1558—1609.

[3]) *Därs.*, Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619. I fråga om motsvarande lönestat 1610 se *Jernk. annal.* 1903, s. 71 f.

[4]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Sala, Aflöningsräkningar m. m. 1660—1690-talen.

År 1645 [1]) erhöllo grufdrängar vid Salberget: en 6, elfva hvardera 5 och tio hvardera 4 daler smt i månaden, medan 5 timmermän erhöllo hvardera 6 daler 20 öre; skiljare, vaktare m. fl.: en 6, en 5, fem 4 och två 3 daler smt hvardera. Såsom tillägg till dessa löner utgingo till olika arbetare 8, 12, 16, 20 eller 25 öre i »hälgdagspenningar». Med 5 dalers månadslön och hälgdagspenningar nådde grufdrängar vid Salberget år 1657 [2]) sällan öfver 67 daler smt i årsinkomst. Månadslängderna på aflöningarna vid Salberget 1669 upptaga i de flesta fall grufdrängslönerna till 6 daler 13 öre smt pr månad [3]). På 1670—1690-talen synas dessa grufdrängslöner ha stått normalt vid 6 daler eller 6 daler 13 öre i månaden.

Vid V. Silfberg upptager längden för 1610 [4]) följande månadslöner: 1 gruffogde 6 daler, 20 grufdrängar samt 1 smed och 1 timmerman hvar 4 daler, 1 byggmästare 5 daler, 1 smeddräng 3 daler.

Vid Löfåsen [5]) hade samma år de 6 grufdrängarna hvardera 4 daler i månaden. Räkenskaperna 1638 [6]) o. följ. år upptaga för detta verk 5 grufdrängar med 4 dalers månadslön.

Vid Hellefors silfverbruk upptar den månatliga räkningen med bruksfolket år 1645 [7]) 47 namngifna grufdrängar med 6 daler smt i månaden, och för första månaden utlämnades 1/2 tunna spannmål därjämte, hvilken torde ha räknats värd 1 1/2 daler smt.

Grufdrängarna vid Nijshytte grufva erhöllo år 1609 penningar och kostpersedlar, motsvarande ett värde af omkring 6 daler [8]). En malmbrytare hade vid Österby bruk år 1617 månadslön om 6 daler smt. Vid järngrufvorna torde brytningen allmännast ha förrättats af bergsmännen med deras bergsfolk eller, vid kronans och brukens grufvor,

---

1) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1645, II.
2) *Därs.*, Kollegii hufvudbok 1657.
3) *Därs.*, Sala, Aflöningsräkningar m. m. 1660—1690-talen.
4) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.
5) *Därs.*
6) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1638, III, 1639, 1641, 1642.
7) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1645, II
8) Se sid 146 ofvan; jfr värderingarna å sid. 122—123.

af legofolk och dagsverksfolk [1]. De fåtaliga grufdrängarna vid vissa järngrufvor i början af 1600-talet synas ha utgjorts af representanter för den högre aflönade grupp af yrkesarbetare, till hvilken äfven flertalet grufdrängar vid Kopparberget hörde. Längre fram i århundradet har man uppenbarligen vid järngrufvor med större antal grufdrängar räknat hufvudsakligen med folk, som tillhörde den lägre lönegrupp, som i århundradets början är talrikt företrädd vid Sala grufva.

Bergverksrelationen af år 1656 upplyser att grufarbetarna vid Dannemora gruffält erhållit i månaden:

vid Kompanigrufvorna 13 daler 16 öre
» de Geers grufvor 14 » (kpmt).

Dessa aflöningar höjdes samma år till 16 daler kopparmynt. En resolution af år 1676 bestämde lönen till 3 mark kpmt om dagen i kontanta och reda penningar. Följande året ändrades aflöningen, så att från den 1 okt. till den 1 april betaltes 20 öre om dagen, under den öfriga delen af året 3 marker om dagen [2].

Lönen vid Dannemora gruffält utgick sålunda före höjningen 1656 med nära 6 daler smt i månaden och efter nämnda förhöjning med öfver 6 daler smt i månaden.

Gruffolkets vid järngrufvorna olika lönegrupper torde i allmänhet och i hufvudsak inom de olika bergslagerna på 1600-talet ha kunnat påräkna löneförmåner, som ej väsentligt skilde sig från motsvariga arbetaregruppers löner vid koppar- och silfverberg. Vid järngrufvorna synes emellertid den högre yrkesskickligheten ha representerats af vida fåtaligare arbetaregrupper och flertalet arbetare ha tillhört de mindre yrkesskickligas lägre löneklasser. Det enklare arbetet i de vanligen, i jämförelse med de ädla metallgrufvorna, små järngrufvorna torde ge förklaringen till detta förhållande, som äfven framträder vid jämförelse mellan de löner, som utgingo till konstfolket vid de olika grufvorna. År 1686 [3], då de sex konstknektarnas vid Kopparberget årslön var höjd från 90 till 100 daler smt för hvardera, erhöllo sammanlagdt 13 konstknektar vid 6 olika järngrufvor inom Nora, Lindes, Leke och Karlskoga bergslager hvar-

---

[1] Se sid 95; jfr sid. 146 (Bispberg).
[2] WAHLUND *Dannemora grufvor* 53 f. (1879).
[3] Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1686.

dera 74 daler 8 öre smt om året. Samma lönestater hade år 1694 [1]) ändrats på det sätt, att sistnämnda 13 konstknektar, liksom 1 konstknekt »vid konsterna i Värmland», erhöllo hvardera 75 daler smt [2]).

De till arbetare för malmernas bearbetning utgående lönerna och dessas allmänna förändringar under tidskedet torde framgå af följande uppgifter.

Löneordningen för Kopparberget af år 1608 [3]) stadgar till hyttefolket:

»Een hytte föreståndare för hwart Skippundh Kopp:r såm hwar weka smältes Peningar 6 ör(*e*). Löper om 2,000 Skeppundh tilwerckes åm Åhret Peningar 375 dal:r. Sammaledes en Hyttefåugde och een hytte schrifwere hwardere för hwartt skippundh 3 ör(*e*). Löper effter Samma Rechningh Peningar 375 dal:r. Jthem een Kopp:r Smältere för hwartt skip:d Kopp(*ar*) såm han åm wekan Smälter, Penningar 3 mark. Löp(*er*) När 8 Smälthere widh 4 wgner, till wäntta åm Åhret 2,000 skippundh. Peningar 1,500 dal:r. Huar 187 ½ dl:r. Tuå Tyske Sulu smältere een 10 dl:r andra 8 dl:r, om Månaden, 18 dl:r. Twå Mesterswenner, hwar åm Månaden 6 dl:r. och Twå Smältere Drengier, hwar om Månaden 4 dl:r. Löper j 12 Månad(*er*) Peningar 456 dal:r wille inthz arbethe efther schip:d taal. Een Swensk Sulu smeltere för hwart schp:d skäärsteen såm han åm wekan Smälther 4 ör(*e*). Löper När 22 Smältere widh 11 Vgner smältha åm Åhret 2,000 skeppund Peningar 2,292 dal:r Hwar 104 dl:r. En Råsthwändere för hwart skepp:d wärch såm han åm wekan tillwänder Pnr 3 ör(*e*). Löper när 26 Råsthwändare tillwända om åhret, 2,800 skep:d wärch Peningar 1,950 dal:r. Hwar 75 dl:r. (*För alla de nämnda arbetarna afdrag vid slöseri med kol*) .. Een Råstleggiere skall bekomma om Månedenn 7 dal:r Löp(*er*) åm Åhret i Peningar 84 dal:r. Tre Swaffwelbrennere, Twå KåleKnechter, och Hyttewachtere, hwar åm Måneden 5 dl:r Löper Peningar 300 dal:r. Hwar 60 dal:r. Åhnn en Kålefaatz Hyttesåldz och Skrindemakare, om Månaden, 5 dal:r Löper: Peningar 60 dal:r Een Byggemestere för Kärrer och Hiwll, och een till Hytte hiwl, book hambrar och Annan Hytte byggningh, Jthem twå Smeder hwar åm Månaden 5 ½ dal:r. Löper åm Åhret Peningar 266 ¾ dal:r

Summa till Hytte Folchet om Åhret -
Rechnet Vthj Penningar 7,658 ¾ dal:r».

---

[1]) *Därs.*, Hufvudbok 1694.

[2]) Konstknekten vid konstbyggnaden till Stora grufvan vid Dalkarlsberget i Nora erhöll år 1638 under 35 veckor 6 mark i veckan; år 1639 under 23 ½ vecka 1 ½ daler i veckan.

Från och med år 1644 erhöllo konstknektarna en årslön af 75 daler smt, hvilken årslön utgick med samma belopp till alla å stat anställda konstknektar intill år 1854. JOHANSSON *Noraskog* 3: 41, 49 (1884).

[3]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.

En tablå öfver denna personal och dess löner erhåller följande utseende:

Om månaden			Om året	
		Hytteföreståndare	375	daler
		Fogde och skrifvare hvar...	187 ½	»
		Åtta kopparsmältare hvar...	187 ½	»
10	daler	En tysk sulusmältare	120	»
8	»	En » »	96	»
6	»	Två mästersvenner hvar ...	72	»
4	»	Två smältaredrängar » ...	48	»
8 ⅔	»	Tjugotvå sv. sulusmältare hvar	104	»
6 ¼	»	Tjugusex rostvändare hvar	75	»
7	»	En rostläggare	84	»
5	»	Sex arbetare hvar	60	»
5 ½	»	Fyra » »	66	»

Af de i längden upptagna 76 personerna hade 29 alltså 6 à 7 daler; 25 hade 8 à 10 daler; 12 hade 4 à 5 ½ daler.

Smältare och rostvändare vid Kopparberget skulle enligt ordinansen af år 1627 [1]) erhålla:

(*sulu*-)smältare för hvar veckosulusmältning: 2 daler smt;
(*koppar*-)smältare för hvar rostuppsättning: 3 mark »
i båda fallen med »fritt öl och mat», d. v. s. den förplägning fri, som nämndes redningsöl, medan arbetaren dock hade eget hushåll;

rostvändare för hvar roste han vänder: 2 daler [2]).

Smältare och rostvändare erhöllo enligt förordning för Sveriges kopparbruk af år 1664 [3]), som förbjöd redningsölet:

smältare på egen kost:

för veckobruket	3	daler	8	öre smt;
för uppsatt roste	1	»	20	» »

smältaredräng, på egen kost:

för veckobruket	3	daler smt;
för uppsatt roste	1 ½	» »

---

[1]) *Bergv.* 1: 65.
[2]) HALLENBERG *G. II A.* 5: 187 (1796) citerar en ordning angående bergsbruket vid Kopparberget, hvilken upptar denna rostvändarelön, men anger sulusmältarelönen för kopparsmältare och saknar kopparsmältarelönen. Ordningen synes eljest till formen öfverensstämma med motsvarande i förslag för 1628; jfr not 1 sid. 164.
[3]) *Bergv.* 1: 227 ff.

smältare, på bergsmans kost:

för veckobruket .... 1 1/2 daler smt;
för uppsatt roste .... 20 öre »

smältaredräng, på bergsmans kost:

för veckobruket .... 1 daler 8 öre smt;
för uppsatt roste .... 18 » »

rostvändare, på egen kost:

för hvar laggill roste han vände 2 daler smt.

Smältares och rostvändares genom 1664 års förordning bestämda löner fastställdes alla oförändrade genom den förnyade stadgan och ordningen för smältare och rostvändare vid kopparbruken af år 1692 [1]).

Förordningarna 1664 och 1692 angifva sig gälla alla kopparverk i riket. De fastställa, som synes, samma rostvändarelön som ordinansen 1627. Skillnaden i de förras och den senares smältarelöner torde motsvaras af den afskaffade redningskosten. Liksom i fråga om grufdrängslönerna vid Kopparberget, torde löneregleringen, i silfvermynt från 1620-talet ha äfven för hyttefolket ägt officiell giltighet till århundradets slut. Sannolikt har denna lönereglering för hyttefolket genomfört löneförhöjning, i samma proportion som för gruffolket, från de år 1608 gällande löner. I 1608 års lönestat torde de tjugotvå smältarna och de tjugosex rostvändarna representera de lönegrupper, hvilka de senare förordningarna närmast gällde.

Vid Salberget hade år 1608 [2]) 4 smältare och 2 bokverksstigare hvardera 6 daler i månaden eller 72 daler om året, medan 6 öfvervaskare, 18 bokare, och 5 andra personer hade hvardera 4 resp. 48 daler, 4 smältaredrängar och 1 hyttedräng hvardera 3 resp. 36 daler, 10 undervaskare hvardera 2 1/2 resp. 30 daler och 7 sofrekvinnor 2 resp. 24

---

[1]) *Bergv.* 1: 444 ff. — ELVIUS a. a. 80 (1703) uppgifver, att en smältare för en veckosuluugn, som brann 5 dagar, erhöll 9 daler, d. v. s. 9 daler kpmt (= 3 daler smt), hvilket bestyrker lönetaxans praktiska tillämpning vid slutet af 1600-talet, enär det tillägges, att för uppsättningen betaltes 1 1/2 daler, hvadan uppgiften måste afse smältaredräng. Samme författare uppger, att rostvändare vid samma tid erhöll 5 daler pr roste; förordningen bestämde 6 daler (kpmt).

[2]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.

daler. Dessutom räknades hyttefogde, fältskär, profoss m. fl. till gårdsfolket [1].

Månadslängden på Sala hyttor för år 1638 [2] upptar för 5 smältare och 3 andra personer en månadslön om 6 daler, medan 1 smeddräng, 5 hyttedrängar, 8 bokare, 6 inlöpare, 2 pumpslagare och 2 öfvervaskare erhöllo hvardera 4 daler i månaden, 8 öfvervaskare 3 1/2 daler och 10 undervaskare 3 daler hvardera. Liknande löner tillämpades 1645 [3] för en något större personal. Året förut skref Christer Bonde om arbetsfolket vid Sala: »Det är alltsammans sådant folk som intet annat medel veta till födan, utan det de om dagen kunde förtjäna, det förtäres om aftonen» [4]. Löneutvecklingen för hyttefolket vid Sala torde de följande årtiondena karakteriseras af uppgifterna om grufdrängslönerna (se sid. 166). Månadslängderna på aflöningarna till hytte- och bokverksfolket vid Sala upptaga år 1669 [5] såsom vanligaste smältarelön 6 daler 12 öre smt, medan hyttedrängar i allmänhet få 4 daler 16 öre, öfvervaskare 5 daler, undervaskare 3 daler o. s. v.

Vid V. Silfbergs hytta hade 1610 [6] hyttefogden 6 daler i månaden, 1 smältare 5, 1 byggmästare och 1 öfvervaskare hvardera 4, 1 smältaredräng, 8 bokare och 3 inlöpare hvardera 3, och 4 undervaskare hvardera 2 1/2 daler i månaden.

Vid Ö. Silfberg [7] hade samtidigt 1 smältare 6 daler, 4 vaskare, 1 smed och 1 byggmästare hvardera 4 daler, 4 bokare, 2 malmsofrare och 1 hyttedräng hvardera 3 daler och 2 malmkörare hvardera 2 1/2 daler i månaden.

Vid Löfåsen [8] hade samma år 1 smältare och 1 stigare hvardera 6 daler, 1 smed 5 daler, 1 hyttedräng 4 daler, 2 vaskare och 1 bokare hvardera 3 daler och 2 sofre-

---

[1]) Mantalet vid Sala hyttors bruk år 1613 finnes utförligt tryckt hos HALLENBERG *G. II A.* 2: 871 ff. (1790). Det har i år äfven tryckts i *Jernk. annal.* 1908, s. 17 f. För 1605 m. fl. år finnas liknande längder i de i föregående not citerade handlingar.

[2]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1638, III.

[3]) *Därs.*, Hufvudbok 1645, II.

[4]) *Oxenst. brefv.* II. 11: 160 (1644).

[5]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Sala, Aflöningsräkningar m. m. 1660—1690-talen.

[6]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.

[7]) *Därs.*, Silfver och järn i Dalarna 1558—1609.

[8]) *Därs.*, Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.

pojkar hvardera 2 daler i månaden. Räkenskaperna för Löfåsen 1638 [1]) och följande år upptager bl. a. 2 smältare med hvardera 4, 2 smältaredrängar med hvardera 3 ½ och 3 sofrepojkar med hvardera 2 ¼ daler smt.

Masmästarelönen vid Säters kronobruk år 1609 [2]) utgick i 75 dygn med 4 lisp. tackjärn om dygnet, motsvarande 8 öre [3]) eller 1 mark om dygnet och omkring 6 daler smt i månaden, medan 1 hyttedräng och 1 uppsättare erhöllo hvardera hälften så mycket. Masmästaren vid Ortala bruk år 1617 [4]) erhöll 2 öre pr skeppund tillgjutet tackjärn och gjöt under sex månader på 168 dygn 677 skeppund, hvilket på det nogaste motsvarar 8 öre om dagen eller samma lön som masmästaren vid Säter hade 1609. Sammanlagdt uppgifves lönen för 6 månader ha gått till 42 daler 10 öre, hvartill kom 1 ½ daler för 6 ställningar. Hyttedrängen erhöll blott ⅜ af masmästarelönen eller om dagen 3 öre, i månaden något öfver 2 ½ daler. Två uppsättare erhöllo hvardera 2 öre om dygnet eller 1 ⅔ daler i månaden. Vid Österby [5]) betaltes samma år 2 masmästare, 2 hyttedrängar och 2 uppsättare efter samma löneskala. Masugnsfolket erhöll vid Säter, Ortala och Österby sin »förtäring» utöfver nämnda löner (se sid. 145, 148 f. ofvan). Hyttedrängs- och uppsättarelönerna utgjorde hälften af de vanliga dagsverkspriserna om 6 à 4 öre.

Masmästareordningen af år 1638 [6]) fastställer följande arbetslöner:

masmästare på egen kost för hvarje 7 dygn: 6 daler smt;
uppsättare » » » » » » : 3 » » ;
hyttedräng » » » » » » : 3 » » ;
malmbokare för hvarje 3 tunnor malm: 10 öre smt.

Alla dessa olika lönebestämmelser fastställdes genom masmästareordningen af år 1649 [7]), som ägde officiell giltighet till tidskiftets slut.

---

[1]) Riksarkivet, Bergskollegii arkiv, Kollegii hufvudbok 1638, III, 1639, 1641, 1642.
[2]) Kam.-ark., Silfver och järn i Dalarna 1558—1609.
[3]) *Därs.*
[4]) *Därs.*, Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619.
[5]) *Därs.*
[6]) *Bergv.* 1: 107.
[7]) *Därs.* 175.

Räkenskaperna för Högfors bruk år 1675 [1]) innehålla följande bl. a.:

»Hyttefolkz Aflöhningar

Massmästaren vthi 10 weckor och 1 dagh à 10 m:r dygnet 177 dl:r 16 öre för guttit 20 st: Härde Wägger à 8 öre och 6 st: båttnar à 2 m:r huilka uthi emotskrefne j een Summa

begripne äro	8 »
Ställningen	10 »
Hyttedrengen à 1 D:r	71 »
2 Vpsättiare à 1 D:r	142 dl:r.»

Den nämnda masmästarelönen om 10 mark eller 2 1/2 daler kpmt pr dag motsvarar 17 1/2 daler kopparmynt för 7 dygn, eller i det närmaste 6 daler smt (se sid. 114 ofv.), hvartill kommo de två antecknade småinkomsterna. Medan sålunda masmästaren aflönades i enlighet med den kungliga förordningen, utgjordes hans biträden af dagsverksfolk med den för dagsverkare vid denna tid vanliga daglönen, 1 daler kpmt (se sid. 162).

Hammarsmederna vid Ludvika hammarsmedja beräknades år 1610 [2]) böra få, två hvardera, 6 daler smt i månaden, hvilken lön samtidigt beräknades till en kolare, medan 2 hammarsmedsdrängar hvardera skulle hafva 4 daler smt i månaden.

Vid Ortala bruk beräknades år 1617: [3])

»Till Efther(*skrif*)ne Perssoner som arbeta Vthi Rennewerk hwar Vthj 48 Vekor.

	Om Wekan				
hwar	4 daler	Hammarmestare	1		192 dalr
	3 1/2 dalr	Rennemestare	2	(*summa*)	336 dalr
	3 dalr	Rennare	2	»	288 dalr
Huar	6 mark	Bokare	2	»	144 dalr
	3 dalr	Hammarsmeder	2	»	288 dalr
	6 mark	Hammarsmedhz Drengr	2	»	144 dalr.»

Som man finner, hade 2 hammarsmedsdrängar och 2 bokare hvardera enligt denna tablå 6 daler smt i månaden [4]).

---

[1]) Riksarkivet, Rydboholmssamlingen, Axholm N:r 77, sid 1376 v.

[2]) Kam.-ark., Sala grufva. Åtskilliga handlingar 1543—1619; jfr sid. 147 ofvan. Med afseende på Säters kronobruk se 145 f. ofvan.

[3]) *Därs.*

[4]) Ordningen för rörsmederna i landsorten af år 1624 be-

Hammarsmederna skulle enligt järnbergsordningen af år 1649[1]) erhålla:

för skeppund stångjärn, utsmidt af tackjärn: 1 daler smt;
» » » » » osmund: 3 mark smt;

öfversmide skulle betalas efter öfverenskommelse mellan arbetsgifvare och arbetare.

Resolutionen af år 1673[2]) fastställer förstnämnda penninglön, med tillägg, att 1 daler smt skall anses motsvara 3 daler kpmt, hvarjämte för öfversmide stadgas en betalning af 8 öre smt för hvart skeppund utöfver det normala veckosmidet, 8 skeppund; däremot skulle den hammarsmed, som ej åstadkom nämnda normala veckoprestation erhålla 10 mark kpmt för skeppund, i stället för det normala, 12 mark kpmt.

Samma lön till hammarsmederna om 3 daler kopparmynt pr skeppund nämnes i bergskollegii protokollsextrakt af år 1682[3]) och i ordning för bruksfolket af år 1703[4]). Sistnämnda förordning innehåller tillika utförliga bestämmelser för, hur mästersmeden skulle repartisera skeppundsbetalningen med sina biträden:

mästersmed med en dräng: mäster $^2/_3$, dräng $^1/_3$;
» » dräng o. lärpojke: » $^5/_{12}$ » $^1/_3$, pojke $^1/_4$,
» » » o. 2 lärpojkar: » $^1/_3$ » $^1/_4$, lrpjk $^5/_{24}$.

Enligt uppgifterna i handlingen från 1682 hade mästersmeden dessutom att hålla vissa redskap i stånd, att utom räkningen tillverka ett visst kvantum järn till hammarens underhåll, att utföra vissa arbeten gratis.

Resolutionen 1673 om hammarsmeders lön[5]) omtalar, att hammarsmederna besvärat sig öfver, att bruksförvaltarna,

---

stämde, att rörsmed skulle förfärdiga 52 stora musköter om året och erhålla $2^1/_2$ daler smt i arbetslön för hvarje musköt. Den samma år för Bössegjutaregården i Stockholm utfärdade ordningen bestämde till 16 bössegårdsdrängar och bösseskyttare tillsammans 96 daler i månaden eller till hvardera månatligen 6 daler smt. HALLENBERG *G. II A.* 5: 125, 127 (1796).

1) *Bergv.* 1: 165.

2) *Därs.* 289 f.

3) *Därs.* 316.

4) *Därs.* 544.

5) *Därs.* 239 f.

sedan år 1666 silfvermyntet stegrats, så att en daler smt motsvarade 12 mark kmpt i stället för 10 mark kpmt, ej ville ge smederna mer än 10 mark kpmt pr skeppund utsmidt stångjärn; att de tvingades utsmida skeppundet i 9 à 10 stänger i stället för de lagliga 8; att de ej betaltes med reda penningar, utan med varor som räknades för högt i pris. Resolutionen påbjuder rättelse, i senare fallet så, att af arbetslönen 1/3 skulle utbetalas i penningar och 2/3 i ostegrade varor.

Enligt räkenskapsbok i Uddeholms arkiv kunde en mästersmed, som erhöll 10 mark kpmt pr skeppund smide, år 1679 förtjäna 275 daler kpmt under sommarhalfåret, medan samtidigt en jordarbetare hade endast 40 à 45 daler och fri kost, en piga 20, 25 eller högst 36 daler kpmt och fritt vivre[1].

Räkenskaperna för Högfors bruk i Norbergs bergslag år 1675[2]) beräkna omkostnaderna till ett skeppund stångjärn på följande sätt:

»1 Skepp: (*stångjärn*)	TackJiern	26	lisp.
	Kohl	2	Stig:r
	Vthsmidelöhn	2 1/2	D:r».

Samma räkenskaper angifva:

»Smedernas arbetzlöhn för

483 Skepp:	21 1/2 lisp. tack Jern à 2 1/2 D.	1208 (*Dl:r*)	24 (*öre*)	
45 »	14 1/2 lisp.: öfwer Jern 10 »	457 »	8 »	»

Äfven vid detta bruk synas de kungliga förordningarnas lönebestämmelser ha iakttagits.

Hammarsmederna hade år 1674• utöfver lönen af bruksägaren bekommit »en föräring» af 40 daler kpmt.

I ett kontrakt om bortarrenderandet af ett samma ägares bruk med tillhörande fyra hammarverk m. m. ålägger kontraktet arrendatorn skyldighet att anställa endast sådana hammarsmeder, som fyllde hammarsmedsordningens kraf på kvalifikationer. Det tilläggas, att brukets hammarsmeder vid arrendets öfvertagande voro skuldfria, och heter i en särskild skrifvelse: »Som wåre Smeder så godt wilkor hafwe som någor annor städz och bättre Altså skal han hålla

---

[1]) ALMQUIST *Uddeholmsverken* 105 (1899); jfr. sid. 158 f. ofvan.
[2]) Riksarkivet, Rydboholmssaml., Axholm. N:r 77, s. 481 ff.

dhem til ath fullgiöra och smida effter Bergz Collegij Ordningen» [1]). Sannolikt representera dessa bestämmelser något i dylika kontrakt vanligt och typiskt.

En odaterad »Förtekning öfwer all den bekostnat som opgår på ett Sk(*eppund*) Stånge Järns tillwärkning weed hwart Järnbruk uti Öster och Wäster JärnBerġslagen, och hwad det kostar för än dhet kommer på Stockholms wåg» upptager något växlande kostnader vid de olika hamrarna för material, transporter o. d., men »Smidernes Löhn för hwart sk(*eppund*) järn» sättes för alla hamrar till 3 daler smt [2]).

Hammarsmedsordningen 1703 [3]) ålägger arbetsgifvare att tillse att bruksfolket hade beständigt arbete. »Om ock husbonden på hvarjehanda sätt genom sitt förvållande skulle vara orsaken därtill, att behörigt arbete tröte bruksfolket eller arbetsfolket, i så måtto att han hvarken vid sina egna verk eller gårdar hade dem något visst att föresätta, därmed de sig någorlunda föda och underhålla kunde, ej häller under tiden vid andra verk skaffade dem någon förtjänst», så skulle han utbetala vanliga dagsverkspriser till de arbetslösa (se sid. 162).

Löneförhållandena inom den svenska bergverks- och bruksindustrien samt den allmänna utvecklingen af arbetslönerna i dess hufvuddrag under tidskiftet 1576—1720 torde någorlunda tillräckligt och tydligt belysas af det framlagda materialet. Bergverks- och bruksindustrien tillgodosåg sitt behof af arbetskraft under detta skede, liksom i äldre tid, i ganska stor utsträckning med tjänstefolk och daglönare. Vid mer eller mindre yrkesmässigt kvalificeradt arbete, såsom hjälparbetare i stället för särskilda yrkesbiträden, synas arbetare af dessa båda grupper ha kunnat inom industrien påräkna något högre betalning än de i landet samtidigt allmännare gängse tjänstefolks- och dagsverkarlönerna. I regel har kvinnligt arbete betalts med hälften af lönerna till män. Barn af båda könen förekom bland tjänstefolket, vanligen aflönade med kost och slitkläder, och en del af de lägre gruffolks- och hyttefolkslönerna synas äfven ha utgått till minderåriga eller yngre personer, körpojkar vid grufvorna, malmsofrings- eller skiljningsfolk, malmboknings-

---

[1]) Riksarkivet, Rydboholmssaml., Axholm N:r 77, s. 481 ff.
[2]) *Därs.*, Bergskollegii arkiv, Kopiebok N:r 4, s. 491 ff.
[3]) *Bergv.* 1: 541.

folk vid masugnarna, lärpojkar vid hammarsmedjorna. Andra lägre arbetslöner till gruf- och hyttefolk synas ha utgått till öfveråriga, malmbokare, vaktare m. fl. Den manliga arbetarestammen med egna hushåll synes ha omfattat mera växlande lönegrupper än under industriens äldre tid. Industriens utveckling till mera omfattande och invecklade tekniska metoder föranledde vid större grufvor och verk anställandet af ingenjörsutbildadt eller med högre yrkesutbildning utrustadt, ofta sannolikt från utlandet införskrifvet folk, som i regel betingade vida högre arbetslöner än vanliga svenska arbetare. Bland de sistnämnda urskiljes dock äfven under ifrågavarande tidsskede de båda hufvudgrupperna: högre aflönade yrkesarbetare och lägre aflönade yrkesbiträden eller grofarbetare. Dessa båda hufvudlönegrupper synas vid olika grufvor och verk företrädda i olika proportioner, sannolikt allteftersom anspråken på mer eller mindre kvalificeradt folk varierade. I slutet af 1500-talet och början af 1600-talet torde årslönen till den högre aflönade yrkesgruppen ha stått vid 72 daler smt, motsvarande 1,166,4 gram fint silfver (se sid. 140 ofvan), och representerande, efter 300 arbetsdagar pr år, en daglön af 3,9 gr. f. s. En tendens till stegring af dylik lön synes framträda redan i 1600-talets andra årtionde vid Kopparberget, där denna lön på 1620-talet äfven höjdes och från och med 1630-talen till inemot århundradets slut synes ha utgått med hälften högre belopp, 108 daler smt pr år, motsvarande 1,749,6 gr., och representerande en daglön af 5,8 gr. Masmästarelönerna, som vid större bruk i början af 1600-talet beräknades pr skeppund tillgjutet järn och ej synas ha märkligt öfverstigit de normala lönerna till den högre aflönade yrkesgruppen vid bergverk och bruk, reglerades på 1630—1640-talen efter genomförandet af den nya masugnsprocessen till tidlöner för blåsningsperioder, med tillägg af betalning för hyttans ställande. Då blåsningarna i regel ej pågingo mer än några månader höst och vår [1], torde masmästare efter dessa löneregleringar ej ha varit så gynnsamt ställda i förhållande till öfrigt arbetsfolk inom industrien, som proportionen 2,5: 1 mellan masmästarelön och samtidig dagsverkarelön (se sid. 173 ofvan) antyder. Emellertid synes den vanliga masmästarelönen efter de nämnda löneregleringarna ha ställt mas-

[1]) HJ. BRAUNE i *Järnk. annal.* 1904, sid. 43.

mästareklassen på ett ekonomiskt högre plan än vanliga högre aflönade yrkesarbetare, hvilka däremot enligt löneregleringarna hade representanter i hyttedrängar och uppsättare. De senares arbeten synas dock stundom ha utförts af vanliga daglönare. Af intresse är, att materialet ger vid handen, att äfven för masugnsarbetare de nya löneförhållandena inträda på 1630-talet och synas oförändrade till tidsskedets slut. Vid hammarsmedjorna synas mästarelönerna, liksom vid masugnarna, ha stått väsentligt högre än lönerna till yrkesarbetare i allmänhet inom bergverks- och bruksindustrien, medan de båda hufvudgrupperna af högre och lägre aflönade arbetare synas återfinnas bland vanliga hammarsmeder och hammarsmedsdrängar. I slutet af 1500-talet och början af 1600-talet torde årslönen till den lägre aflönade gruppen af bergverks- och bruksindustriens arbetare, yrkesbiträden, ha stått vid 48 daler smt, motsvarande 777,6 gram fint silfver (se sid. 145 ofvan), och representerande, efter 300 arbetsdagar pr år, en daglön af 2,6 gr. f. s. Denna lön synes ha stegrats till stor del senare än stegringen inträdde för den högre aflönade grupp af yrkesarbetare, som i 1600-talets början hade 72 dalers årslön. Skillnaden i tid för stegringens inträdande, sådan den synes framträda i det genomgångna materialet, torde i någon mån bero på materialets tyvärr oundvikliga olikformighet. De högre yrkeslönernas utveckling styrkes väsentligast af uppgifterna för Kopparberget, som synes ha gått i spetsen för löneutvecklingen. De lägre lönerna till yrkesbiträden belysas hufvudsakligast af lönerna vid Salberget, som i det längsta synas ha motstått tendensen till stegring. Vid Kopparberget synas de lägre arbetslönerna ha stegrats samtidigt med de högre, och vid Salberget de högre ej tidigare än de lägre. Stegringen synes omkring århundradets midt i allmänhet kunna uppskattas till 50 %, d. v. s. till 72 daler smt pr år, representerande en daglön af 3,9 gr. f. s.

Den oerhördt starka stegringen i löner till tjänstefolk under ifrågavarande tidskifte kräfver sin speciella förklaring. Denna torde framför allt vara att söka i den starkt ökade tillgången på penningar och det i samband därmed förändrade sättet för utbetalandet af arbetslöner i allmänhet. Så länge arbetare i allmänhet erhöllo blott få procent af sin arbetslön utbetalta i mynt, måste det ha fallit sig naturligt, att tjänstefolk i husbondes kosthåll blott

Tablå öfver de vanligaste arbetslöner.

	c. 1608		c. 1638		c. 1658		c. 1687	
Legodräng på landsbygden	4 daler smt	64,8 gr.				121,5 gr.?	30 daler kpmt	121,5 gr.
» i bergslagen......	6 » »	97,2 »				243 » ?	60 » »	243 »
» vid Kopparberget			30 daler smt	486 gr.?			100 » »	455,7 »
Dagsverkare billigaste	4 öre smt	2,025 »	6 öre »	3,04 »				
» högre lönad ...	6 » »	3,04 »	8 » »	4,05 »	12 4/5 öre smt	6,4 » ?	12 4/5 öre smt	4,9 »
» högst lönad.....	8 » »	4,05 »	12 » »	6,08 »	16 » »	8,1 » ?	19 1/5 » »	7,3 »
Yrkesbiträde vid bergverk o. bruk..........................	4 daler smt	2,6 »	6 daler » ?	3,9 »	6 daler »	3,9 » ?	c. 6 daler »	2,9 »
Yrkesman vid bergverk och bruk..........................	6 » »	3,9 »	9 » »	5,8 »	9 » »	5,8 » ?	c. 9 » »	4,3 »

erhöll ringa penninglön. I samma mån som arbetare i allmänhet erhöllo mera betalning i kontanter, bör däremot tjänstefolkets anspråk på penningförmåner ha stegrats.

Den billigaste dagsverkarelönen, som är ett taxeringsvärde, hvilket under 1600-talets början kvarstår oförändradt från tidigare årtionden, då det representerade högre silfvervärde (se sid. 162 ofvan), torde liksom på 1500-talet (se sid. 67) mindre än den närmast högre daglönen representera normal daglön till betalt daglönare. Den högsta daglönen för dagsverke torde åter mindre ha utgått till egentliga dagsverkare än till yrkesmän, utförande vissa arbeten mot daglön.

Gramsiffrorna i kolumnen för 1658 ha betecknats såsom osäkra. För tjänstefolk har det faktiska dalertalet möjligen varit högre än på 1680-talet. Beräkningen till gramtal är möjligen också (1/13) för hög, enär silfverdalerns fall från 6 till 6 1/2 pr riksdaler, som noterats från 1665 (se sid. 114 ofvan), sannolikt redan varit effektivt.

Gramsiffrorna i kolumnen under 1687 äro för yrkesbiträde och yrkesman möjligen för låga. Faktiskt betaltes till yrkesbiträde ofta åtskilliga ören silfvermynt öfver 6 daler i talrika fall på 1670—1690-talen, och likaledes till yrkesmän 10 daler smt i stället för 9 daler.

Myntregleringen 1681 (se sid. 114 ofvan) torde ha åtföljts af en effektiv nedsättning af arbetslönernas silfvervärde, hvilken nedgången i varupriser gaf de reala förutsättningarna för.

En yrkesarbetare i den svenska bergverks- och bruksindustrien synes i början af 1600-talet ha haft en lefnadsstandard, som varit endast obetydligt högre än motsvarande arbetares på 1360-talet[1].

Penningens köpkraft synes under tidskiftet c. 1576 — c. 1720 ha växlat på det sätt, att den varit

---

[1]) Arbetare med 72 dalers årslön år 1608 vid Kopparberget hade om året i vår tids mynt räknadt 186,62 kronor, och penningens köpkraft torde vid denna tid kunna beräknas ha varit 3,1 à 3,4 ggr större än i slutet af 1800-talet. Yrkesman vid Kopparberget på 1360-talet torde ha haft en årslön, motsvarande 165,62 kronor i vårt mynt, och penningens köpkraft i Dalarna torde vid denna tid ha varit 3,2 à 3,6 ggr större än i slutet af 1800-talet.

under 1580-talet	....	3 à 3 1/2	ggr
» 1630- »	....	2 » 2 1/2	»
» 1650- »	....	2	»
» 1680- »	....	2 1/2 » 3	»

större än i vår tid (se sid. 151 ff. ofvan).

Arbetslönerna torde i stort sedt i penningvärde visa växling i omvänd proportion till växlingarna i penningens köpkraft.

Arbetarnas lefnadsstandard torde sålunda under tidskiftet c. 1576—c. 1720, sedan den vid 1500-talets slut stadgats på normal nivå efter rubbningarna på 1500-talet, ha förblifvit i hufvudsak oförändrad.

De ekonomiska svårigheter, i hvilka bergverks- och bruksarbetareklassen under en stor del af 1600-talet synes ha befunnit sig, torde delvis ha berott på stegrade lefnadsanspråk. Lefnadssättet undergick i Sverige efter trettioåriga kriget en förändring: anspråken på lifvet stegrades, framför allt inom de högre stånden och borgerskapet, men äfven bondeallmogen och arbetsklassen berördes af förändringen [1]). Delvis torde de ekonomiska svårigheterna för arbetsklassen ha föranledts af de reala löneafknappningar, till hvilka myntväsendets osäkerhet, varuprisernas växlingar och trucksystemet gåfvo anledning. Det skuldsättningssystem till arbetsgifvarna, som utbredde sig bland arbetsklassen, ökade den senares beroende af de förra.

Statsmaktens ledande och behärskande inflytande öfver industrien upprätthölls principiellt ännu vid periodens slut. Det rubbades på 1720-talet och uppgafs sedan efterhand, för att lämna allt friare händer åt den privata företagsamheten under följande tidskifte i de svenska bergverks- och bruksarbetarnas historia.

Arbetslönerna för vanligt kroppsarbete synas i Danmark från 1500-talets första decennier till 1635 ha stegrats till det 3 à 4-dubbla, medan samtidigt sädespriserna intill 1630-talet, då desamma stodo lägre än under föregående och följande årtionden, stego till det 5-dubbla. Mellan

---

1) ODHNER *Christinas förmyndare* 357 (1865).

1567 och 1635 synes en fördubbling ha skett af både arbetslöner och sädespriser [1]).

I Tyskland (Elsass) beräknas tjänstefolkslönerna vid slutet af 1600-talet ha stått endast omkring 50 % högre än två hundra år tidigare, lönerna till vanliga dagsverkare endast 30 % högre, till byggnadsarbetare 40 % högre [2]).

I England inträdde efter år 1560 en allmän stegring i arbetslönerna, hvilken dock snart afstannade. Ännu i början af 1630-talet förtjänte byggnadsarbetare i England blott c. 30 % högre löner än i slutet af 1400-talet. Under 1600-talets midt fortgick dock stegringen och vid århundradets slut anses lönerna till byggnadsarbetare och daglönare ha stått omkring dubbelt så högt som två århundraden tidigare. Starkast stegrades lönerna under perioden 1643—1652, då emellertid svåra missväxter föranledde relativt ändå högre sädespriser. En ny stegring inträdde 1663—1672, hvilken framför allt anses ha berott på en genom pestsjukdomar föranledd minskning i utbudet af arbete [3]).

I Frankrike försämrades genomgående arbetarnas ställning under 1600-talet. Daglönare, som under perioden 1576—1600 erhållit en genomsnittlig daglön af 78 centimer, erhöllo 1601—1625 blott 76 cent., 1626—1650 c. 74 cent. och under 1600-talets senare hälft 80 centimer. Då emellertid penningens köpkraft i Frankrike vid midten af 1600-talet blott var $^2/_3$ så stor som i slutet af 1500-talet, var försämringen i reallön betydligt starkare än den nominella lönen angifver. Genom den senares stegring i förening med stegrad köpkraft hos penningen förbättrades ställningen något under århundradets sista årtionden [4]).

---

1) SCHARLING *Pengenes synkende værdi* 353 f. (1869).
2) WIEBE a. a. 143 f.
3) ROGERS a. a. 5: 634 f.
4) D'AVENEL a. a. 3: 81.

Rättelser och tillägg.

Sid. 10, not 4: Privilegierna för Norberg af år 1354 finnas äfven tryckta i *Småstycken på Fornsvenska* 135 ff. (KLEMMING).

» 20, rad 11 slutet, står smältugnarna, *läs* ässjorna [1]).

» 22, rad 2 u., står 10-timmarsdag, *läs* 11-timmarsdag (se sid. 106 nedan 1).

» 156, rad 1, står silfvervärdet, *läs* silfrets köpkraft.

---

[1]) PEDER MÅNSSON a. a.: »Sedan slå de den skärstenen i stycken och i smedjorna lägges stycke efter stycke i elden blåsandes med handbälgar, och då blir däraf järn» (i uttalande om tillvägagångssättet vid Norberg, Bispberg, Lindesberg och Skinnskatteberg, »hvarest de göra ypperligaste järn»).